

Portrét: PAVEL ŠVANDA osmdesátiletý

Jak americkou Demokratickou stranu
ovládla nová levice

JIRÍ VÁCHA / Naděje tomismu v zemích českých

ALAIN BESANÇON / Rozum v latinské církvi

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

FRANTIŠEK MIKŠ / Legenda Bauhaus (II.)
Politické turbulence – Desava a Berlín

IVANA RYČLOVÁ / Básnířka Anna Achmatovová

JOSEF MLEJNEK / Rozhovor
s režisérkou Hanou Burešovou

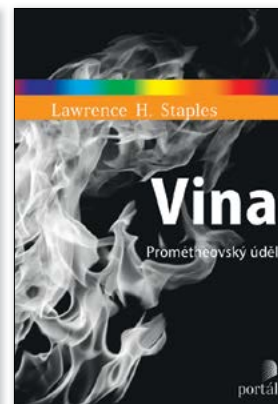
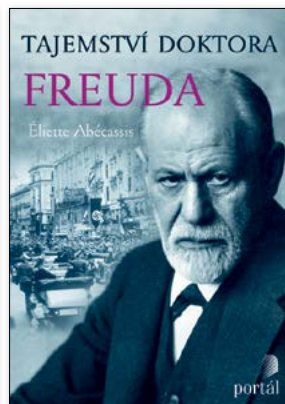
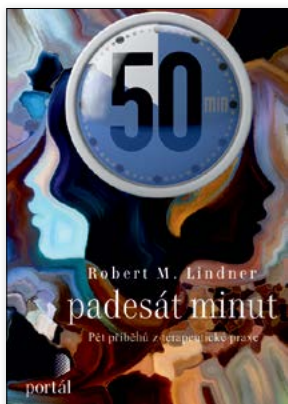
ALEŠ FILIP / Blízký Jadran. Istrie a Dalmácie
ve výtvarných dílech vídeňských a pražských umělců

Ročník VIII. (XXVII.) • cena čísla 100 Kč • Vydává Centrum pro studium demokracie a kultury

3/2016

Knihy, které mají duši

KNIHKUPECTVÍ PORTÁL: Praha 1, Jindřišská 30 / Praha 8, Klapkova 2

obchod.portal.cz

 portál

BRNĚNSKÁ
BRNO—
MĚSTO

host

SEDMIKRÁSKA

27. NEJLEPŠÍ

Více na hostbrno.cz

Na vítěze tradičně čeká finanční odměna 10 000 Kč, věcné dary a literární věhlas.

NA SVĚTĚ

Editorial:

Chvála uměřenosti – Pavel Švanda osmdesátiletý

Co vlastně rozumíme pod pojmem uměřenost? V moderní konzumní společnosti je spojována především s věcmi tělesnými, s mírou uspokojování našich fyzických potřeb, například v jídle, pití, zábavě, sexu a v řadě dalších oblastí. Existuje však také uměřenost intelektuální (v ideálním případě doprovzená uměřeností tělesnou), o níž se mluví mnohem méně, vlastně téměř vůbec. Proč také? Pokud bychom mohli s nadsázkou říci, že s uměřeností v oblasti fyzických potřeb v životě dál dojdeš, pro uměřenost intelektuální to zdaleka neplatí. Alespoň ne dnes.

Přesto se v dřívějších dobách o intelektuální uměřenosti hodně diskutovalo. Již v antice byla pokládána za synonymum moudrosti a například Platón chápal uměřenost jako ctnost, jako přiměřenost zejména vůči idejím, které jsou před námi, nad námi, mimo nás. A nejen vůči idejím, nýbrž vůči ontologické skutečnosti, vesmíru, přírodě, jako harmonické sebevřazení se do řádu jsoucího, tedy existujícího světa. Je to rovněž schopnost, či dokonce umění kritické reflexe a sebereflexe. Moudrý člověk sám sebe nepřeceňuje, ani nepodceňuje, je uměřený. Varuje se uměle vyhrančených protikladů a extrémů, které vybočují z harmonie jeho uměřenosti.

Pavel Švanda je pro mě příkladem takového intelektuální uměřenosti. Nepředpokládám, že ho zná široké čtenářské publikum, jeho knihy a eseje jsou příliš inteligentní a současně skromně nenápadné na to, aby se masově četly. Jsou uměřené, a tedy v současném hřmotu vyhrančených mínění a postojů pro média nezajímavé. Přestože nabízí skvělou „materii“ k přemýšlení o současné společnosti, politice, o světě, ale především o sobě samých a o limitech našich představ a názorů. „Myslím, že Jiří Gruša napsal pravdivě,

že bez jisté umírněnosti není spravedlnosti. Ale my pořád o stíhání, očišťování a odsuzování al ultimo,“ píše autor ve své nedávné knize postřehů a záznamů.

Pavla Švandu znám velmi dlouho, jeho texty mě provázejí a inspirují od doby, kdy jsem začal sám psát. Tak trochu jsem se na nich učil, i když „švandovská“ ukázněnost a uměřenost mi vždy chyběla. Patří k našim nejpilnějším přispěvatelům a nepochybně k těm nejzajímavějším. Skromný a tichý, skvělý esejista, mistr žánru, který je dnes na ústupu. Nemožu uvěřit tomu, že jeho texty pravidelně tiskneme už čtvrt století. V našich časopisech *Proglas*, *Revue Politika* a *Kontexty* publikoval desítky esejů a úvah, nespočet recenzí, několik ukázek poezie a také prózy.

Letošní „Pavlovy“ (jak mu v redakci důvěrně říkáme) osmdesátiny nabízejí skvělou příležitost k bilanci, k jakési zhutnělé sumarizaci nejzajímavějších myšlenek a postřehů z jeho esejů a článků, které u nás publikoval. Předkládáme tak čtenáři zajímavý experiment, jaký jsme ještě nepodnikli a na jehož odezvu jsme velmi zvědaví. Così jako esejistu Pavla Švandu „v kostce“, jeho esejistické „The Best of...“, ačkoli jsme si dobře vědomi toho, že zachycujeme pouze menší část (i když významnou) jeho tvorby a osobnosti. Vedle osobitých esejů publikuje romány, sbírky povídek a básní ve svém domovském nakladatelství Atlantis, je i uznávaným filmovým kritikem a profesorem na Divadelní fakultě JAMU. Tyto aktivity připomínají v medailonu krátkých textů jeho nejbližší přátelé a spolupracovníci včetně editorů tohoto časopisu.

Za celou redakci přeji Pavlu Švandovi vše nejlepší k významnému jubileu a těším se na jeho další skvělé texty.

František Mikš

Portrét: Pavel Švanda /

„Člověk ve stavu myšlení“

Pavel Švanda osmdesátiletý 3

O potřebě věčnosti i věčnosti

Editoři *Kontextů* nad texty Pavla Švandy 11

Od přátel... 16

Texty /

Jak americkou Demokratickou stranu

ovládla nová levice. Tichá revoluce

SCOTTA POWELLA v ozvěnách dlouhého

pochodu institucemi HELMUTA SCHELSKEHO . . . 20

TOMÁŠ BŘICHÁČEK

Evropský federalismus a migrační krize 27

FRANTIŠEK MIKŠ

Legenda Bauhaus (II.)

Politické turbulence – Desava a Berlín 33

ALEŠ FILIP

Blízký Jadran. Istrie a Dalmácie ve výtvarných

dílech vídeňských a pražských umělců 50

Téma: Nezbytná jasnost myšlení /

ALAIN BESANÇON

Rozum v latinské církvi 62

JIŘÍ VÁCHA

Naděje tomismu v zemích českých

Tradiční tomismus se osudově rozešel

se zkušeností vědy. 72

Literatura /

IVANA RYČLOVÁ

Básniřka Anna Achmatovová 81

Rozhovor /

JOSEF MLEJNEK

Rozhovor s režisérkou HANOU BUREŠOVOU . . . 97

Recenze /

JOSEF MLEJNEK

Klíma neboli Žízeň po životě po životě 104

Z nových knih 106

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník VII. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXVI.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803-6988 • **Na obálce** Stephanie Glaxová: *V mořských lázních Angiolina*, 1906, bar. algrafie na velínu chamois, soukr. sbírka. Repro: *Österreichische Riviera*, 2013, s. 87 • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

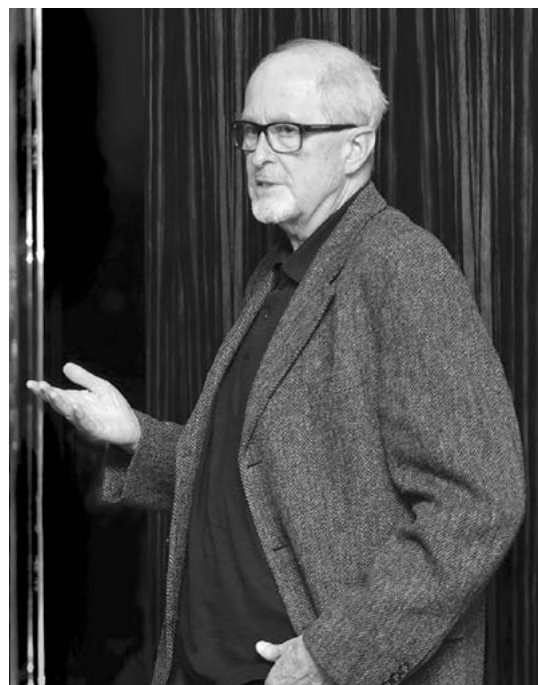
„Člověk ve stavu myšlení“

Pavel Švanda osmdesátiletý

„Nad knížkami Pavla Švandy mě napadá vždy totéž: Člověk ve stavu myšlení. Nejde však jenom o myšlení a přemýšlení, ale především o domýšlení věcí. To je příznačné pro jeho eseje, v nichž s nemalou erudicí pátrá po hlubinných kořenech i sebesoučasnějších jevů, to je – jen v jiné podobě – vlastní jeho próze i poezii.“

VIOLA FIŠEROVÁ, květen 2004

Jak nejlépe připomenout životní jubileum významného literáta, esejisty, básníka, vysokoškolského profesora, ale zároveň skromného introverta, člověka, který nemiluje halasné projevy přízně a raději pozoruje, než je pozorován? Za Pavla Švandu již půl století nejlépe hovoří jeho vlastní práce, především psaní prózy i poezie, kterého se nevzdal ani při nucené odmlce v sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy tvořil jen sám pro sebe, bez naděje na uveřejnění. „Psal jsem, abych si zachoval duševní aktivitu, a také proto, abych si pro sebe vytvořil jakýsi použitelný obraz světa, v němž jsem musel žít. Teprve formovaný výraz uchovává lidský smysl, nikoliv pouhé nálady, které si mezi sebou ústně vyměňujeme jen tak, aby řeč nestála a příliš nezahnívala. ... Bylo nutno pracovat na textech a taky na sobě kvůli zachování elementární lidské otevřenosti a spolehlivosti.“ Roku 1990, kdy se jeho hluboce promyšlené práce mohly opět objevovat i mimo samizdat, byl tehdejší Proglas jedním z prvních časopisů, jenž je začal uveřejňovat. Je nám velkou ctí, že Pavel Švanda patří mezi kmenové a nejčtenější autory CDK i dnes. Ze stovek stran nejrůznějších textů, které publikoval na stránkách našich periodik, jsme subjektivně vybrali ty, které máme obzvláště rádi a jež promlouvají mimořádnou promyšleností, hloubkou a jasnou živostí, ale i půvabným humorem, mnohdy i přes vzdálenost téměř dvou desítek let.

Pavel Švanda při debatě ve vile Tugendhat, 2016.

Pavel Švanda o sobě

Staral se o to, aby se vyhnul nejtíravějším požadavkům držitelů moci a jakžtakž uživil sebe a své blízké. Snažil se, aby unikal pozornosti policejních a kulturních agentů, protože věděl, že přemýšlet a psát o lidech jakžtakž svobodně může jen v skrytu, pokud šikovně splývá s terénem. Jakžtakž se mu to dařilo. Pak ovšem přišli ti druzí a vyptávali se ho, proč se svobodně nevystavil nepříjemnostem, aby dokázal, jak moc je režim v nepravu. Měl chuť poslat je do řiti, ale věren svým zvyklostem jakžtakž moudře mlčel.

Záznamy, Proglas 9/1994

* * *

Být označován za konzervativce v zemi zasvěcené rozličným pokrokům! Klasický konzervativce hájí trvalé, v čase vyzkoušené názory a metody. Ale co se v naší drahé vlasti za posledních řekněme sto let vlastně pořádně osvědčilo? Snad tři čtyři obzvláště trvanlivé druhy animozity? A ještě snad neúnavná příčinlivost většiny z nás? V Česku není moc co konzervovat. Rozhodně nejsem zastáncem stavovské společnosti ani romantickým nacionalistou. Asi jsem personalistickým konzervativcem hlavně z obdivu ke zdravému rozumu, z důvěry v individualitu a z instinktivního odporu ke kolektivistickým utopismům, jichž českým ovzduším víří pořád až dost.

V literatuře hledám informace o stavu lidské duše,
Proglas (příloha Revue Politika) 2–3/2004

* * *

Pro dějiny umění na Filozofické fakultě (tehdy ještě a dnes opět) Masarykovy univerzity v Brně jsem se rozhodl z instinktivní touhy zabývat se uměním. Mou osobní volbou by spíše byla divadelní dramaturgie. Leč maminka, která ve mně, ani nevím proč, chtěla vidět budoucího advokáta, hlasitě odmítla: „Ke komediantům? Ani nápad!“

Protože jsem se činohrou skutečně zabýval (dokonce jsem za studentských let napsal asi tři čtyři shawovské konverzačky), mé pozdější pedagogické účinkování na Divadelní fakultě brněnské JAMU mi přece jen nepřipadalo až tak nevysvětlitelné. Podstatná životní témata jsou podobná mýtům. Nikdy zcela nemizí. Vytratí-li se na čas z obzoru, vrátí se vám posléze v pozměněných podobách. Co jsme si naložili na záda za mlada, všechny lásky a i nenávisti, musíme opatrovat až do konce pozemské existence. (A co potom?) Týká se to i vztahů, jež jsme si museli klopotně protrpět, ačkoliv nebyly, jak se jevílo na první pohled, k životu, ani k smrti. S Boží pomocí se lze otřepat ze zloby, ale nikdy se nedokážeme zcela oprostít od důsledků lásky, jež se nás jednou vskutku niterně dotkla.

Sladká léta studentského mládí,
Proglas (příloha Revue politika) 3–4/2006

* * *

Ale pozor, ač nevěřím v socialistická řešení, i já jsem svým způsobem utopik: kdykoliv spolupracuji na jakémkoliv díle v rodině, ve městě, ve státě, když někomu pošlu peníze, věnuji svůj čas, doufám, často bez záruk, že dopadnu dobře a má účast bude mít smysl. Jsem utopik, protože před sebe denně kladu naději. Ve „všenápravu“ však nevěřím. (...)

Cítím se doma v kontextu umírněného, liberálního konzervatismu, který se už dvacet let vyvíjí v okruhu CDK. Běžně vnímané kulturní napětí mezi citižadostivým Brnem a centrální Prahou jsem nikdy moc neprožíval. Ano, za mých mladých let bylo lepší vrátit se do Brna přes Prahu: konkrétně v mém případě publikovat napřed v *Tváři* a *Filmu a době* a pak být pozván do *Hosta do domu*, jenž se ale zase četl hlavně v Praze. Dnes už ta oklika myslím neplatí. Vaše generace vykonala za posledních dvacet let až nečekaně velkou a úspěšnou práci. Brno a Morava má dnes svůj vlastní bohatý literární život na úrovni kulturních periodik i nakladatelství, který se užitečně prolíná s pražským okruhem. Pražské literární salóny, diskuse a boje? Je-li někdo otažitéjší povahy, považuje spíš za výhodu, nemusí-li se hned míchat do všeho. Necítíte-li se být profesionálním všudybylem, je skoro jedno, bydlíte-li v Hodolanech, Židenicích nebo na Smíchově.

Jsem utopik..., protože denně před sebe
kladu naději, *Kontexty 4/2011*

* * *

Ani se nemusí dít velké dějiny. Stačí, aby se nakupila léta života, aby si pro nás přišel věk vyšších desítek od šedesátky nahoru. Už to samo o sobě je dobrý a někdy i nutkavý důvod, aby se člověk sebe i ostatních doptával: „A jaký to všechno mělo smysl? Co jsem vlastně viděl, co jsem zažil na vlastní kůži? Na čem všem jsem se podílel, ať už jako vítěz, nebo jako viník? Jako dárce, nebo obdarovaný? A s kým si mohu o tom všem promluvit?“ Jasného obrazu o soukromé minulosti se domůžeme málokdy, a pokud ano, zjistíme brzy, že s ním vystačíme jen poměrně krátkou dobu. Jak se měníme pod naléháním času, jež může být občas

i kruté, vyprávíme si svou osobní i kolektivní historii znovu a znovu, vždy pod poněkud pozměněným úhlem pohledu. Možná je to jeden z našich nejdůležitějších životních úkolů, abychom opět a opět pátrali po svém místě v souřadnicích minulosti i přítomnosti. Zbožná víra nám slibuje, že se jednou nahlédneme v definitivní podobě, na níž už nic podstatného nezmění ani věčnost. Rozhodující však je, máme-li při bilancování svého života dojem, zkušenost, naději, že svět s námi za našeho života mluvil, že kdosi se na nás obracel, snad nás i varoval, třeba i povzbuzoval, případně příkazem chvíle zdrtil. Bez zkušenosti rozhovoru nám naše individuální i společná minulost příliš připomíná vše pohlcující černou díru; v mlčenlivé nicotě lze sotva spatřovat praktické záruky lidské svobody.

Proč se tak rozčilujete? *Kontexty* 6/2012

Díkůvzdání

Netrpělivé sako holubí šedi. Kalhoty pytle na cigarety, dýmkový tabák, zápalky; pokoušel se chodit městem zříkaje se nároku na štěstí, tedy něčeho, co mu beztak nepatřilo.

Pohádkově pyšná proklamace: tvrdit Bohu, že Ho nepotřebuješ. Jinak než za svědka své soběstačnosti.

Sotva uměl zavazovat tkaničky u bot a líbat děvčata za uši a zrovna takový nápad; přitom nevydržel ani chvíličku sám se sebou mezi čtyřma očima, aby se nahlas neobdivoval.

I Hospodin ho tenkrát tiše ctil a šetřil pro budoucnost. Asi v jeho blbosti miloval mládí. Nikdy mu neoplatíš Věčnou laskavost a trpělivost.

Ale i dnes si užívám času přímo božského. Jsem starý muž. Nastala mi trpnost a mírná zvědavost.

Tvůj anděl kolem,
Proglas (příloha *Revue Politika*) 2–3/2004

O víře

Jen ten, kdo nepoznal žádnou náboženskou zkušenost, může se domnívat, že věřící se pečlivě řídí zákazy,

pravidly, vůlí. Ve skutečnosti je víra schopnost, která k nám přichází a opět se od nás vzdaluje. Zde se setkávají a kříží rozličné prvky lidského osudu v dynamické, často nezvládnutelné podobě. A my se cítíme obdarováni, anebo velmi opuštěně. Právě to vadí racionalistovi, který se domnívá, že má lidský úděl ne-li pod kontrolou, tedy aspoň na dohled; i když dnes už přiznává, že mu sem tam nějaká ta drobnost může uniknout.

Záznamy, Proglas 1–2/1996

* * *

Vstupuji-li s náboženskou důvěrou do redakce, do školy, do manželství, do tramvaje, do kostela, do nemocnice, do samoobsluhy, do hospody, pak asi taky do politického života obce. Ježíš by snad mohl správcům věcí veřejných připomínat, že by neměli pilátovsky řečnovat. Mně připadá obzvláště tíživá nábožensky vyšperkovaná silová rétorika. Když si tak čtu nebo poslouchám některé výmluvné křesťany, jimž se nikdy nikdo a nic na tomto světě nezalíbilo a už ani nezalíbí, říkám si, jací dobří husitští funkcionáři, případně i cepníci by z těch lidí byli, kdyby trefili do 15. století. Ale co s nimi dnes? Demagogie, jež celkem běžně vytrpím, hůře snáším od lidí hlásících se ke křesťanské životní zkušenosti.

V literatuře hledám informace o stavu lidské duše,
Proglas (příloha *Revue Politika*) 2–3/2004

O literatuře a umění

Zůstaneme-li u epiky: asi 2500 let a možná déle se lidé ve Středomoří a v Evropě učili vyprávět jasné, bohaté, přehledné příběhy o lidských životech, směřujících tak nebo onak k určitému cíli. Teď se dozvídáme, že to všechno nemá cenu a že na řadu přišly dynamické až chaotické soupisy kuriózních nápadů a popisů fyzické intimity, jež dohromady nemají vyjadřovat žádný uchopitelný smysl. Ještě dobře, že se současně přestalo užívat slova pokrok.

Co udělá literát, kterého konečně trefí úspěch? Zvolá: „Upečte vepřoknedlozelo! Skočte pro pivo! Ať mně to všechno nějaká pěkná holka donese na vrcholek

Parnasu, kde budu ležet a kralovat!“ Neboť v tu chvíli se ukáže, jak málo od života, světa a Boha vlastně žádáme. Ledaže někdo chce místo piva víno. Naštěstí v tu chvíli zazvoní budík nebo telefon a nadšenec musí vstát a dál utíkat před svým osudem.

Záznamy, Proglas 9/1994

* * *

Současný člověk je přesvědčen o svém nezadatelném právu na monolog. Často ovšem vidíme, že se ztraceným uměním dialogu se ztratilo nejen umění rozhovoru s druhým člověkem, ale dokonce i umění dorozumět se se sebou samým. I sebe může člověk „kultury monologu“ usoužit, pokud nepřipustí v sobě ke slovu nic jiného než to, co si oblíbil a čím se ohraničil. Ve značné části současné lyriky i epiky proto bez potíží identifikujeme zarážející dávky autismu. Což také prohlubuje problémy s konzumem moderního kulturního bohatství. Důsledky monologického syndromu, jemuž propadá i naše myšlení směřující k běžné praxi, pozorujeme s ustrnutím v soukromých vztazích a samozřejmě i ve veřejném životě. O kolika osobnostech naší politické scény můžeme říci, že jsou schopny skutečného dialogu?

Meze kultury monologu, Proglas 8/1996

* * *

Dnes totiž očekáváme obraz člověka a světa spíše od vědy než od kultury a umění v úzkém slova smyslu. Estetický výraz lidství ztratil počínaje osvícenstvím privilegované postavení, jemuž se v Evropě těšil skoro dva tisíce let. S očekáváním lepšího sebepoznání se už neobracíme k umění, nýbrž k matematice. Na tom nic nemění fakt, že věda nám poskytuje především obraz světa a člověka ve světě. Zatímco umění zpřístupňuje obraz člověka a světa v lidském vědomí. I ten, kdo je pevně odhodlán žít pouze v extenzivním, vnějším světě, uspořádaném podle řádu matematických symbolů, potřebuje čas od času dohledat obraz sebe samého a svých nejbližších. Ovšem naděje, že lidskému světu a obrazu světa v člověku porozumíme nejlépe na základě matematické modelace, samozřej-

mě ovlivňuje i naši politickou praxi, včetně rozdílení veřejných prostředků mezi vědu a umění. V současnosti už nesoutěží o peníze člověk estetický s člověkem etickým. Jeho konkurentem je spíše člověk matematický, jenž je většinou pragmatickým vyznavačem běžného etického i estetického chaosu. Umění vnímá jako rovné sportu, totiž pouze jako příležitost k relaxaci. S etickým člověkem bylo ještě možné vášnivě se dohadovat o významu literatury a malířství a hudby. Diskuse to bývaly zajímavé. Debata se sebevědomým a bezohledným radikálem u moci dokonce mohla být i životu nebezpečná. Kdežto s matematickým člověkem, který se jako vědec nebo manažer zajímá pouze o kvantifikovatelné efekty, je dialog o smyslu umění téměř nemožný. Etický člověk se po lidském sebepoznání doptával u kněze a filosofa. Estetický člověk zkoumal, co si o lidské totožnosti mysleli Kafka a Picasso. Přepadnou-li pochybnosti matematického člověka, objedná se u psychoterapeuta.

Kdo zaplatí za umění? Kontexty 3/2010

* * *

Odepíráme-li si krásu zásadně jako vysvobozující ideu, upíráme si i důvěru v umění jako jeviště, povyšující lidské osudy nad banalitu. ...

Z básníkovy, umělcovy potřeby sáhnout si na to, co je lidsky podstatné, a přesto je to unášeno časem, nyní vyplývají akutní potíže. Dnešní čtenář žije duševně přes den vesměs ve stavu udýchaného klopýtání. Proto v umění nejčastěji hledá obraz běžce. Cení si vyjádření pocitu, že minulost mu bez ustání šlape na paty a zároveň jej za vlasy vleče budoucnost, nešetřící vyhrožováním. Takový je vesměs náš životní pocit. Pak ale báseň nebo próza, obraz nebo hudba založené na prožitku rovnováhy a lidské zakotvenosti, přesahující všední den, se jeví jako cosi přebytečného, možná i obtížného. Vyvážená krása je štvanci skoro na překážku. Proto se jí zříká, odmítá ji jako ideál, někdy dokonce s očividnou podrážděností. Odtud naše nedůvěra ke kráse. Příběhy, témata, symboly vysokého umění toužíme strhnout na úroveň udýchané všednosti, mermomocí je přestylizovat do zběžnosti. Leckdy se nám to i daří. Proto například nemáme ani tak zájem

o ryzí výtvarný zážitek. Spíše se těšíme s mechanickými hračkami. Tato většinou nepřiznaná, ale někdy i otevřeně manifestovaná agresivita vůči bytostné kráse patří k tragickým rysům člověka současnosti. Neboť on se rukama nohama brání jakémukoliv jinému řádu než matematickému a jakémukoliv vykoupení, kromě dočasných spásy skrze uklidněné tělo. On? My.

O bytostné kráse, *Kontexty* 4/2011

O intelektuálech

Chápal bych, kdyby po starých časech a primitivní existenci toužili lidé, jejichž fyzické a psychické vybavení odpovídá mladšímu neolitu. Není jich mezi námi málo. Ale ti většinou vysoce oceňují přednosti konzumní civilizace. Proč však návrat k přírodě velebí intelektuálové, schopní přežívat pouze ve čtverci mezi samoobslouhou, lékárnou, knihovnou a garáží, patří k živým záhadám postmoderní hodiny.

Záznamy, *Proglas* 1–2/1996

* * *

Za posledních dvacet let jsme zjistili, že východoevropská společenská zkušenost kolektivistické totality a disentu je nepřenosná, že většině západoevropských a amerických levicových intelektuálů, žijících ve vlastním světě, zůstala nesrozumitelná. Oni si tvrdí svou. Hrají si vlastní muziku, která však Středoevropanu mnohdy zní nepříjemně povědomě. Čeká nás tedy zase postupné přizpůsobení myšlenkovým konvencím, jež jsme sami už jednou překročili? (...)

I u nás bude neomarxismus v různých variantách přitažlivým nebo aspoň dráždivým myšlenkovým východiskem pro všechny, kteří svou lidskou identitu zakládají raději na zásadním ne! než na souhlasu s obtížným a dramatickým charakterem lidského údělu. Ostatně ze zkušenosti víme, že nemálo českých intelektuálů trpí nadměrně rozvinutou, přímo nadýmavou přizpůsobivostí. Obětavé přitakání životu a především konkrétním lidským existencím v jejich individuálních podobách je pravděpodobně stále ještě tím nejpevnějším bodem, v němž lze zakotvit duchovně účinnou

distanci vůči radikálně levicovému odmítání světa, jaký je. Ovšem člověk, který bezhlavě odmítá napravo nalevo vše, co kolem sebe i v sobě vidí, je vlastně už na nové cestě ke starým omylům.

Kromě neomarxistické intelektuální pasti jsme konfrontováni také se socialistickými, zespolečenštujícími politickými a kulturními instinkty, jež mají mnohem významnější vliv na veřejný provoz. To je ale zase jiná historie, která by neměla být směřována s radikalizujícím neomarxismem. Populistický kolektivističtější chce bohaté menšinu brát a nebohatou většinu držet zkrátka, totiž v co možná největší závislosti na darech silného, centralizovaného státu. Je většinou nerozpačitým mocenským praktikem bez teoretických zájmů. Nezajímá jej chiliastická vidina nového světového řádu, jíž se zálibně zabývá latentně extremistická intelektuální levice. Je svým způsobem realista. Skutečnost neodmítá, nýbrž ji využívá, pase se na ní. Odmítání dané reality a vášnivá touha po něčem jiném, neotřelém, původním vychází z romantických kořenů a je spíše znakem duchovního nepokoje moderny než pragmaticky promyšleným návodem k politickému jednání. Když se ovšem některého uzavřeného myšlenkového systému z dílny levicových intelektuálů zmocní, jakožto praktického propagandistického nástroje, populistický pragmatik, může být i zle.

O intelektuálově, který se necítí nejlíp,
Kontexty 2/2010

O politice

Do říše naprostých iluzí nás vedou jak ti, kdo křičí „všechno špatně!“, tak ti, kteří sázejí na tupé heslo „vlastně se nic nestalo, stačí počkat, až se doba zlepší“. Nečekají na nás žádné klidné časy. Na celou střední Evropu prudce naléhá dosud neznámá budoucnost, kterou se nacionální liberálové, marxisté a pragmatičtí josefinisté snažili a zatím nadále snaží odvrátit. Dotírá na nás podobná existenciální proměna, jakou prodělala západní Evropa v 50. a 60. letech.

Nepotřebujeme nové politické vůdce, máme jich právě až dost. Nepotřebujeme nové vize. Zastaralé ani čerstvé mediální chýry nás nespasí před vlastní

náladovostí. Měli bychom pěstovat především smysl pro realitu, k němuž patří zájem o pečlivé denní rozlišování mezi pravdou, omylem a lží. Nebo obecná existenciální rozkolísanost a duchovní nepevnost české veřejnosti vyústí v pubertální politický karneval s levicovým kostýmováním. Po vystřízlivění bude nastolen mdlý a duševní lenivost do daleka zapáchající český mečiarismus. Nyní se v této zemi otevírá velké pole působnosti pro všechny, kdo si stěžují, že současný civilizační vývoj odsouvá inteligenci jako společenskou skupinu na okraj dění.

Přese všechno nám zbývá poučení z tradice: tam, kde se v dějinách jiných národů odehrávají tragédie, v Čechách dochází spíše k historickým ostudám. I ta pohodlná davová selhání ovšem vždy část národa zaplatí statky, někdy i hrdly, a všichni dohromady svobodou.

Hrozí nám opět politická utopie?, *Proglas* 9/1997

* * *

Za ideálního politika nebo politickou sílu není považován ten, kdo věrně, zákonně a rozumně zastává zájmy buď severomoravského horníka, nebo pražského podnikatele, případně jihomoravského vinaře, jihočeského zemědělce, západočeského hutníka. Alespoň z hlediska české inteligence je vítána pouze zázračná bytost bez vlastního názoru a bez pout k voličům, která údajně dokáže uspokojit hypoteticky spravedlivější vyšší zájmy „všech“.

Děvče s červenou čepičkou a pokušení všenápravy,
Proglas 10/1999

* * *

Naříkáme tedy nad „nedostatečnou úroveň kultury našeho politického života“ a přitom míníme, že postrádáme kvalitní ručitele české totožnosti. Pláče denně a hlasitě, bohužel na špatném hřbitově. Politici všech stupňů, a dokonce ani „stranická aristokracie“ nemohou hrát roli identifikující elity, a to bez ohledu na to, že jako jednotlivci někteří z nich k elitě národa a státu patří. Není úkolem a v možnostech našich politických zastupitelů reprezentovat cosi lepšího, než jsme ve svém průměru my, nýbrž jsou povinni vyřizo-

vat naše většinou mravně velmi průměrné požadavky. Dokonce jim ani nezbyvá nic jiného než „politikařit“, totiž ve vzájemném sporu nebo dohodě realizovat složité kompromisy mezi dílčími zájmy, k jejichž obhajobě jsme politiky povolali.

Pracovat politicky neznamena realizovat šlechetné nápady, nýbrž uskutečňovat, rozvíjet, případně omezovat podstatné, povrchní, trvanlivé, pomíjivé, ale vždy dynamické zájmy. Úroveň politické strany a její praxe neodpovídá jen úrovni zájmů, jež zastupuje, ale také poctivosti a bezprostřednosti, s jakou stranická reprezentace vnímá, případně předvídá významné podpovrchové přesuny, napětí, tendence, naděje a další fenomény psychické povahy. Demokratická politika neobsahuje jen četné a někdy i bolestné, případně hanebné kompromisy mezi rozličnými současnými zájmy, ale též mezi minulostí a přítomností a budoucností. O to je role politika složitější, že by neměl myslet pouze na okamžitou podobu naléhavé skutečnosti, nýbrž i na pozítří.

Ať nám vládnou ti nejlepší, *Proglas* 7/2000

* * *

Ten, kdo je opravdu po všech stránkách zcela a pouze a dokonale svůj, kdo nebere v úvahu žádné dílčí zájmy, nýbrž soustavně ošetřuje výhradně vlastní, údajně jedinečné představy o nejvyšším dobru, se většinou nedomluví s nikým jiným než s příslušníky vlastní sekty, a proto se pro demokratickou politiku nehodí. Sektář imponující profétickou tvrdošíjností může být relativně užitečný jako palčivé znamení doby. Bývá někdy i velkým hercem, umělcem veřejného života, jemuž snad budeme vděčit za odkrytí dosud neviděného. Nejlépe však přispěje k blahu obce, zůstane-li tím, kým je, totiž varujícím nebo povzbuzujícím solitérem. ... Co však dokáže pro politický život udělat intelektuál, který není sektářem, pouze se považuje za rozeného nestraníka? Odpověď není složitá a zní pozitivně. Ať nám nabídne to, co tvoří bytostný základ jeho existence. Ať se pokouší vysvětlit nevysvětlené, popisuje nepopsané, upozorňuje na zapomenuté. Učí-li při tom sebe i své okolí respektu k reálně existujícím lidským zájmům, touhám, strádáním, a při tom všem

vní má i na pozadí politických vášní lidskou smrtelnost i lidskou nesmrtelnost, může být užitečným ručitelem naší totožnosti. Jakmile se však „nepolitický“ intelektuál odevzdá představě, že právě byl povolán, aby učinil přítrž všem nepěkným lidským vlastnostem, pravděpodobně propadne jakobínské psychóze číhající na dně zahořklých duší. Pak se stává pro praktický politický život přítěží, a je-li dokonce nadaným demagogem, hrozí, že se vyvine ve vážné nebezpečí. Kritizováním parlamentních „žvaníren“ a „nečistého politikaření“ začínali své kariéry právě vůdci totalit 20. století.

Spása skrze nadstraníky, *Proglas* 8/2000

* * *

I když k myšlence vševládného pokroku jsme už skeptičtější, část veřejnosti stále ještě doufá, že trpělivým opravováním toho, co se nepěkně nazývá společenským mechanismem, až bude chod veřejných záležitostí konečně seřízen jako dobře zajetý automobil, dospějeme ke stavu obecně rozšířené stability a společenského pohodlí. Taková představa je však ve své podstatě nereálná a pod povrchem tají extrémní povahu výbušniny. Ideál konečného rajského stavu, který by měl nastat po údajném vyřešení všech základních problémů, obliba této naděje ve všenápravu asi přispěly i k tomu, že se v české společnosti poměrně snadno rozšířily ideje marxistického extremismu sovětského typu. Přinejmenším stav českého myšlení kolem poloviny 20. století značně znesnadnil úspěšnou polemiku s marxleninismem. I dnes by mělo být občas připomenuto, že demokracie nezná cílovou stabilitu. Je zařízením určeným člověku krátkéjícímu, který tedy nevyhnutelně tráví většinu času ve vratké poloze na jedné noze. Neslibuje však odpočinutí ani v cíli. Sama struktura zastupitelské demokracie a princip jejího neustálého přezkušování a personálního obměňování administrativní elity státu prostřednictvím opakujících se voleb zabraňují utkvění ve stabilitě. A v mezivolebních údobích se o nenásilnou, ale permanentní proměnu horizontu veřejného mínění starají všichni, kdo využívají svobody projevu. Demokracie není zařízena na úspěšné předstírání toho, že člověk je schopen

dospět k cílové stabilitě. S touto myšlenkou se nám naopak čile vtírají adeпти diktátorské moci. Ti obvykle slibují, že společnost vyvedou z neuspokojivého koloběhu obtížných faktů na konec dějin. Rozpor mezi všední demokratickou praxí, která znamená neustálý únavný pohyb, a mezi ideou dovršeného pokroku a konečného uspokojení, tento rozpor je v českém myšlení stále přítomen. Dokonce pozorujeme, že denně je vynakládáno značné úsilí na to, aby byli odhaleni viníci neuspokojivého stavu. Tyto hříšníky veřejnost spatřovala včera tam, dnes je vidí onde, zítra je zahledne možná zase úplně jinde, ale cosi podstatného zůstává: snaha vypátrat a potrestat protivníky dosud bránící konečnému vítězství pokroku a vybudování té pravé, ideální demokracie. Jde ovšem o myšlení opatrně řečeno svazácké, jež vede k neoprávněnému zjednodušování existujících problémů a občas i k běsnivé vulgarizaci veřejného života.

Důvody, pro něž nemůžeme mít to,
co bychom chtěli, *Proglas* 10/2000

* * *

Mocný státní úředník může být sám o sobě bytost spravedlivá a oddaná dobrému zákonu. Nicméně dva tři úředníci už vytvářejí zájmovou skupinu, která s jinými soutěží o vlastní potřeby. Nejde však jen o to, že sociálně stabilizovaná byrokracie má své vlastní potřeby. Byrokrat hlavně ví, že se neprosadí bez účinné pomoci policisty. Od tohoto kamene úrazu se také v minulosti odvínila tragédie radikálně nacionalistických a socialistických hnutí. Úředníci, tedy funkcionáři strany a státu, odviseli od moci a pomoci policistů. Ti si ale brzy řekli, že koneckonců nejlépe zvládnou situaci sami, a podřídili samotné funkcionáře-úředníky policejním metodám. A podrobili je také čistkám.

Na jevišti světa byla již častěji inscenována tragédie populismu o třech dějstvích, nadepsaných: Prorok – Byrokrat – Policajt. Přesto při idealistickém odhalování a pronásledování nešvarů dodnes často voláme právě po silném úředníkovi i po policajtovi. Právě v tom jsme stále dosti komunističtí, anebo, zaklínáme-li se také národem, možná i poněkud nacionálně socialističtí.

Přes citové mediální polemiky s komunismem a nacismem zčásti stále ještě sdílíme totalitářský ideál co nejúčinnější výkonné moci. Nebo nás tyto vidiny minulosti aspoň pokoušejí.

Prostor polemiky s komunismem, *Kontexty* 1/2010

Epilog

S narůstajícími desetiletími lidského života patrně každý z nás stále více stáčí svůj pohled i za sebe. Nejprve jen letmá ohlédnutí se časem prohlubují, stále neodbytněji se hlásí nutkání bilancovat. Přirozené touhy, ale i pochyby či obavy pro sebe i pro nás půvabně popsal Pavel Švanda ve svých Pamětech esejisty:

„Mladý člověk se přirozeně léká času, který leží před ním a který nepochybně představuje nejasné intelektuální i tělesné zadání. Je tu biologická výzva nést lidskou existenci

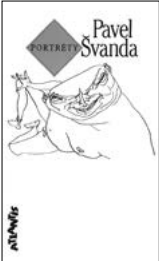
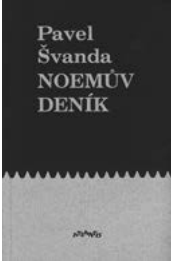
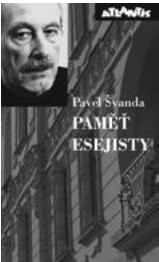
a svůj podíl na bytí. Temné tušení, že ten úkol může být katastrofálně nenaplněn, nás pochopitelně tísní.

Ve stáří je naopak břemenem čas odžitý, natož odbytý. Pod jeho tíží nám vápenatí páteře i mozky. Ohlížíme se s překvapením přes rameno, kolik dní a nocí a roků se nenápadně nahromadilo za našimi obratli a ledvinami. Co se to s námi po celou tu dobu vlastně dělo? O některých neprůhledných časových vrstvách už ani dost dobře nevíme, co všechno skrývají. Proto se pokoušíme vzpomínat a sepisujeme paměti! Nejistota z minulosti je reálným důvodem k obavám. Jak jsme si vlastně počínali v těch několika málo desetiletích, z nichž se skládá lidský život? Vydržel jsem, dostal jsem jakžtakž svému podílu na bytí? Nebo jsem zahrabal svou hřivnu do věčných obav z hladu, žízně, zimy a do všedních rozptýlení?“

Vážený pane profesore, nezahrabal.

Připravila Kateřina Hloušková.

ATLANTIS

Objednejte u svého knihkupce nebo na adrese www.atlantis-brno.cz, e-mail: atlantis-brno@volny.cz

O potřebě věčnosti i věčnosti

Editori Kontextů nad texty Pavla Švandy

MOUDROST KOSMICKÉHO PODIVÍNA

PETR FIALA

„Jednou provždy jsi člověk, notorický pachatel bytí v mrtvém vesmíru. Budiž tedy identifikován tvarem a hloubkou svých stop. Poznají tě podle tvého kříže, pod nímž klopýtáš a kloužeš právě ty, podle drtivé váhy tvé pravé pýchy, tvých štěstí i neštěstí i slitování, protože pod tíží skloněn musíš útočit vpřed, aniž víš, kam tvé obtížené a vratké kroky kosmického podivína míří. Ne po tvých svobodách, jen po tvém břemeni a po tvých poutech tě poznávají Bůh i lidé kolem tebe.“

PAVEL ŠVANDA: Libertas.

In: *Libertas a jiné prózy*. Brno: Atlantis 1997, s. 104.

Vybrat jeden citát z mnohovrstevného díla Pavla Švandy, jenž by pro mne charakterizoval jeho tvorbu, není snadný úkol. Pavel Švanda je muž mnoha literárních profesí. Spisovatel, básník, esejista, ale také filmový a literární kritik. Všude zanechal – abych vyšel z výše uvedeného citátu – „stopu“, jejíž „tvar“ ji občas činí málo viditelnou pro ty, kteří klouzají po povrchu módních vln, ale jež je dostatečně „hluboká“, aby ovlivnila, posunula, zaznamenala a zůstala. Těch pár jubilantových slov vybraných mnou na úvod je z jeho prózy Libertas. Jejich obsah a hlavně souvislost – alespoň do jisté míry – charakterizují Pavla Švandu a jeho literární svět, jenž je pro něj samozřejmou součástí světa stvořeného.

Libertas je próza, kterou napsal v osmdesátých letech, je filozofická, je, jak sám Švanda říká, poctou Orwellovi. Současně se v ní vedle nesporných literárních kvalit už projevuje Pavel Švanda jako esejista. Právě umění eseje autor mistrovsky rozvinul především v posledním čtvrtstoletí. *Libertas* vyšla původně

v samizdatu, čímž nám připomíná Švandovo dlouhé disidentské období, o němž vždy mluví bez patosu, bez sebeoceňování a sebelítosti. Jeho statečný a důsledný postoj je jistě jedním z těch „břemen“, díky němuž je „poznáván Bohem i lidmi“.

A pak se v tomto citátu odráží Švandův přístup ke světu: pevná víra v Boha, která je ale v mnohém racionální, zasazená do hmotného vesmíru, přijímající realitu bytí, ale současně ji pozvedající vzhůru. Ano, „kosmický podivín“, jenž je „poznáván“ podle „břemene“, musí „útočit vpřed“, aniž ví, kam míří. Z toho vzniká i Švandovo dílo, které je nepřehlédnutelné svou znovu a znovu korigující racionalitou, důsledností a jakousi pozitivní úporností. Vidíte, jak se při pokusu charakterizovat literární tvorbu Pavla Švandy snadno sklouzává k mnohomluvné nevýstižnosti. Tedy jednoduše: Pavel Švanda píše dobře, chytře a čtivě.

Svoje vzpomínky nazval *Paměť esejisty* a jednu ze svých posledních knížek zase *O intelektuáloví, který se necítí dobře*. Je důležité a hodné respektu, jak se člověk vidí sám, i když převládající přístup dnešní společnosti je opačný. Dát nálepku a zařadit do regálu, aby to bylo stravitelné pro lidi, kteří slovy jedné ze Švandových literárních postav „chodí po hlavě a myslí břichem“. Nejspíše je to tak, že vlastní charakteristika z názvů jeho knih je nejpřesnější: „esejista“ a „intelektuál“. Tato slova u nás představují – ve svém skutečném významu, který Pavel Švanda naplňuje – něco neobvyklého, netypického, ale o to vzácnějšího.

Kdybych měl hledat slova, která se mně vybaví v souvislosti se Švandovou osobností, byla by to nejspíše věrnost, pevnost, neokázalost a racionalita. Možná nevýstižněji moudrost.

Pavel Švanda je člověk věrný. Věrnost netřeba dokládat. Věrnost přátelům a souputníkům, časopisům, nakladatelstvím, rodině, víře. Proto také s námi

spolupracuje už tolik let, snáší všechny naše nápady na změny, které (nás) vedly od *Proglasu* přes *Revue Politiku* až ke *Kontextům*. Nemusíme si nic vysvětlovat, Pavel Švanda rozumí, píše, zůstává, zájí v našem autorském souhvězdí nepřehlédnutelně a stále. Ve svých vzpomínkách napsal, že se účastnil „*pohřbu spíše mokrého než suchého*“ tří redakcí (*Tváře*, *Hosta do domu* a *Akordu*). Pohřbu naší redakce ještě ne. Ono je to totiž tak, že pan Pavel zůstává redakcím věrný a drží je navzdory době a okolnostem až do poslední chvíle. Než je zničí jiní.

Obdivoval jsem už kdysi jeho heroický a úplně nenápadný (jak jinak, když je mu vlastní neokázalost) boj za zachování *Akordu*. Viděl jsem to tehdy docela zblízka (však jsme se oba po revoluci točili kolem *Lidové demokracie*, kde jsem krátce taky pracoval), fandil mu, protože jsem měl v hlavě Zahradníkův *Akord* a věřil, že to přece po Listopadu půjde. Nešlo a nemohlo, ale to vím až teď. Ještě více jsem ale obdivoval trpělivost, se kterou Pavel Švanda na tom projektu dokázal spolupracovat se Zdeňkem Rotreklem. Rotreklova mimořádná osobnost měla kromě jiných darů taky schopnost spalovat, tvořit i bořit, a rozhodně nebylo lehké s ním vyjít, neměl-li člověk jeho věk a zkušenosti. Něco o tom vím. Pavel Švanda to dokázal, a především díky němu se na „ztracené vartě“ *Akordu* bojovalo tak dlouho.

Pavel Švanda patří k silné generaci (svým způsobem skupině) šestatřicátníků (spolu s např. Václavem Havlem, Jiřím Kuběnou, Milanem Uhdem a mnohými dalšími, z nichž nesmíme zapomenout na Švandovi blízkou básnířku Violu Fischerovou, byť podle kalendáře o rok starší). Mnohým z nich byl zbudován jakýsi generační pomník (Kosatík) a jiní si jej budovali pro jistotu sami. Rozdíl třeba proti jeho moravským generačním druhům je zjevný: budete-li v místnosti s Jiřím Kuběnou či Milanem Uhdem, vezměte jed na to, že budou středem dění, pozornost všech se stočí k jejich vyprávění a jejich hlas bude nepřeslechnutelný. Pavel Švanda bude sedět skromně a tiše opodál, aby pak jen tak na okraj poznamenal něco, co bude trefné, výstižné a obohacující. Kdo to přeslechne, udělá chybu.

Připomínat a hodnotit literární dílo Pavla Švandy budou jistě mnozí. Rád bych však připomenul ještě jeden aspekt jeho života, který by mohl být snadno, ale neprávem opominut. Pavel Švanda je vysokoškolským

Pavel Švanda
v devadesátých
letech.

profesorem působícím na Janáčkově akademii múzických umění. Přišel na vysokou školu na začátku devadesátých let a ve svých pamětech pěkně popisuje svoje rozpaky, s nimiž přijal výzvu tehdejšího děkana Divadelní fakulty Josefa Kovalčuka. Jaképak rozpaky!, chtělo by se říci. Pavel Švanda je nejen dodnes úspěšným učitelem (o tom by mohli vyprávět jeho žáci), ale udělal i řádnou „akademickou kariéru“, přes habilitaci až k profesuře. A kdo to o něm ví? Kolikrát jste slyšeli o „profesoru Švandovi“? Jeho profesorství není pro něj žádná ozdoba jména, ani něco, co by mu v jeho očích dodávalo větší váhu, je to jen „*znak společenské stability v osobním i obecném smyslu. To se nedá nic dělat,*“ jak k tomu věcně a s trochou ironického nadhledu jemu vlastnímu kdesi poznamenal.

Nepřipomínám zde jen Švandu-učitele, ale ještě něco jiného. Protože jsem dobře znal jeho moudrost i schopnost soustředit se na podstatné věci, tedy vlastnosti, které mnoha lidem nejsou vlastní, požádal jsem ho v polovině minulého desetiletí, aby se stal členem Vědecké rady Masarykovy univerzity, a o něco později jsem ho navrhl tehdejší ministryni školství i do Správní rady MU. Oboje přijal s trochou zdráhání a s výhradou, že tam nebude moc platný, ale přijal – aby pomohl mně i univerzitě. A samozřejmě platný byl. Jeho zkušenost, rozvaha a hlavně vážení slov, kdy nemluvil jen proto, aby *něco řekl*, ale pouze tehdy, kdy

bylo *potřeba něco říci*, mu záhy získaly velkou autoritu i u těch, kteří jej dříve osobně neznali. Vděčně myslím na tuto jeho službu (jinak to nazvat nelze), která dokresluje obraz intelektuála, jenž si je vědom i čehosi, co můžeme nazvat společenskou a institucionální odpovědností. Nebo to byla jen přátelská výpomoc? Ale to je vlastně ve výsledku – v subjektivním i objektivním rozměru přijetí takového úkolu – jedno.

Vždy jsem si myslel, že pro člověka je důležité nejen to, co udělá, ale i to, co vědomě neudělá, ačkoli může. Pavel Švanda o tom mluví sám: „*Leccos bych taky svedl. Copak bych nedokázal sepsat další stylisticky vytříbený manifest utopismu – spolu s radikálními levicovými liberály? (...) Nebo bych mohl minulé tragédie a zklamání ze současné chladné tváře dějin po sté přemostit tradičním útekem do idyly.*“ Neudělal to z důvodů, které vysvětluje: „*Zdá se mi prokázáno, že člověk mé generace se svými nadějemi a zklamáními se už nemohl skrýt v přírodě, i když někteří mladší si tu možnost dodnes hlasitě vymáhají. Ani únik do věčné revolty rozdychtěných utopiků neučiní realitu našich životů reálnější.*“ Pavel Švanda neutíká ani do idyly, ani k utopiím, stojí pevně, hledá, ale nepodléhá. A to je možná klíč k Švandově tvorbě i osobnosti. Žádné utopie, útky, falešné ideologie, zavádějící ozdoby a nepotřebný sentiment. Stát nohama na zemi, i když hledím vzhůru. Pečlivě zkoumat, ohledávat, racionálně poměřovat a kriticky hodnotit cokoli lidského s vědomím, že je něco více, o čem víme, k čemu se můžeme vztahovat, ale co současně nemáme a nesmíme používat jako zbraň proti rozumu, protože rozum a víra jsou dary, které se doplňují. Ale to už projektuji do pana Pavla kus vlastního uvažování a představ. Nejvyšší čas skončit.

S Pavlem Švandou mám společnou jistou zdrženlivost ve vnější manifestaci emocí, abych to vyjádřil co možná nejobjektivněji. Mnohdy je to výhoda, při psaní textu k životnímu jubileu však spíše překážka. Věta, která mě napadá na závěr, budiž chápána v tomto kontextu: Slova Pavla Švandy poslouchám, čtu a přemýšlím o nich, protože ho mám rád a vážím si ho. Není o mnoho více, co bych mohl o někom říci.

Petr Fiala (1964), politolog a politik, předseda Občanské demokratické strany.

JSME HRDINOVÉ BIBLICKÝCH TEXTŮ A ANTICKÝCH DRAMAT...

Jiří HANUŠ

„Za vším imponujícím aparátem metodického vědění zůstala zapomenuta osoba v podstatě stejně křehká, tajemná a stejně obtížně dostupná jako hrdinové biblických textů a antických dramat. Životní praxe totiž ukazuje, že jsme jeden druhému přístupní jen někdy. Člověk člověka se může účinně a k dobrému dotknout jen za jistých okolností a možná celkem vzácných (a někdy dokonce i dobrodružných).“

Co když lidská cesta nevyhnutelně vede občas skrze samotu, slzy, ledový proud i plameny, ne proto, aby byla utvrzena naše neměnná identita, nýbrž abychom došli proměny?...“

PAVEL ŠVANDA: *Věčný nedostatek věčnosti.*
Brno: Atlantis 1999, s. 83.

Těchto několik málo řádků by asi stačilo k tomu, aby si mne Pavel Švanda získal. Jeho psaní je jaksi nevzrušené, klidně plynoucí, analytické. Pokud jsou přítomny emoce, pak spíše v podobě jemné nadsázky a ironie, případně jemného konzervativního stýskání. Pokud kritizuje, pak s jistou nonšalancí a velkorysostí vzhledem ke konkrétnímu člověku, kterého rád představuje formou anonymních, ale zcela konkrétních a odvážně pozorovaných portrétů. Bývá však takřka nebezpečně zaujatý, když má posoudit nějaký myšlenkový proud, který ohrožuje podstatu našeho bytí.

Učil jsem se od Pavla Švandy i vztahu ke křesťanství. Pavlovy duchovní texty na mne působí jednoznačně terapeuticky. Moje chápání božské nauky i konkrétních církevních organizačních principů bývá často víceméně ideologické a občas mívá radikální polohy – od florianovského apokalyptického zápasu s modernou až po teilhardovské harmonické splynutí s kosmem. Pokud se setkám s Pavlovými texty nebo s autorem osobně, bývám většinou zklidněn a vrácen k základům. Které to jsou? Něco je naznačeno ve vybraném úryvku. Návrat k základu je návratem k nám samým, k naší křehké a obtížně dostupné a tajemné identitě, k našemu osobnímu příběhu, který může

být úplně obyčejný – v každodennosti se však vyjevuje tvář každého člověka, naprosto osobitá a nevšední, která je určena k zásadní proměně – ovšem pokud k ní svolíme.

Díky obratnému zacházení se slovy by se mohlo zdát, že se Pavel nechce vyjádřit ke křesťanské víře, naději a lásce přímo, že dává přednost určitému rozboru lidské situace v nelehkých dobách, v nichž je nám dáno žít. Ano, je v této záležitosti poněkud ostýchavý, možno-li to tak vyjádřit. Ví totiž velmi dobře, že skutečnost poznáváme v hádance a jako v zrcadle, nikoli přímo. Jeho eseje, básně i povídky však nikoho nemohou nechat na pochybách, že jde o autora, jenž svá křesťanská východiska nejen neskrývá, ale jsou jakousi samozřejmostí, trvalou a konstantní součástí veškerého jeho uvažování. I to je uklidňující, že jsou mezi námi lidé, jejichž křesťanství zůstalo samozřejmé ve vířivém malströmu, i když nelze zastírat, že se jedná s největší pravděpodobností o samozřejmost vybojovanou, získanou překonáváním vnějších i niterných překážek. Kolika z nás se podaří, aby na základě trpělivosti se sebou samými víra nakonec prostoupila naši tvorbu a životní praxi?

Aby však bylo jasno. Pavel Švanda je člověk, který klame tělem. Působí dojmem anglického gentlemana, který se dokonale ovládá. Jeho věty jsou dokonale cizelované, jeho argumentace, podpořená životní zkušeností, takřka nevývratná. Co jsem řekl o jeho trpělivém křesťanském postoji, platí, neznamená to ale, že tento muž chodí mezi námi neozbrojen. Naučil se totiž velmi dobře poslouchat, co a jak říkáme. Dostaneme-li se k němu blíž, zřejmě pocítíme ostrost jeho pohledu na naše myšlenkové deficity a naše neobratná a trestuhodně nedokonalá vyjádření. Pavel má moc učitelskou, nikoli prorockou či kněžskou. Dokáže opravovat naše chyby s jistým odstupem, s jakým starý praktik opravuje slohové úkoly studentů.

Ano, tuto studentskou roli jsem vzhledem k Pavlu Švandovi před léty přijal, a v této roli hodlám i setrvat. Skutečnost, že svého učitele nevidám tak často, jak bych chtěl a jak bych potřeboval, na tom nic nezmění.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

ANALYTIK PÁSMÁ ROZPADU, KTERÝ MÍVÁ BOHUŽEL PRAVDU

FRANTIŠEK MIKŠ

O tom, že Pavel Švanda patří k nejbystřejším pozorovatelům našeho veřejného života, nás přesvědčuje každým svým novým textem. Nebudu snad neskromný, když napíšu, že mezi námi od počátku panuje jakási instinktivní myšlenková shoda, že jsme měli a máme na mnoho věcí podobné názory. I v pro nás nejtěžších časech, v době televizní rebelie na přelomu let 2000 a 2001, kdy se kvůli mému členství v Radě ČT stalo CDK terčem nenávisných útoků, se od nás jako jeden z mála neodvrátil. Vzpomínám na rozhovor, který tehdy poskytl časopisu *Host*. Jeho revoltující šéfredaktor se právě vrátil z televizní barikády, kde se zase jednou po česku bojovalo za „pravdu“ a „nezávislost“, a podívoval se nad tím, že Pavel Švanda v posledním čísle *Proglasu* (předchůdce *Kontextů*) ironizoval roli intelektuálů ve společnosti jako od reality odtržených snůlků. Mezi řádky bylo cítit otázku, proč se jako intelektuál v televizním sporu nepostavil na tu správnou stranu: „Ptám se i proto, že vy sám píšete o vyšších hodnotách, které jsou mnohdy důležitější než pohybování se pouze v rámci lidských zákonů.“ Švandova odpověď byla tvrdá a přesná:

„Intelektuál je často v pokušení vnášet své nejlepší přesvědčení do praktické politiky vzdor poučení minulostí. Chce uplatňovat svůj vlastní názor jako absolutní měřítko, ačkoli tragické zápasy evropského novověku dokázaly, že absolutizovaná pravda sice může žít v lidském vědomí, avšak nemůže dost dobře fungovat jako dominantní společenský korektiv. Dosavadní pokusy tohoto rázu vždy vedly k tyranii, nad nimiž pak právě intelektuálové lomili rukama a hlasitě kvileli: ‚Takhle jsme si to vůbec nepředstavovali! Naše myšlenky byly hrubě zkresleny a našich ušlechtilých idejí se zmocnila lůza!‘ Stál byste o to prožít ještě další reprízu takové tragikomedie? Já ne. Proto jsem na straně právního státu, nikoli na straně neopatrných aktivistických obroditelů, kteří vylévají mléko tak, že trískají nádobím o zem.“

Od televizní rebelie uplynulo patnáct let a dnes je téměř zapomenuta. „Svatá válka“ českých intelektuálů a umělců s tradičními stranami a politickým systémem nicméně v různých formách pokračovala. A výsledek? Na hradě sedí rusofil Miloš Zeman (skvostný to plod vítězně prosazené lidové volby) a na ministerstvu financí Andrej Babiš, konečně „nepolitik“ a ostřílený „manažer, ve skutečnosti všehoschopný oligarcha východního typu. Jako by před něčím podobným Pavel Švanda ve svých textech již dávno nevaroval!

František Mikš, šéfredaktor časopisu *Kontexty*, šéfredaktor nakladatelství Barrister & Principal.

ANTIELITÁŘSKÝ A VĚCNÝ KONZERVATIVEC

STANISLAV BALÍK

„Žádná forma organizace společnosti u nás není považována za dost uspokojivou, abychom se s ní tělem i duší ztotožnili. Neustále hledíme někam dopředu. Proto nás zajímá víc, zda určité uspořádání nebude bránit změnám, než jestli dokáže zabránit nežádoucím změnám. To není vize našeho veřejného života, je to spíše příznak naší psychiky. My jsme vlastně apokalyptikové. Česká inteligence je zvyklá dávat přednost tomu, co bude, před tím, co je.“

Rozhovor v časopisu *Host*, 2001.

Texty a analýzy Pavla Švandy z přelomu století mně, jako studentovi a posléze čerstvému absolventovi politologie a historie, otevíraly nové obzory. Byly mi až jakýmsi zjevením, protože formulovaly to, co jsem sám cítil a neuměl vyslovit.

Švandův bytostný konzervatismus propojený se správně chápaným republikánstvím je totiž anti-apokalyptický, přízemní a anti-elitářský. Jeho náhledy na vývoj české společnosti a politiky ve dvacátém století, zvláště pak jeho závěru, jsou mrazivě přesné. Mají jen jednu „vadu“ – tak jako ostatně většina konzer-

vativních strategií a apelů. Pro intelektuály jsou příliš nezajímavé, málo vzletné a apelativní, protože ti většinou skutečně odmítají – řečeno spolu s Rio Preinerem – přijmout skutečnost jako skutečnou a realitu jako reálnou. Nemají mobilizační potenciál – na rozdíl od svůdných milenaristických vizí a ideologií.

Průměrný český intelektuál tak namísto švandovské inspirace běžnou, každodenní, drobnou prací spřádá utopické sny, aby byl následným politickým vývojem neustále frustrován, v posledních letech vlastně stále více. Symbolem par excellence pak je zvolení a průběžná silná lidová podpora Miloše Zemana na prezidentském stolci, jemuž se podařil majstrštyk. Ač sám bytostný intelektuál, jehož životní zkušenost je v zásadě středostavovská a městská, stal se tribunem periferie geografické i společenské, politikem, jemuž věří venkov i maloměsto v tom, že je skutečně jejich zástupcem, který hájí jejich jinak přehlížené postoje a zájmy.

Přitom vlastně Miloši Zemanovi stačí relativně málo – dává přednost tomu, co je; nehledí dopředu, ale spíše dozadu; přesvědčuje veřejnost, že brání nežádoucím změnám. Z pozice středového liberálního politika se přes starosocialistického premiéra posunul do pozice konzervativního prezidenta. Všem intelektuálům a všem pravicovým politikům zamilovaným do termínu „reformy“ tak uštědřil pořádnou lekci z reál-politiky a z jejich neschopnosti.

Ten, kdo Pavlu Švandovi pozorně naslouchá, resp. pozorně čte jeho starší i novější texty, nemůže pominout jeho důraz na skutečnou, anti-elitářskou politikou rovnost jako základní podmínku demokratického soužití. Ten, kdo tak činí, pak nemůže být překvapen propastí, která se v euroamerickém prostoru rozevírá mezi vládnoucími avantgardními elitami přesvědčenými o svém převýchovném dějinném poslání směrem k masám a samotnými obyčejnými občany, jež hrozí velkým politickým třeskem, jehož důsledky snad ani nejsme schopni dohlédnout. Šestatřicátník Pavel Švanda většinou osamoceně (a to i ve vlastní, jinak výjimečné generaci) před podobnými konci varoval a varuje.

Stanislav Balík působí na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity a v CDK.

Od přátel...

Je to neuvěřitelně dávno, když jsem v šedesátých letech psával do brněnské *Práce* literární recenze a dostal jsem na stůl útlou knížku Pavla Švandy s poněkud nevýrazným titulem *Anonymní povídky*, kterou vydalo brněnské nakladatelství Blok. Tehdy jsem ho přirozeně osobně neznal, ale jeho knížka mě oslovila, protože jsem v jeho prózách poznal velice poučeného autora, který znal nejen Beckettovy texty, ale i tehdy módní francouzský „nový román“. Nicméně, a to mi bylo více než sympatické, tento autor nechtěl plout na hřebenu jedné z módních vln, protože si uvědomoval, že nelze pouze experimentovat, neboť to nejpodstatnější čeká na autora v prostoru mezi usku-tečněním a vyjádřením. Knížku jsem v recenzi velice ocenil – a byla to asi jediná recenze na tuto prvotinu –, čímž jsem si vysloužil první víceméně děkovný dopis od autora.

Pak přišla dusivá doba normalizace, kdy jsme byli oba víceméně odsouzeni k mlčení, byť jsme se, tu více, tu méně, angažovali v samizdatových aktivitách. Teprve po roce 1989 jsme k sobě mohli nalézt cestu – oba jsme začali spolupracovat s nově vzniklým brněnským časopisem *Proglas*, kde nás vzájemně představil náš společný přítel Zdeněk Rotrekl.

A od té doby žije naše přátelství: rámované nesčetnými dopisy, občasnými Pavlovými příjezdy do Prahy a mými odskoky do Brna. I když jsme se leckdy názorově neshodli, já jsem si Pavla velice vážil, vnímal jsem ho jako našeho nejpřednějšího křesťanského personalistu a moudrého konzervativce, který neustále upozorňuje na rozpor mezi chestertonovským zdravým rozumem a abstraktní matematizovanou racionalitou, jež nechce vnímat fakt, že existuje něco, co přesahuje naši zkušenost, a přesto to existuje, tak jako existují neviditelné důsledky viditelných skutků, jimiž vstupuje do lidského jednání odpovědnost.

Pavel má za sebou úctyhodné dílo, stal se jedním z předních českých esejistů, – aniž bychom podcenili jeho dílo prozaické i básnické –, na jehož podstatné slovo vždy čekáme. Teď, když se setkává s osmdesátkou, stále věříme v jeho moudrost, nyní násobenou úctyhodným věkem, a tak mu přejeme do dalších let nejen hodně uvážlivých slov, ale především zdraví a Boží požehnání nádavkem.

Tvůj

Jaroslav Med

Jaroslav Med, literární kritik, historik, spisovatel.

SOUPUTNÍK, ALE O KROK VPŘEDU

S Pavlem Švandou jsem se prvně setkal na dálku. Přesto šlo o setkání, které pro mne nabylo zvláštního významu a vybavuju si je i s některými detaily. Zasloužila se o to naše společná kamarádka Viola Fischerová. Na schůzku literárního kroužku, který na královopolském gymnáziu Jiřího Dimitrova v letech 1950–1953 vedla znamenitá a nezapomenutelná češtinářka Anna Šmejkalová, mi jednoho dne přinesla exemplář strojopisného časopisu takzvaných Šestatřicátníků a doprovodila jej poznámkou, že by mě měl zajímat.

Mezi autory narozenými v roce šestatřicet mi kromě Václava Havla a Jiřího Paukerta-Kuběny utkvěl právě Pavel Švanda. Na rozdíl od obou svých zmíněných přátel nepřemýšlel o humanismu, o právu člověka na sebevraždu a o tom, zda tohoto práva využít nebo ne, ale přihlásil se reportáží o Brně. Byla neobvyklá, protože se netýkala jen vnějšího vzhledu charakteristické

dělnické čtvrti našeho města, nýbrž se snažila vyčist z jeho tváře i něco o jeho vnitřním životě.

Švandův text mě zaskočil už tím, že se věnoval místům, kudy jsem chodil, aniž jsem si uvědomoval, co mívám. Časopis mi sice mluvil z duše, ale zároveň mi naháněl strach, protože jsem okamžitě pochopil, že jeho příspěvky nejsou publikovatelné běžnou cestou a že směřují jinam než oficiální literatura, do níž jsem chtěl proniknout. Strach mi napověděl, co jsem Viole řekl, když jsem jí po přečtení časopis vracel: že jsem „jinde“. Pavel Švanda mě usvědčil nikoli jen ze zbabělé neupřímnosti, nýbrž i ze slepoty, z přehlížení něčeho důležitého, ne-li podstatného.

Tento pocit mi ve vztahu ke kolegovi z filozofické fakulty a z redakce *Hosta do domu* vydržel po léta a vlastně dodneška. Tak jsem četl například jeho prozaickou prvotinu *Anonymní povídky*: situace, které jsem povrchově znal, ústily pro mne nečekaně nikoli do ostrých dějových point, nýbrž projevovaly existenciální povahu – bolestně se mě týkaly. Tak jsem četl i jeho poezii, kterou začal uveřejňovat později, ale která se namísto standardních lyrických rozporů a běsů vyznávala z pevného postoje, jenž se přirozeně a neokázale vejde do kteréhokoli dne našeho života a po kterém jsem dlouho marně toužil.

Dávno přede mnou objevil Pavel Švanda jedinečnou osobnost o devětadvacet let staršího Josefa Šafaříka. Autor vynikajících esejů a jiných textů bydlel tři stanice tramvaje od našeho domku, ale já jsem na jeho dveře zaklepal a jeho hlubinnými podněty se začal zabývat, až když vyšel v samizdatu, zatímco Pavel patřil od šedesátých let k úzkému kroužku diskutérů, který Šafaříka obklopoval, a uměl se přiznat i k nesouhlasu s některými šafaříkovskými interpretacemi transcendence, jež byly nesmiřitelné s Pavlovým bytostným křesťanstvím.

Pavlovy eseje jsem otvíral s napětím, co mi poví nového nebo aspoň pro mne neznámého. Zdálo by se pravděpodobné, že zejména jeho úvahy na společenská, politická témata vyznějí tak, že mě nepřekvapí. Překvapily mě téměř pokaždé. Jako znalý a uvážlivý konzervativce zpochybňoval k mému prospěchu některé liberální iluze, které jsem si osvojil pouze čtenářsky. Byly tudíž lehkomyšlné a nekonfrontované svě-

domitě se skutečností. Nutil mě k domýšlení. Navíc tak činil často s humorem, který nezraňoval posměchem, nýbrž inspiroval.

Nevědomky dořešil mou soukromou polemiku s jednou z epistol apoštola Pavla, ve které světec schvaloval milování mezi manžely jen pod podmínkou, že usilují zplodit dítě. Každé jiné obcování je podle něj hříšné. Pavel Švanda v jednom svém esejí pojíal motiv fyzické lásky manželské jako upevňování a prohlubování vztahu. Jeho neortodoxní a lidsky přesvědčivý výklad je příznačný a důsažný i obecně: svědčí o autorově esejistice jako o svébytném a vnitřně souvisejícím díle, které výrazně obohatilo a obohacuje esejistiku českou i evropskou.

Jubileum je pro mne příležitost vzpomenout také na Pavlův jasnozřivý posudek souboru mých her určený pro habilitační řízení na JAMU. Rozpoznal, že dospívám v závěru k jakémusi poznání, které zalije poslední dialogy ostrým, ale chladným světlem. Všiml si, že láskyplné pochopení pro postavu je mým hrám nedostupné. Když jsem po několik let pracoval na *Zázraku v černém domě* a zápolil se sklonem soudit všechny a všechno, došlo mi nakonec, jak vnímavý a dalekosáhlý byl Pavlův postřeh.

Jiní gratulanti doufám ocení jeho zásluhy v širokém kontextu, já jsem však pokládal za dobré poděkovat mu osobně. Byl a je pro mne souputníkem, který byl vždy nejmíň o krok přede mnou a pomáhal a pomáhá mi vyznat se ve světě.

Milan Uhde

Milan Uhde, kritik a dramatik.

ZRCADLO SPISOVATELŮ

Pavla Švandu jsem poznal roku 1990 v Brně v redakci obnoveného *Akordu*, která sídlila v areálu fabriky na adrese Vlhká 21 a pak v přízemním domku Tábořská 78 v Židenicích. Předtím jsem neznal jeho jméno ani dílo: na dissent a samizdat jsem byl mladý

a opatrný. Byly to časy, kdy si nedávni absolventi literárněvědných oborů doplňovali vzdělání o to, co jim marxističtí pedagogové na fakultách tajili nebo hanobili, a Pavel Švanda byl jednou z přirozených autorit tohoto neformálního pokračovacího studia. Nosil jsem mu do *Akordu* recenze a rád čítal ty jeho. 19. srpna 1991 – v Sovětském svazu byl právě převrat, který vedl k jeho rozpadu – mi v redakci na Táborské věnoval čerstvě vydanou knížku próz – měl u toho zapnuté rádio a hned komentoval vývoj situace – a vepsal do ní dedikaci: „Karlů Komárkovi v čase úzké spolupráce.“ Jakýpak čas úzké spolupráce, říkal jsem si cestou domů, má snad v dohledné době pomínout? Vždyť máme svobodu, a ta nám jistě vydrží i s *Akordem*! Kdo bral rozum za totalitu (i když ne od totality), ten snadno věřil v doživotní trvanlivost lidských podniků a institucí i pracovních vztahů. Ani ne za rok mi Pavel Švanda napsal na psacím stroji (kdepak tenkrát byly mailly či mobily): „Akord končí desátým číslem. Ale když teď nemáme křesťanský časopis, vždycky můžeme mít aspoň tu křesťanskou naději, ne?“ Ano.

Co je mi z textů Pavla Švandy nejbližší? Na podobné otázky odpovídá člověk s nejistotou, co si o něm autor pomyslí: třeba si váží právě těch svých knih, které čtenář nejmenoval. Pro mě jsou to novější soubory esejů *Věčný nedostatek věčnosti*, *O intelektuálovi, který se necítí dobře* a předloni vydaná drobná knížka *Kulturní i nekulturní, záznamy – střepiny – pomluvy*: divím se, že tak důkladně promyšlené a formulované apologie křesťanství nevycházejí v titulárních katolických nakladatelstvích a nedostaly cenu České biskupské konference. Potom sbírky básní a v nich hlavně básnické variace biblických příběhů, například to jedinečné apokryfní dovyprávění, jak se choval marnotratný syn po návratu domů: je to literárně originální a přitom teologicky pravověrné, autor nepřevrací smysl biblického textu naruby, jak se to s velkým ohlasem dělává, ale domýšlí ho zcela „v hermeneutice víry“, jak se o uctivých přístupech k Písmu vyjádřil Joseph Ratzinger. A ovšem kniha životní bilance *Paměť esejisty*: i když ji tak Pavel Švanda primárně nekoncihoval, je to učebnice českých literárních i společenských dějin druhé poloviny 20. století a taky příklad,

v jak vyváženém poměru může umělec v autobiografii mluvit o sobě a o druhých.

Nejsem spisovatel, ale spisovatele často setkávám, a mohl bych sestavit jejich povahopisnou typologii. Tady zatím nastíním, jaký typ Pavel Švanda není. Není nomen omen a nevtípkuje, aby na sebe upozornil publikum. Nemluví o sobě všude, kam přijde, a nehalasí na celou místnost, kde zrovna sedí. V textech i v osobních rozhovorech tají své úspěchy i křivdy. Nekritizuje všechna literární díla kromě toho svého. Není naladěný po husitsku proti všem. Neřekne vám skoro nic o soukromí druhých a jen maličko o tom svém. Nepřivolává nostalgicky staré časy: mimochodem jeho eseje výslovně oponují různým druhům nostalgie, která je módní v mnohých kulturních a politických směrech i v současné křesťansky inspirované literatuře; Švanda vidí nostalgii třeba v myšlení i konání ekologických aktivistů. Nepatří ke katolickým intelektuálům, kteří svůj úspěch zakládají na tom, že ze všeho nejvíc kritizují svou církev a její nauku. Aniž patří ke katolíkům naivním a duchovně nesamostatným. V tom všem přísluší mezi mně známými literáty k menšině. Platí o něm to, co o sobě řekl Chestertonův otec Brown, když vyřešil detektivní případ, jehož záhadu tvořil odraz v zrcadle: „Víte, asi to bude tím, že já se do zrcadla tak často nedívám.“

Nakonec příznačná vzpomínka. V těch časech *Akor-du* jsme se s několika stejně starými, či spíš mladými příznivci revue *Proglas* úporně přeli o společenství tajemného biskupa Felixe Davídka, jehož kauza se tehdy řešila. Pavel Švanda naše hádání v časopisech sledoval, a pak mi napsal dopis, taky ještě na stroji: „Davídkův život je námět na román. Ale pro nikoho z nás, nýbrž jedině pro George Bernanose. Ten by to téma svěřil Pánu Bohu.“

Karel Komárek

Karel Komárek, lingvista, bohemista, paleoslavista, novinář.

CESTOU Z DAVIDOVA POHŘBU

Pavlu Švandovi

JIRÍ HANUŠ

Ach, teď už můžeme mluvit...
Byla to hrůza! Smuteční průvod se táhl.
A těch lidí! Všechny Davidovy viny
z minulých i budoucích seznamů
... všechny pěkně seřazené hříchy.
Betšeba neuronila ani slzu, mrcha.
A Goliáš se zase naparoval, ale to víte,
mnoho rozumu nepobral.
Víte, komu je podobný? Jednookému
z Odyssea? Leda Gottwaldovi!
A byl jste tam,
když se Davidovi zasekl prak?
Všechno mohlo být jinak, i Bůh si přece mohl
projednou odpustit tu svou hru
na věčnou oplátku.
Býval to ale pašák, mladý pán,
to s tím lvem je prý pravda,
ale věřit všemu, no...
Stejně by přišel na uran.
Škoda že se nedožil,
život je jen náhoda,
pořád jsi dole,
nikdy nahoře. A těm nahoře (mlčte přece!)...
Ale verše psal... mám jednu sbírku doma,
dělám samizdat.
Přijďte, ale víte, jak to dnes je,
jsou všude, Goliášovi Evropánci,
tuhle jsem jednoho našel ve sklepe
a musel jsem ho, filištína,
praštit pánovým veršem.
Už nejsou, co bývali,
odvozcenci! Hučel, že je to na domluvě,
o tom, že už se dnes nestřílí,
ale zezadu si připravoval dráp...
Prý je někde schovaná

ta Davidova loutna.
Očarovaná. Plná zvuků.
Křidel. Barvy. Veselí i smutku.
Tu tak dostat, pane!
Vykouzlil bych s ní návrat
doby heroů,
těch starých obrů, bohatýrů,
kteří vcházeli k dcerám lidským...
Když padala mana z nebe do úst.

HRDLIČČIN HLAS

Pavlu Švandovi k osmdesátinám

JOSEF MLEJNEK

K čemu může hrdliččin hlas
zvát starého muže v červnu,
když obzor za rozbřesku vpluje
pod kůži krajiny?
Korek zalitý v skle
vyplave na povrch za milion let,
o trpělivost Pána prosme v dnech
bez milostného lnutí.

Myslící třtiny jinde, odjinud?
Zástupy obracejí oči k nebi,
ale nečekají odtud pomoc,
jen vyrojení sobě podobných,
s nimiž chtějí směnit své
kulinární a jiné zkušenosti,
hvězd se dotazují, souhvězdí.
Kudy ven z optických klamů,
co vzlíná vzhůru hvězdnou spleť?

Z všech hlasů v jednom jeden:
Kde jsi byl, když jsem stvořil Leviatana?

Jak americkou Demokratickou stranu ovládla nová levice

Tichá revoluce Scotta Powella v ozvěnách dlouhého pochodu institucemi Helmuta Schelského

Při pohledu na prezidentské kandidáty amerických stran se zdá, jako by se ve Spojených státech něco pokazilo. Scott S. Powell loni publikoval pronikavý komentář k měnící se povaze americké politiky a kultury, která dlouhodobě podléhá agendě nové levice (*Tichá revoluce: Jak Demokratickou stranu ovládla nová levice*, 2015). Zkrácenou verzi jeho článku doplňujeme o několik úryvků (pasáže kurzívou) z legendární analýzy německého sociologa Helmuta Schelského (*Jak odstranit systém: Strategie dlouhého pochodu institucemi*, 1971), který se zabýval obdobným problémem z perspektivy tehdejší Spolkové republiky tři roky po bouřlivém roce 1968.

Kořeny revolučního myšlení

Kdyby mohli dnešní lidé nějak cestovat v čase zpět do dob Harryho Trumana a Jacka Kennedyho, museli by si myslet, že tihle klasičtí vůdcové jsou vlastně republikáni, kteří mají se současnou Demokratickou stranou málo společného. Je pozoruhodné, jak se během posledního čtvrtstoletí s dramatickým posunem Demokratické strany doleva zhroutilo politické a kulturní těžiště amerických hodnot. Předsedkyně Národního výboru Demokratické strany Debbie Wassermanová Schultzová nedávno nedokázala vysvětlit rozdíl mezi programem Demokratické strany a socialismem. Zároveň se rozplývala nad vyhlídkou, že prominentní místo na kongresu Demokratické strany v roce 2016 získá socialista Bernie Sanders.

Obě velké americké strany se vždy zásadně lišily. Republikánská strana byla zakotvena v morálních principech a transcendentálních hodnotách vyjádřených v Deklaraci nezávislosti a v Ústavě. Demokratická strana sice uznává, že Deklarace a Ústava snad stály na počátku státu, od dob Woodrowa Wilsona však mnoho demokratických vůdců prohlašuje, že pokrok vyžaduje neustálé přizpůsobování, mění-

cí se morální zásady a volnou interpretaci práva a historie.

Progresivní filozofie, kterou si nynější Demokratická strana osvojila, má kořeny ani ne tak v hodnotách života, svobody a snahy o vlastní štěstí, jako spíše v doktrínách rasové a třídní identity, rovných výsledků a rozpínajícího se sociálního státu. Protože se jednotlivci liší v míře talentu, schopností a motivace, a v systému volného trhu tedy nedosahují stejných výsledků, základním principem Demokratické strany je nyní snaha napravit tuto nerovnost přerozdělováním bohatství.

Koncept střetu mezi pracovní silou a kapitálem, třídního boje a nutnosti přerozdělování bohatství, který si našel cestu do Demokratické strany, má své kořeny u německého filozofa Karla Marxe. Marx předpovídal masové povstání proletariátu, jež ale nikdy nenastalo v žádné vyspělé průmyslové zemi. Marxova politická a ekonomická revoluce se namísto toho nejprve odehrála v převážně agrární ruské společnosti pod vedením revolucionáře Vladimíra Lenina, který Marxovy teorie významně doplnil. Mezi jeho obohacení marxismu patřila teorie předvoje dělnické třídy: protože povstání proletářských mas bylo zjevně nepravděpodobné,

Lenin hájil názor, že je nutné, aby poměrně malý počet pokrokových profesionálních revolucionářů urychlil revoluční boj tím, že se vetřou na vlivná místa. Ovládnutím rozhodujících vedoucích pozic v odborech, v tisku, na univerzitách a v profesních a náboženských organizacích může relativní hrstka revolucionářů znásobit svůj potenciál a soustředit svůj politický vliv na nevědoucí členy a na společnost jako celek.

Byl to právě Lenin, kdo zavedl koncept „lidové fronty“ a přišel s termínem „užiteční idioti“, který se týkal mas, jež mohly být zmanipulovány, aby se účastnily davových akcí, jako byly pochody a protesty za zdánlivě úzké zájmy lidové fronty. Tu ovšem komunistický předvoj využíval jako prostředek k dosažení širších revolučně politických cílů.

Zatímco Lenin upevňoval svou moc v Rusku, v Itálii se ukázal být vedoucím teoretikem marxismu Antonio Gramsci. Ten tvrdil, že komunistického převzetí moci v rozvinutých průmyslových společnostech v Evropě a ve Spojených státech by šlo nejlépe dosáhnout takzvaným „dlouhým pochodem institucemi“. Měl to být postupný proces radikalizace „kulturní nadstavby“, čili kulturních institucí buržoazní společnosti. Tento proces by následně přetvořil společenské hodnoty a mravní zásady. Gramsci věřil, že politickou a hospodářskou základnu společnosti by bylo snadné rozbít a přebudovat, pokud by se „utlumila“ a nahradila její morální východiska.

Kulturní marxismus byl v módě také v německém Ústavu pro sociální výzkum při univerzitě ve Frankfurtu – tedy až do roku 1933, kdy se moci chopili nacisté. Mnozí členové takzvané „frankfurtské školy“, jako Herbert Marcuse, Erich Fromm, Theodor Adorno, Max Horkheimer a Wilhelm Reich, uprchli do Spojených států. Zde se nakonec dopracovali k pozicím profesorů na různých elitních univerzitách, jako je Berkeley, Columbia nebo Princeton. V kontextu americké kultury „dlouhý pochod institucemi“ znamenal – slovy Herberta Marcuse – „působení v neprospěch tradičních institucí během práce v nich samotných“.

Ačkoli se frankfurtská škola hlásila k neo-marxismu, mnoho jejích stoupenců se spíše než o ekonomiku a přerozdělování bohatství zajímalo o přetvoření společnosti, které měla zajistit proměna postojů a kul-

tury. Marxistickou třídní teorii a současně Freudovy teorie sexuality začlenili do sociologie a psychologie. Marxova teorie dialektiky věčného boje se tak propojila s Freudovými neurotickými představami a vytvořila freudovskou verzi marxismu, jakýsi marxismus-freudismus. Deklarovaným cílem frankfurtské školy byla celková transformace společnosti, uskutečněná rozložením tradičních norem a institucí, jako byly monogamní vztahy a tradiční rodina. To mělo nastat díky prosazování a legitimizování bezuzdné tolerance v sexuální oblasti, zbavené jakýchkoli kulturních či náboženských hranic.

Alternativně kulturní vliv radikálů, jako byli Marcuse a Gramsci, sílil spíše díky infiltraci a „vtírání se“ na klíčová místa než pomocí strategie přímé konfrontace. Předpokládali, že jejich „tichá“ revoluce, která měla přebudovat společnost, bude proces rozptýlený po všech oblastech kultury a rozprostřený v delším časovém období. Gramsci tvrdil, že zničení kapitalistického buržoazního řádu si nutně vyžádá spojení s jinými (nekomunistickými) levicovými skupinami. Marcuse se domníval, že je třeba, aby se radikální intelektuálové spojili se společensky marginalizovanou dolní vrstvou vyvrhelů a outsiderů, se zneužívanými a pronásledovanými příslušníky jiných ras a etnik, s nezaměstnanými a nezaměstnatelnými.

Saul Alinsky a subverze v USA

Zatímco vliv Marcuse a frankfurtské školy byl – strategicky vzato – nejsilnější v intelektuálních kruzích, v Chicagu 30. let 20. století se na scéně objevil Saul Alinsky, který naopak dodal taktické zbraně pěšákům společenské a politické revoluce – lokálním, dělnickým a *single-issue* aktivistům mimo akademickou sféru.

Alinskému nescházel jistý šarm a dar vycházet se zámožnými sponzory. Neměl problém získat značné finanční prostředky na založení chicagské nadace Industrial Areas Foundation – od obchodního magnáta Marschalla Fielda, od dědičky korporátního impéria Sears Roebuck Adele Rosenwald Levyové nebo od Gardinera Howlanda Shawa, náměstka ministra zahraničních věcí ve vládě Franklina Roosevelta.

Další mecenáše měl Alinsky ve Washingtonu a na Wall Street. Eugene Mayer, mezi lety 1930 a 1933 předseda americké centrální banky, vydražil roku 1933 zkrachovalý deník *Washington Post*, za nějž dal 825 000 dolarů. Během následujícího těžkého období velké hospodářské krize pak *Washington Post* přinášel články, které legitimizovaly Saula Alinského a jeho plány.

V duchu známého Leninova citátu, že „vám kapitalisté prodají i provaz, na kterém je pak oběsíte“, se Alinsky jednou chvástal: „Jsem si jist, že bych dokázal přesvědčit milionáře, aby v pátek sponzoroval sobotní revoluci, z níž by v neděli dostal obří zisk, ačkoli by měl jistotu, že bude v pondělí popraven.“

Taktika Saula Alinského se podobala spíše postojům Gramsciho a Marcuse než revolučnímu, násilnému přístupu ruských marxistů Lenina a Stalina. Stejně jako oni i Alinsky věřil v postupné reformy a rozvrácení systému pomocí infiltrace spíše než konfrontací a revolucí.

Alinsky souhlasil s tím, že politika je pokračováním války jinými prostředky. Výslovně prohlásil, že „ve válce účel svědčí téměř jakékoli prostředky“. Byl ale víc než jen nihilistickým progresivním revolucionářem. Jeho příručka *Pravidla pro radikály*, která poprvé vyšla roku 1971, obsahovala vyjádření obdivu Luciferovi, pánovi temnot, který byl „prvním radikálem na světě, jenž se vzbouřil proti establishmentu, a byl při tom tak úspěšný, že alespoň získal své vlastní království...“

S příchodem 60. let 20. století již Marcuse a Alinsky platili za dva z nejvlivnějších vůdců nové levice, jež nabrala na síle a rozšířila počty svých následovníků tím, že zaujala vůdčí roli v hnutí proti vietnamské válce. Alinsky i Marcuse nicméně kritizovali násilnou a konfrontační strategii mnoha protiválečných radikálů, jako byli Bill Ayers a levicová teroristická organizace Weatherman. Dávali přednost tomu, aby radikálové ovlivňovali věci v zákulisí a „provrtávali se“ do institucí vládnoucí třídy. To se projevilo později v 60. letech, když se příznivci Alinského úspěšně zkoordinovali a využili programu „Válka chudobě“ prezidenta Johnsona, aby nasměrovali federální peníze do různých svých projektů.

Vrcholným úspěchem Saula Alinského bylo získání mladých idealistických radikálů – Hillary Clintonové a Baracka Obamy –, kteří později vyšplhali na vrchol politické moci v Demokratické straně. Hillary v roce 1969 napsala svou diplomovou práci na Wellesley College na téma Alinského metod a až do jeho smrti v roce 1972 zůstala jeho přítelkyní. O desetiletí později byl v těchto metodách (a v *Pravidlech pro radikály*) vyškolen i Barack Obama – v rámci chicagské nadace Industrial Areas Foundation, kterou Alinsky založil.

Klíčem k politickému aktivismu v Alinského stylu je kamufláž a klamání. Když Barack Obama v Chicagu organizoval černošské církve a čelil při tom kritice, že sám do kostela nechodí, rázem otočil a stal se pravidelným účastníkem bohoslužeb a nakonec i členem radikální církve Jeremiaha Wrighta, Trinity United Church of Christ.

S návratem vojáků z jihovýchodní Asie se nová levice nevytratila, stal se z ní hlavní proud. Mnoho radikálů z 60. let se rozhodlo následovat Alinského rady, aby pracovali na své image, vklouzli do obleků a infiltrovali systém. Stali se z nich profesionální revolucionáři zaměstnaní v informačním sektoru – na univerzitách, v nadacích, v médiích a v aktivistických skupinách prosazujících zvláštní zájmy.

Přívrženci Gramsciho, Alinského, Marcuse a frankfurtské školy díky úspěšnému prosazení „kulturní hegemonie“ věřili, že studnice lidského myšlení lze jednoduše ovládat prostředky masové psychologie a propagandy. Jedním z Alinského mimořádných objevů, vyloženým v sedmém pravidle pro radikály, byla taktika vyhnutí se debatě o určitých tématech pomocí systematického umlčování a zesměšňování lidí s opačnými názory a jejich odsouvání na okraj. Spojenci v médiích současně poskytovali krycí clonu a celkový rámec pro ztotožnění se s radikálními tématy a vůdci. Tradiční hodnoty morálky, rodiny, etiky práce a institucí volného trhu byly vykreslovány tak, aby vypadaly jako staromódní či dokonce reakční, zbytečné a kulturně zastaralé. To se nakonec vyvinulo v současnou politickou korektnost, která dnes obestírá kulturu.

S příchodem 80. let už aliance prosazující alternativní kulturu zahrnovaly radikálně feministické sku-

piny, bojovníky za občanská práva a práva etnických menšin, extremistické environmentální organizace a podporovatele radikální „teologie osvobození“, pacifistická uskupení, šéfy odborů, radikální právně-aktivistické organizace, jako je Americký svaz pro občanské svobody (ACLU), lidskoprávní občanské organizace, místní aktivisty a prosazovatele Alinského modelu, církevní byrokratické aparáty na národní i světové úrovni, aktivisty bojující proti korporacím a nejružnější internacionalisticky orientované skupiny. Tyto skupiny pracovaly samostatně i společně, mohly se ale vždy spolehnout na sympatie a podporu médií. Média zajistila budování vazeb na Demokratickou stranu a tvořila síť hlasitých podporovatelů, kteří vyžadovali pozornost a prosazovali patřičnou legislativu.

Americká nová levice si uvědomila, že není nutné a vlastně ani žádoucí vlastnit výrobní prostředky, jak si původně představoval Marx. Přerozdělování bylo možné dosáhnout pomocí progresivního zdanění, které bylo zakotveno v programu osvětlené Demokratické strany. Společné priority bylo možné přeorientovat pomocí zaujaté, v senzacích si libující mediální publicity, pomocí zástupných kontroverzí, masových demonstrací, bojkotů, aktivistických soudních procesů a regulačních opatření. Nač být odpovědný za výrobní prostředky, když můžete Marxovu antikapitalistickou agendu tlačit nepřímou – útočením jak na jednotlivé korporace, tak na kapitalistický systém jako celek?

Do poloviny 80. let podporovala třetina demokratických kongresmanů v americké Sněmovně reprezentantů takové rozpočtové priority a takovou podobu zahraniční politiky, jaké prosazoval Institute for Policy Studies (IPS), přední americký revolučně marxistický think-tank se sídlem ve Washingtonu. Jeho ředitel Robert Borosage uspěl v jednom z cílů, které si předsevzal – „posunout vnitřní debatu v Demokratické straně doleva tím, že skrytě pronikneme do jejího středu“. Geniálním tahem Borosage a IPS byla jejich strategie rozesít všude nespočet odštěpených buněk a koalic – znásobili tak svou sílu a posunuli strategii propagandy a leninské lidové fronty na úroveň, kterou Amerika nikdy předtím nezažila.

Pozadí: Helmut Schelsky a jeho analýza nové levice v Německu

Cílem politické strategie levicových radikálů je „odstranit systém“. Tento strategický cíl je pro jejich politickou jednotnost mnohem rozhodnější než shoda v tom, jak by se měl uspořádat systém nový, který bude třeba po úspěšně „odstraněném systému“ nastolit. Protože je sjednocuje tato strategie revolučního díla, zůstávají organizační rozdíly, rozkoly či ideologické střety vedlejší.

„Odstranit systém“ – tento strategicko-revoluční cíl znamená především zrušit a vyměnit společné politické prvky a znaky západní demokracie, její ústavněprávní základy a pluralistické rozdělení mocenských pozic; za tím se skrývá záměr zrušit základní politicko-sociální vzory a z nich vyrůstající životní vzorce společensky nosných skupin ve Spolkové republice (a v západním světě vůbec) tím, že se odstraní jejich hodnotová a ideologická politicko-sociální základna. Jednota této strategie vyrůstá z vágního „revolučního smýšlení“ všech zúčastněných, kteří, jsou-li vůbec organizačně vedeni, nacházejí své velení stále víc v prostředí ultralevice a jejich kádru spojených s organizacemi východního bloku.

Protivník je abstraktní „systém“, zosobněný „vládnoucí vrstvou“, „establishmentem“. Snad žádný jiný revoluční záměr necharakterizoval nepřítele či protivníka tak ideologicky nedbalým difamujícím pojmem. Označit prostě všechny „autority“ ve všech institucích za establishment či „vládnoucí vrstvu“, bez ohledu na to, jak demokraticky legitimní je jejich právo na vedoucí místo a jaké politicko-sociální úkoly a názory hájí a představují, znamená vytvořit výtečný předpoklad pro požadavek, aby byla celá tato skupina osob vyměněna či „zbavena moci“.

První skupinu institucí, na něž se revoluční strategie „odstranění systému“ vztahuje, označujeme my sociologové jako instituce „socializační“ a „komunikační“; pod tímto pojmem se myslí na jedné straně všechna výchovná a vzdělávací zařízení, od mateřských škol přes všechny další typy škol až po univerzitu, od vzdělávání dospělých až po vzdělávací a přeškolovací zařízení nejružnějších organizací, a na straně druhé všechna zařízení sloužící k šíření informací, tvorbě názorů a zábavě.

K těmto institucím přistupují levicoví radikálové s prostým strategickým cílem „uchvátit moc“, tj. obsadit

rozhodující vedoucí místa a orgány a většinově prosadit příslušnou praxi prostřednictvím vlastních stoupenců, přívrženců a souputníků. Šanci zmocnit se těchto institucí zvyšuje fakt, že vůči celkovému politicko-státnímu a hospodářsko-sociálnímu systému si všechny udržují jistou autonomii postavenou většinou na vymožených základních individuálních právech (svoboda bádání, svoboda výuky, svoboda názoru, svoboda víry atd.).

Tvůrci této strategie pochopili, že „tlumočit smysl“ se stalo rozhodujícím mocenským a stabilizačním prostředkem společnosti vysoké a komplexní civilizace, takže zde se nacházejí klíčové pozice pro revoluční změnu společnosti. Řečeno politicko-ekonomicky: „informace“ se stala rozhodujícím „výrobním prostředkem“ moderní společnosti a monopolizace tohoto výrobního prostředku představuje nejperspektivnější způsob, jak se politicko-mocensky prosadit... Právě proto, že moderní člověk poznává „svět“ prostřednictvím papíru, zvuku a obrazu, dostávají se „tlumočníci“ vládnoucí papírem, zvukem a obrazem v naší společnosti do role vládnoucí třídy.

Druhou skupinou institucí, na něž se tato revoluční strategie zaměřuje, jsou instituce zajišťující klasické úkoly moderního státu, tedy zahraniční politiku, obranu, soudnictví, vnitřní bezpečnost a správu. Typické pro uvedenou strategii je, že na rozdíl od všech předchozích revolučních hnutí rozhodně nepokládá za nutné na tyto „klasické“ státní orgány přímo útočit, nýbrž převzetí moci na odpovídajících pozicích pokládá za druhořadé, protože tyto mocenské pozice jí, až zvítězí, beztak spadnou do klína. Zde se uplatňuje názor, že stabilita a bezpečnost moderních společenských systémů rozhodně nezávisí především na státních silách, jež reprezentují „povšechné“ ono „obecné blaho“ týkající se stejnou měrou všech občanů, nýbrž na kooperaci velkých organizací partikulárních, skupinových zájmů v naší společnosti – poznatek, jenž tradiční akademické nauce o státu v podstatě (snad až na pár výjimky) zůstal skryt.

Cílem zmíněné strategie tedy rozhodně není tyto státní funkce bezprostředně převzít, nýbrž znejistit je prostředky, které nabízí difamace. Je třeba oslabit obranneschopnost klasických státních orgánů proti revoluci, která se chce prosadit společenskými, to jest nestátními prostředky přehnaně zdůrazňujícími partikulární zájmy. Musí se zpochybnit samotný „stát“, je nutno ho proměnit v lout-

ku partikulárních a ideologických nároků. Nejosvědčenejším prostředkem, jak toho dosáhnout, je přemrštěně uplatňovat individuální základní práva a svobody, jež se už jednou proti vrchnostenské a státní moci prosadily. Individuální právo na obranu a svobodu se „přetváří“ v nástroj útoku proti legitimním úlohám samotného státu.

Systematická difamace či poštvávání nutí státní orgány úzkostlivě formálně dodržovat práva a svobody jedince, ačkoli jim je jasné, že se tím má jen ochromit jejich schopnost plnit legitimní úkoly. Státní orgány, takto znejistěné ve své legitimní funkci, se pak buď uchylují k legálně korektnímu „principu krytých zad“; to znamená, že místo aby efektivně plnily své státní úkoly, sice vydávají legální nařízení a rozhodnutí, ale prosazovat je v sociální skutečnosti je děsí právě tak jako konflikty z toho plynoucí, a tak prakticky ponechávají příslušné nižší výkonné orgány s jejich povinnostmi na holičkách („hodná“ policie, vojsko, soudy, správa atd.); anebo jsou nuceny k opatřením, která sice zasahují revoluční jádro této strategie, ale co do legality jsou sporná.

Poslední skupina institucí, na niž se strategie usilují cí „odstranit systém“ zaměřuje, tvoří oblast pro stabilitu a fungování společnosti nejdůležitější, tedy hospodářství, sociální zabezpečení a infrastruktura. Patří sem podniky, odbory a profesní svazy, sociálněpolitická zařízení, obce a – jako řídicí politická instance všech těchto institucí – politické strany, a to zejména ve svých „základnách“. Na tomto poli revoluční strategie rozhodně nehodlá převzít funkce a práci příslušných institucí jako v kulturním sektoru či narušit a ochromit jejich funkci jako u institucí plnících základní státní úkoly, nýbrž chce zcela zachovat jejich chod, práci druhých, již však hodlá ovládnout revolučními skupinami „odstraňujícími systém“. Řečeno jejich vlastním slovníkem: strategickým cílem je mocensky vykořisťovat práci jiných.

Plody dlouhého pochodu a dnešní výzvy

Díky dlouhému pochodu institucemi je nová levice pevně zakotvena v kruzích, které poskytly základní podporu a zajistily politické pozice prezidentské kampani Baracka Obamy. A ačkoli má Obamova politická dráha značně nekonvenční pozadí – dlouhodobé vazby na marxisty a antiamerické radikály během jeho mládí

a formativních let, téměř dvacetileté členství ve vůči Americe programově nenávislné církvi reverenda Jeremiahha Wrighta a hlasování pro levicové extremisty –, významná média, nyní vybavená klapkami politické korektnosti, se nijak nesnažila o tomto pozadí informovat a analyzovat Obamovu základní způsobilost být prezidentem. Barack Obama byl dostatečně srozumitelný „cool“ černošský kandidát, který nabídl možnost národního vykoupení za rasistickou minulost a zároveň byl tak ideově prázdný, že si do něj lidé mohli snadno promítat své vlastní touhy po naději a změně.

Jakmile se ujal úřadu, neměl prezident Obama problém obejít ústavně danou poradní a spolurozhodovací roli Kongresu, když jmenoval rekordní množství svých pověřenců, z nichž mnozí byli takoví radikálové, že by byli nikdy nemohli získat souhlas Senátu. Jedním z projektů bývalého ředitele IPS Roberta Borosage byla organizace Apollo Alliance, kterou spoluzaložil v roce 2001. Její moc po zvolení Baracka Obamy enormně vzrostla. Van Jones, aktivista Apollo Alliance označující se za komunistu, byl Obamou jmenován tajemníkem pro ekologické zaměstnávání. Měsíc po jeho uvedení do úřadu bylo hlavní jádro politiky Apolla vsazeno přímo do legislativního návrhu, který zaváděl pobídky v hodnotě 787 miliard dolarů (z toho 110 miliard směřovalo do programů ekologického zaměstnávání). Během schvalování tohoto návrhu, později známého jako Zákon o nových investicích a oživení Spojených států (American Recovery and Reinvestment Act), prohlásil šéf senátní většiny Harry Reid: „Apollo Alliance hrála důležitou roli, pomohla nám tuto strategii vytvořit a uskutečnit...“

Extrémní ideologie vycházející ze zhoubného dědictví idejí Marxe, Lenina nebo frankfurtské školy mohou ve svobodné společnosti nalézt odezvu mezi odcizenými a nespokojenými. Na ústavě vybudovaná republika, jako jsou Spojené státy, by měla mít dostatečnou sílu, aby přestála většinu rozporů a absurdit zastávaných relativně malou menšinou.

Dnešní problém je trojí: masová dominance levice ve značné části informačního sektoru, rozšiřování neinformovaného a neúčastněného voličstva a krize systému dvou stran. Normální mechanismus brzd a protivah (*checks and balances*), který stojí na možnosti

dosažení kompromisu mezi stranami, už prostě nefunguje. Dlouhý pochod institucemi způsobil, že jedna ze dvou stran již s druhou stranou nesdílí moc společných východisek – ve smyslu filozofického dědictví a hodnot svobody, soukromého vlastnictví a omezené vlády –, a kompromis je tedy téměř nemožný. Radikalizace Demokratické strany ovlivnila Kongres a současného prezidenta do té míry, že dvoustranné řešení a společný kompromis jsou nedosažitelné.

Nejdůležitější je nakonec to, aby si Američané uvědomili, že experiment s levicovým prezidentem Obamova střihu není odchylka, ale spíše logický důsledek proměny Demokratické strany i americké kultury. A zvolení Hillary Clintonové, žákyně Saula Alinského dobře zběhlé v jeho nauce o klamání a kamufláži, by Spojené státy posunulo ještě blíže úpadku. Zvolení Hillary by fakticky znamenalo třetí volební období Baracka Obamy.

Velkou neznámou je, zda národ dokáže přežít a vzkvétat, pokud jeho kultura zůstává roztržštěná a pokud se jeho většina vzdaluje odkazu, morálce a hodnotám svobody a osobní zodpovědnosti, které tvoří základní stavební kameny Ústavy i Deklarace nezávislosti.

Známý historik Edward Gibbon vydal první část svého šestisvazkového díla *Úpadek a pád římské říše* v roce 1776, ve stejném roce, kdy Thomas Jefferson sepsal Deklaraci nezávislosti. Gibbon popsal šest znaků, které ke konci charakterizovaly Řím: zaprvé ohromná láska k okázalosti a luxusu, zadruhé rozšiřující se propast mezi bohatými a chudými, zatřetí posedlost sportem a bizarností v umění vydávající se za kreativitu a originalitu, začtvrté úpadek morálky, vzestup rozvodovosti a oslabení instituce rodiny, zapáté hospodářský útlum způsobený znehodnocením měny, inflací, nadměrným zdaněním a nadbytečným regulováním, a konečně zašesté rostoucí tendence občanů žít z prostředků státu.

Můžeme doufat, že povědomí o těchto symbolech pádu Říma by mohlo vyvolat procitnutí Ameriky. Dnes však má tak málo jejích občanů zájem o veřejné věci a tak málo z nich čte knihy, nekuli má schopnost hluboce přemýšlet nad kauzalitou a historickými paralelami. Mnoho z nich se cítí neukotveně a bezmocně.

Zvrácení amerického úpadku vyžaduje víc než jen politickou změnu. Je nezbytné znovu vybudovat pevné a konstruktivní základy a celkový rámec, kolem něhož by se mohl vytvořit a vyvíjet většinový konsensus. Pro potřebu existence takové struktury se jasně vyjadřoval George Washington, jehož mnozí uctívají jako největšího amerického prezidenta všech dob.

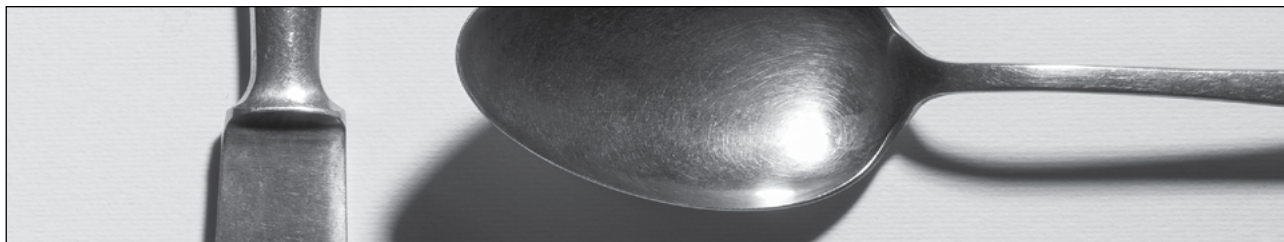
Nevolení, politickou kontrolou neomezení soudci a pravidla vynucující byrokrati v dnešní stále se rozpínající federální správě jsou jen částí problému. Je zcela zřejmé, že američtí občané musejí pochopit příčiny a souvislosti současného národního úpadku, stejně jako potřebu vydat se novým směrem, zapojit svoje schopnosti a energii, aby rozšířili svůj vliv daleko za rámec stranické politiky.

Připravil Petr Dvořák.

Převzato z: Scott S. Powell: „Tichá revoluce: Jak Demokratickou stranu ovládla nová levice“, *American Thinker*, 23. 8. 2015, http://www.americanthinker.com/articles/2015/08/the_quiet_revolution_how_the_new_left_took_over_the_democratic_party_.html, překlad Petr Dvořák; Helmut Schelsky: „Jak odstranit systém: Strategie dlouhého pochodu institucemi“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10. 12. 1971, překlad viz Občanský institut, 5. 10. 2006, <http://www.obcinst.cz/jak-odstranit-system-strategie-dlouheho-pochodu-institucemi/>.

Scott S. Powell, americký analytik a esejista, autor knih a četných článků o americké politice. Působí v think-tanku Discovery institute.

Helmut Schelsky (1912–1984), německý sociolog, specialista na aplikovanou sociologii. Ojedinělý kritik politizace společenských věd a jejich uchvácení levicovou agendou.

REVOLVER REVUE No. 103 / 2016 / LÉTO

literatura – BORKOVEC – básně / TOPOL – prózy / MASSEY, McLANE, MEHIGAN – poezie / EISENBERGOVÁ – povídka **výtvarné umění** – LIPAVŠTÍ – Zemní kapličky / BADER – koláže / JANOVSÝ – Mentální ornamenty / ŠEJN – rozhovor + práce / STEKLÍK – Ateliéry / **design** – DAR pro Františka Štorma / KUBA – Richterová + Cihlář / HALOUN – Knižní edice / BABÁK představuje **rozhovor** – VODRÁŽKA – Minulost je před námi **kritický couleur** – TIGRID / Formánek / BONDY / Drda / KROUTVOR / Šlajchrt / ZÁBRANOVÁ / Hruška / DeLILLO / Vajchr / BETONOVÁ ZAHRADEK / Marečková / Z NÁRODNÍCH DIVADEL / Pokorná KARENINOVÁ – Jedna věta

K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci RR (Jindřišská 5, Praha 1) nebo poštou. Objednávejte na www.revolverrevue.cz, e-mailem: sekretariat@revolverrevue.cz nebo telefonicky: 222 245 801.

Evropský federalismus a migrační krize

TOMÁŠ BŘICHÁČEK

Že evropští federalisté chápou každou krizi jako příležitost k prosazení dalšího posílení Unie na úkor členských států a že přenesení rozhodování na unijní úroveň předepisují jako lék na každý problém, netřeba zdůrazňovat. Sotva koho může překvapit, že právě takto přistupují i k současné migrační krizi. Co už by se zdaleka nemuselo zdát tak samozřejmé, je samotný obsah řešení, který je nám na centrální úrovni nabízen. Tábor zastánců „stále užší Unie“ uprchlíky vítá s otevřenou náručí a věří, že krize se dá hravě zvládnout a „řídít“, jen k tomu potřebujeme více integrace. Má snad imigrace přispět k budování „nového člověka“ a nové Evropy?

Uprchlíci vítání!

Zastavení či omezení migrační vlny, respektive nezákonného překračování hranic rozhodně není cíl, který by v diskurzu federalistů stál v popředí. Na prvním místě figuruje jednoznačně soucit s uprchlíky a s jejich utrpením na cestě do Evropy, zdůrazňování potřeby poskytnout jim pomoc, odkazy na situace z minulosti, kdy sami někteří Evropané byli nuceni hledat útočiště v zahraničí.

Jean-Claude Juncker ve svém loňském poselství o stavu Unie prohlásil: „Jedná se především o otázku lidskosti a lidské důstojnosti. V případě Evropy jde rovněž o historickou spravedlnost. My Evropané bychom neměli zapomenout na to, že Evropa je kontinent, na němž byl takřka každý někdy uprchlíkem. [...] Evropa dnes představuje v očích žen a mužů na Blízkém východě a v Africe paprsek naděje a přístav stability. Na to bychom měli být hrdí, a ne mít z toho obavy. [...] Máme prostředky, abychom pomohli těm, kteří prchají před válkou, terorem a útlakem.“¹

Komise ve svém sdělení *Evropský program pro migraci* z května 2015 uvádí: „Naši neodkladnou povinností je chránit ty, kteří potřebují pomoc. [...] Evropa by měla být i nadále útočištěm pro ty, kdo prchají před pronásledováním, jakož i atraktivní destinací pro talentované a podnikavé studenty a výzkumné i jiné pracovníky.“²

Evropský parlament se ve své rezoluci o migraci a uprchlících v Evropě ze září 2015 s uprchlíky silně solidarizuje, zdůrazňuje tragická úmrtí na jejich cestě na starý kontinent a naléhavě žádá, aby EU a členské státy učinily vše, aby se předešlo dalším ztrátám.³

Evropské hnutí, významná mezinárodní platforma federalistů, zdůrazňuje: „Těm, co hledají azyl, by měl být poskytnut bezpečný přístup. [...] Migrace není hrozba, ale výzva, která také nabízí příležitosti pro světadíl vyznačující se demografickým úbytkem a pracovními trhy, které potřebují dovedné pracovníky.“⁴

Europoslanec Daniel Cohn-Bendit volá: „Otevřme brány imigraci!“ a žádá legální vstup pro uprchlíky, aby se zabránilo dalším tragédiím na moři.⁵

Vstřícný přístup k uprchlíkům je prezentován jako občanská ctnost a součást evropských hodnot. Slovy Junckera z uvedeného poselství o stavu Unie: „[O]drážení člunů od přístavišť, podpalování uprchlických táborů nebo přehlížení chudých a bezmocných lidí – to není Evropa. Evropa je pekař na ostrově Kos, který hladovým a unaveným lidem rozdává chléb. Evropa jsou studenti v Mnichově a v Pasově, kteří přinášejí nově příchozím na vlakové nádraží oblečení. Evropa je policista v Rakousku, který vítá vyčerpané uprchlíky při překročení hranice. To je Evropa, ve které chci žít.“

Boj s nelegální migrací je v rámci tábora „stále užší Unie“ tematizován spíše v druhém sledu, opatrně

a jen některými aktéry. Výmluvná jsou slova Martina Schulze: „Naší strategií nemůže být nikdy bojovat s migranty. Naší strategií musí být bojovat s vlastními důvody migrace: chudobou a konflikty.“⁶ Široká shoda ještě panuje na boji proti obchodování s lidmi a převaděčství a na potřebě řešit primární příčiny migrace, jako jsou chudoba nebo ozbrojené konflikty, přímo v zemích původu formou diplomacie, rozvojové pomoci apod. Evropská komise zdůrazňuje význam systému navrácení ilegálních migrantů, kteří nesplňují podmínky pro udělení azylu, který, jak Komise sama uznává, zatím nefunguje efektivně.⁷ Na straně jiných federalistických aktérů včetně Evropského parlamentu lze již v tomto směru zaznamenat váhavost a zdrženlivost, a naopak zdůrazňování potřeby lidského a důstojného zacházení s navracenými uprchlíky i nutnost vyhnout se tíživým následkům návratu pro tyto osoby.⁸

Uprchlíci jsou v diskurzu pravých „Evropanů“ vykreslováni v nanejvýš pozitivním světle – jako oběti války a útlaču, duše prahnoucí po svobodě a po vzdělání, talenty, naděje evropského pracovního trhu apod. Jakákoli kritika, obezřetnost, obavy lidí ve vztahu k migrační vlně a její smíšené povaze (kdy zjevně velká část příchozích představuje ekonomické migranty) jsou naopak nežádoucí a získávají nálepky jako rasismus, xenofobie, populismus, předsudky, stereotypy. Zvláštní citlivost se projevuje při spojování uprchlíků s riziky terorismu a zločinnosti obecně a také se snahou některých zneužít systémy sociálního zabezpečení.

Po teroristických útocích 13. listopadu 2015 v Paříži se unijní představitelé předháněli ve zdůrazňování, že uprchlíci nesmějí být spojováni s teroristy. Předseda Komise Juncker prohlásil: „Nemohu snést a nepřijmu směšování témat uprchlíků a terorismu po otřesných útocích v Paříži. Cynici, kteří využívají utrpení Paříže, nechápou, že ti, kdo spáchali útoky, jsou přesně ti, před kým se uprchlíci snaží utéct.“⁹

Po rozšíření zpráv o silvestrovských sexuálních útocích v Německu komisař Frans Timmermans na zasedání Komise 13. ledna označil tyto události za „záležitost veřejného pořádku“ nesouvisející s uprchlickou krizí a litoval hlavně toho, že „podnítily xenofobní reakce“. Komisaři se na tomto zasedání shodli na „bezpodmínečném odmítnutí falešných asociací mezi

některými zločinnými jednáními, např. silvestrovskými útoky na ženy v Kolíně nad Rýnem, a masovým přílivem uprchlíků“ a že Komise má být „zvučným hlasem rozumu, který tlumí napětí a odporuje populistické rétorice“.¹⁰

Komise a Evropský parlament také vytáhly do boje proti „projevům nenávisti“ směřujícím na migranty, zvláště „nenávistným komentářům“ na internetu. Komise zahájila s provozovateli velkých internetových sociálních sítí jednání o tom, jak zajistit umlčení takových přispěvatelů. Komisařka Věra Jourová k tomu poznamenala: „Pokud je svoboda projevu jedním ze stavebních kamenů demokratické společnosti, projevy nenávisti jsou na druhou stranu jejím do očí bijícím porušováním.“¹¹

Více Unie

„V této Unii není dostatek Evropy. V této Unii není dostatek Unie. To musíme změnit,“ řekl předseda Juncker v citovaném proslovu o stavu Unie. „V naší azylové politice potřebujeme více Evropy. V naší uprchlické politice potřebujeme více Unie. [...] Musíme být evropsštější ve způsobu, jakým pracujeme.“ Komise ve svém programu pro migraci prohlašuje: „Je zřejmé, že potřebujeme nový, evropsštější přístup.“ Evropské hnutí uvádí: „Opravdová společná evropská přistěhovalecká a azylová politika je nezbytná, aby poskytla evropskou odpověď na evropský problém.“ Guy Verhofstadt říká: „Pokud chceme zvládnout tuto krizi, potřebujeme zcela nový evropský přístup.“¹² Podle Martina Schulze „[n]emůžete řešit globální problém s osmadvaceti národními politikami“.¹³ Jo Leinen poznamenává: „Vlnu uprchlíků směrem do Evropy musejí zvládnout všechny členské státy společně.“¹⁴ Federalisté tedy sborově volají po centrálním řešení. Teprve to podle nich umožní uprchlickou krizi zvládnout či, jak s oblibou říkají, „řídit“.

Základní recepty jsou předkládány v podstatě jednohlasně. Na prvním místě by mělo jít o změny v azylovém systému. Jádrem kýžených řešení je systém přerozdělování žadatelů o azyl mezi členskými státy, tedy systém kvót. V této souvislosti je do úmoru skloňováno slovo solidarita, mluví se o sdílené odpovědnosti,

potřebě překonání národního egoismu apod. (Kvóty jako dočasné opatření pro přemístění 120 tisíc uprchlíků z Itálie a Řecka byly přijaty Radou 22. září 2015.¹⁵ Komise nedlouho předtím předložila také legislativní návrh „stálého systému pro relokaci, který by měl být aktivován ve stavech nouze“.¹⁶) Vedle toho se žádá další sjednocování postupů a standardů pro udělování azylu i postavení osob, jimž byl azyl udělen.

Zadruhé se vyžaduje zesílení společné správy a ostrahy vnějších hranic, a to zejména posílením agentury Frontex a vytvořením unijní pohraniční a pobřežní stráže. Komise v polovině prosince 2015 předložila návrh,¹⁷ na jehož základě by byla zřízena unijní pohraniční a pobřežní stráž „za účelem zajištění evropské integrované správy vnějších hranic, aby byla účinně řízena migrace, zajištěna vysoká úroveň vnitřní bezpečnosti v Unii a zároveň zachován volný pohyb osob na jejím území“. Z agentury Frontex by se stala Evropská agentura pro pohraniční a pobřežní stráž s rozsáhlými rozhodovacími pravomocemi ohledně správy vnějších hranic a nasazování společných jednotek do operací.

Třetím základním receptem je rozšíření cest legální migrace. Slovy Junckera: „Pokud [...] bude existovat více bezpečných a kontrolovaných legálních cest do Evropy, můžeme migraci řídit lépe a učinit nelegální práci obchodníků s lidmi méně atraktivní. Nezapomínejme, že jsme kontinentem se stárnoucí populací. Budeme potřebovat talenty. Migrace se musí změnit z problému, který je třeba řešit, na dobře řízený zdroj.“¹⁸

Mezi ostatními doplňkovými řešeními, která federalisté nabízejí, můžeme zaznamenat úvahy o mobilizaci unijních fondů – např. na podporu členských států při zvládání příchozích či přerozdělených uprchlíků. Dále se požaduje aktivizace vnější činnosti Unie, tedy činnosti vůči třetím zemím; Unie by se měla zaměřit na pomoc při řešení konfliktů a na rozvojovou pomoc ve vztahu k zemím původu migrantů a na podporu jiných cílových zemí migrace, jako je Turecko.

Dodejme, že centralisté horlivě odmítají tezi, že migrační krizi snad způsobilo nebo umocnilo „více Evropy“ v podobě Schengenu jakožto prostoru nekontrolovaného pohybu osob napříč desítkami států, tedy tezi, kterou mnozí zastáváme (v její prospěch argumentují např. v článku Vystřízlivění ze snu o Evropě bez hra-

nic, *Pravý břeh*, 16. 9. 2015). Příznačný je kupříkladu výrok Guye Verhofstadta: „Ujasněme si, že to nebyl neomezený pohyb ani založení schengenského prostoru, co způsobilo toto dilema. Spojování uprchlické krize s právem volného pohybu, jež požívají Evropané v schengenském prostoru, je chyba. Krizi způsobila válka, pronásledování a brutalita Assada a ISIL.“¹⁹

Schengen je nadále veleben jako „jedinečný symbol evropské integrace“ (Juncker), „jeden z nejvýznamnějších úspěchů evropské integrace“ (Evropský parlament), „největší vymoženost EU“ (Avramopoulos) apod. Opět dochází na katastrofická zvolání známá například ze začátku krize eura. Komisař Dimitris Avramopoulos varuje: „Pokud zkolabuje Schengen, bude to začátek konce evropského projektu.“²⁰ Juncker se nechal slyšet, že znovuzavedení hraničních kontrol v rámci EU by zničilo euro a jednotný trh.²¹

Odsudek pro odpůrce a nedostatečně nadšené

Státy a politické síly, které se snaží příliv uprchlíků na vnější hranici odrazit, a všechny další, které nejsou dostatečně vstřícné, jsou ze strany „majitelů Evropy“ ostře kárány a odsuzovány. Ze všech stran zaznívá kritika údajně rostoucího populismu, nacionalismu a antiimigrační rétoriky a činnosti některých národních politických reprezentací.

Evropský parlament v citované rezoluci o migraci a uprchlících v Evropě „s politováním konstatuje, že vedoucí představitelé některých členských států a strany krajní pravice využívají současné situace k podněcování antiimigračních nálad a činí EU zodpovědnou za tuto krizi a že tato situace má za následek rostoucí počet násilných činů namířených proti migrantům“. V rezoluci o situaci v Maďarsku z prosince 2015²² ve vztahu k této zemi „vyjadřuje závažné znepokojení nad řadou zákonných opatření, která byla rychle přijata v uplynulých měsících, mimořádně ztížila přístup k mezinárodní ochraně a neoprávněně kriminalizují uprchlíky, migranty a žadatele o azyl“.

Viviane Redingová vzkázala na Twitteru maďarskému premiérovi: „Ne, uprchlíci Evropu neohrožují, pane Orbáne! Ale vy s vašimi populistickými výroky

a nehumánními rozhodnutími ano!“²³ Guy Verhofstadt se nechal slyšet, že způsob, jakým Maďarsko zachází s uprchlíky, oživuje demony minulosti a jde proti základním hodnotám EU.²⁴ Obdobně Martin Schulz si stěžoval, že některé evropské vlády stavějí ploty, aby udržely migranty vně, nebo uprchlíky odmítají hostit.²⁵

Veškeré neúspěchy ve zvládnutí imigrační krize jsou přičítány na vrub nedostatečné ochotě členských států postupovat jednotně, respektive na základě centrálního rozhodování podle návrhů Komise. Frans Timmermans v tomto duchu prohlásil, že Komise dostala své odpovědnosti a představila ambiciózní iniciativy k řešení krize, ale evropské vlády neprovádějí přijatá rozhodnutí s odhodláním a rychlostí, které si vyžaduje naléhavost situace.²⁶ Podle Verhofstadta „[n]edostatečná schopnost reagovat není chybou institucí EU, které se snaží navrhnout širší přístup včetně lepšího distribuování uprchlíků napříč Evropskou unií. [...] Skepticismus k podniknutí nezbytné akce je na straně národních vlád – zvláště některých vlád –, které ani nechtějí uvažovat o opravdovém evropském úsilí ze strachu, aby to nepůsobilo jako slabost před domácím publikem.“²⁷

Co vypovídá o evropském federalismu jeho přístup k migrační krizi

Václav Klaus si ve svém lehce ironickém komentáři k veřejné diskusi o migrační krizi všímá důležité věci: „Karty jsou rozdány v podstatě stejně jako u všech dalších sporů naší současnosti. Na obou stranách vystupují stále stejní lidé. Na jedné straně jsou to lidé politicky korektní, pokrokoví, velkorysí, nesobečtí, v kontextu celé Evropy uvažující a do dálky se dívající a na druhé straně jsou to egoističtí, krátkozrací, empatii postrádající, reakcionářští, ne-li nacionalističtí a málo soucitu a milosrdenství předvádějící jedinci.“²⁸

Srovnáme-li výše předestřené postoje tábora „stále užší Unie“ a názory zastánců demokracie na úrovni národních států, je zřejmé, že v rovině sporu o Evropu se Klausova slova potvrzují. Zatímco evropský federalismus jde ruku v ruce se vstřícností a nekritičností k uprchlické vlně, odpůrci centralismu se stavějí k migrační vlně nanejvýš obezřetně a zdůrazňují potřebu jejího zastavení či maximálního možného omezení.

(Na obou stranách najdeme vzácné výjimky, které do tohoto schématu v úplnosti nezapadají, ale na celkovém obrazu to nic nemění.)

Pohled na migrační krizi ve skutečnosti jen podtrhuje některé charakteristické rysy evropského federalismu, které vyznačují z jeho přístupu ke všem stěžejním otázkám integrace.

Předně je zřejmé, že doktrína „stále užší Unie“ je konkurenční vizí ke státnosti evropských zemí, která se prosazuje dravě a bezohledně. Vychází z programového centralismu, který přesun moci na ústřední úroveň, respektive expanzi činnosti Unie pokládá za pozitivní hodnotu a pokrok a spatřuje v něm smysl sám o sobě, který není třeba ničím odůvodňovat. V honbě za posilováním moci Bruselu na úkor členských států neváhají centralisté využít jakékoli příležitosti a nezastaví se před ničím. Nikdy nepřijmou závěr, že nějaký problém vznikl z přemíry centralismu neboli přívětivě řečeno „integrace“. Naopak, příčinu vždy vidí v tom, že „Evropy“ je ještě málo. Centrální rozhodování na unijní úrovni je pro ně univerzální všelék, který je předepisován na jakýkoli neduh. Každou velkou krizi vítají jako šanci pro prosazení koňské dávky svojí medicíny.

Zadruhé, tato doktrína se snoubí s moderním levicovým pokrokářstvím. V evropském prostoru ji lze vlastně označit za jednu z klíčových složek této ideologie. Mezi základní linie moderní levice patří mimo jiné kosmopolitismus, multikulturalismus, v lepším případě vlašný, v horším nepřátelský vztah k vlastní křesťanské a národní kultuře, antidiskriminační agenda, politická korektnost, zbytnělý koncept lidských práv, okázalý (ale selektivní) humanismus, exaltované pečovatelské a ochránářství ve vztahu k nejrůznějším „zranitelným“ menšinám, sociálně-inženýrské ambice řídit, převychovávat a umravňovat, ambice formovat „nového člověka“. Pro levicové progresivisty je také příznačné pomýlené „sluníčkářské“ snilkovství a naivita.

Cui bono?

V obou uvedených kontextech, které se snoubí a navzájem umocňují, je vstřícný a ochránářský přístup k uprchlíkům zcela předvídatelný a logický. Krize přichází vhod pro účely zesílení centralistických tlaků

a migranti zároveň ideálně zapadají do levicově-pokroářských vzorců. Vyzdvihněme několik základních aspektů:

Z pohledu centralismu je migrační krize další vítanou „blahodárnou krizí“, která umožňuje plédovat pro posilování Unie a pro celoevropská řešení a která může přispět k dalšímu posunu směrem k evropskému státu. Tentokrát se pro integrační celek rýsuje perspektiva obohacení mimo jiné o pohraniční stráž, společné řízení vnějších hranic, o jednotnější azylovou a migrační politiku, o nové orgány a penězovody. Navíc, ať už bude výsledek jakýkoliv, bruselští „ředitelé zeměkoule“ mají další téma, na kterém mohou ukojit svou touhu řídit, organizovat, předkládat legislativní návrhy, akční plány, programy, rezoluce, pořádat konference, přijímat nové pracovní síly atd. Celá struktura má tedy nové zaměstnání a je v pohybu. A přesně tak tomu z jejího pohledu má být. Argument o potřebě akce EU ve vztahu k mohutnému problému zasahujícímu řadu členských států zní na první pohled logicky. Bohužel v tomto volání nenajdeme žádné přiznání a zpytování svědomí ohledně toho, že to byla právě přemíra centralizace v podobě nezodpovědného projektu schengenského prostoru, která z migrační vlny učinila celoevropský problém. Bez zóny nekontrolovaného pohybu osob přes nechráněné hranice mezi členskými státy by migrace představovala vnitrostátní problém každého státu, který by byl navíc patřičně motivován chránit si svoje území. Lze mít za to, že nejjednodušším řešením by tedy bylo vrátit se ke kontrolám a ostraze na vnitřních hranicích, tj. zrušení Schengenu. Taková představa je však pro evropské centralisty věřící jen v jednostranný pohyb integračního projektu trýznivá.

Z pohledu nové levice představují migranti z cizího kulturního prostředí jednu z typických chráněných minorit čili složek nového „proletariátu“, vůči níž dává průchod svému dobrodětství, pro niž mobilizuje svůj klasický ochránářský nátlakový arzenál, zahrnující antidiskriminační legislativu, politickou korektnost či vzývání lidských práv, a o níž se sama opírá jako o svou základnu ve společnosti. Důsledky masové imigrace pro jednotlivá národní společenství a jejich kulturu a soudržnost přitom levicové pokroáře

netrápí, ať už z laxnosti k těmto hodnotám, nebo z naivní představy harmonického začlenění a soužití, nebo v nejhorším případě imigraci vítají jako prostředek pro nařazení stávající společnosti, změnu poměrů, destrukci křesťanské civilizace a národů, která teprve umožní vybudovat „nového člověka“.

S tím úzce souvisí i další možná motivace centralistů, na kterou upozorňují Václav Klaus a Jiří Weigl. Pro dosažení cíle – vybudování nové unifikované a odnárodněné Evropy – může být užitečné, pokud zde přibude masa lidí, kteří nemají žádné kořeny ve starých evropských zemích a žádnou vazbu k nim, jedinců, kteří jsou tvární. Příliv milionů neevropských migrantů a jejich přerozdělení a usídlení napříč různými zeměmi by Evropu zásadně změnily. Došlo by k narušení homogenity a funkčnosti národních států a národní identity jejich obyvatel, které jsou překážkou vytvoření nové „evropské“ identity a realizaci velkých vizí „nové Evropy“. Záměrem tedy může být národní struktury rozbít, naředit, konfrontovat je s jiným světem. Slovy Weigla: „Zvykneme-li si na život v multikulturní společnosti doma, jsme blízko i přijetí multikulturního evropanství, které je podmínkou vysněného plného sjednocení Evropy.“²⁹

Přístup k migrační krizi ukazuje, že doktrína „stále užší Unie“ se svým úzkým sepětím s moderním levicovým pokroářstvím představuje – přes své ustavičné volání „více Evropy“ – nebezpečnou destruktivní ideologii, která může Evropu jako civilizační okruh zničit. Nabourává a podlamuje její obranyschopnost proti nebezpečí zvnějšku. Jednak tím, že kýžené rozhodování v nadnárodním centru se ukazuje být oproti řešení migračních toků a bezpečnostních otázek na úrovni jednotlivých států jako neefektivní, neakceschopné a tonoucí v kolektivní neodpovědnosti – jak je zřejmé, tomuto nebezpečí se navíc programově podbízí a poddává. Uvnitř pak svými sociálními experimenty – zejména na vlnách ideologie genderu, kultu sexuálních menšin, antidiskriminace, politické korektnosti, environmentalismu – dláždí cestu k anti-utopické společnosti (sterilní, korektní, bezpohlavní, konzumní, neodpovědné, snadno ovladatelné, neživotaschopné a vymírající), která už nebude něčím, co by za obranu před vnějším světem vůbec stálo.

Poznámky:

- ¹ Juncker J.-C.: *Stav Unie v roce 2015: Je čas na čestné jednání, jednotu a solidaritu* [9. 9. 2015].
- ² *Evropský program pro migraci*, COM(2015) 240 final [13. 5. 2015].
- ³ *Usnesení Evropského parlamentu ze dne 10. září 2015 o migraci a uprchlících v Evropě* (2015/2833(RSP)).
- ⁴ *Migration and the Refugee Crisis: a European response*, <http://europeanmovement.eu> [15. 10. 2015].
- ⁵ *Ouvrons les portes de l'immigration!*, <http://www.europe1.fr> [21. 4. 2015]; *Drames de l'immigration: «Il faut ouvrir l'Europe», estime Cohn-Bendit*, <http://www.20minutes.fr> [12. 10. 2013].
- ⁶ Schulz, M.: *Speech at the Valletta Summit on Migration* [11. 11. 2015].
- ⁷ Srov. citovaný *Evropský program pro migraci* nebo *Akční plán EU v oblasti navracení*, COM(2015) 453 final.
- ⁸ Srov. např. citované *Usnesení o migraci a uprchlících v Evropě*, body 8 a 12.
- ⁹ *Paris attacks 'exploited' by immigration critics, claims Juncker*, <http://www.telegraph.co.uk> [22. 11. 2015].
- ¹⁰ *Minutes of the 2151st meeting of the Commission held in Brussels (Berlaymont) on 13 January 2016 (morning)*, <http://ec.europa.eu> [27. 1. 2016].
- ¹¹ *Jourová: Nenávist je porušením svobody slova*, <http://www.euroskop.cz> [5. 10. 2015].
- ¹² Verhofstadt, G.: *Europe Is Paralyzed By Fear*, <http://www.huffingtonpost.com> [11. 9. 2015].
- ¹³ Schulz, M.: *Parliamentary responses to migration crises* [5. 9. 2015].
- ¹⁴ Leinen, J.: *Gerechte Verteilung von Flüchtlingen in Europa*, <http://www.joleinen.de> [13. 5. 2015].
- ¹⁵ Rozhodnutí Rady č. (EU) 2015/1601.
- ¹⁶ Návrh nařízení, kterým se zřizuje krizový relokační mechanismus [...], COM(2015) 450 final.

- ¹⁷ Návrh nařízení o evropské pohraniční a pobřežní stráží [...], COM (2015) 671 final.
- ¹⁸ Juncker, J.-C.: *Stav Unie v roce 2015: Je čas na čestné jednání, jednotu a solidaritu* [9. 9. 2015].
- ¹⁹ Verhofstadt, G.: *Europe Is Paralyzed By Fear*, <http://www.huffingtonpost.com> [11. 9. 2015].
- ²⁰ *Refugee crisis: „If Schengen collapses, it'll be start of end European project“*, <http://www.europarl.europa.eu> [14. 1. 2016].
- ²¹ *End of Schengen Would Destroy Euro, Warns EU's Juncker*, <http://www.wsj.com> [15. 1. 2016].
- ²² *Usnesení Evropského parlamentu ze dne 16. prosince 2015 o situaci v Maďarsku* (2015/2935(RSP)).
- ²³ Viz <https://twitter.com/vivianeredingeu> [21. 9. 2015].
- ²⁴ *Hungarian laws to hunt down refugees are a reminder of Europe's dark past*, <http://pr.euractiv.com> [7. 10. 2015].
- ²⁵ Schulz, M.: *Parliamentary responses to migration crises* [5. 9. 2015].
- ²⁶ Op. cit. *Minutes of the 2151st meeting of the Commission*.
- ²⁷ Verhofstadt, G.: *Europe Is Paralyzed By Fear*, <http://www.huffingtonpost.com> [11. 9. 2015].
- ²⁸ Klaus, V.: *Současná migrační vlna a evropská nezodpovědnost*, *Právo* [23. 1. 2016].
- ²⁹ Klaus, V., Weigl, J.: *Stěhování národů s.r.o.*, Olympia, Praha [2015]; Weigl, J.: *Migrační příležitost, ale hrozba*, <http://echo24.cz> [27. 6. 2015].

Tomáš Břicháček (1982), právník se specializací na právo EU a mezinárodní právo soukromé, vrchní ministerský rada v legislativním odboru Ministerstva spravedlnosti ČR.

Boom české ekonomiky

Anomálie, nebo trvalý trend?

Petr Dufek, Karel Dyba, Helena Horská,
Stanislava Janáčková, Svatopluk Kapounek,
Zuzana Kučerová, Hana Lipovská, Aleš Michl,
Marek Rojíček, Petr Sklenář, Jan Skopeček,
Miroslav Ševčík, Eva Zamrazilová

Publikace č. 24/2016

institut
VÁCLAVA
KLAUSE

institut
VÁCLAVA
KLAUSE

IVK v roce třetím

výběr textů

Publikace č. 25/2016

institut
VÁCLAVA
KLAUSE

Institut Václava Klause nabízí sborník č. 24/2016 „**Boom české ekonomiky: anomálie, nebo trvalý trend?**“, do něhož přispěli **Petr Dufek, Karel Dyba, Helena Horská, Stanislava Janáčková, Svatopluk Kapounek, Zuzana Kučerová, Hana Lipovská, Aleš Michl, Marek Rojíček, Petr Sklenář, Jan Skopeček, Miroslav Ševčík** a **Eva Zamrazilová**. Předmluvu napsal **Martin Slaný**.

126 stran, 100 Kč.

IVK nabízí sborník č. 25/2016 „**IVK v roce třetím**“, který přináší výběr textů spolupracovníků IVK ve třetím roce jeho působení. Do sborníku přispěli **Václav Klaus, Jiří Weigl, Ladislav Jakl, Ivo Strejček, Martin Slaný, Jan Skopeček** a další autoři. Texty pokrývají témata masové migrace, EU a eurozóny, mezinárodní politiky, domácí politiky, ekonomických a historických témat. Předmluvu napsal **Filip Šebesta**.

274 stran, 100 Kč.

objednávky na: www.institutvk.cz

Legenda Bauhaus (II.)

Politické turbulence – Desava a Berlín

FRANTIŠEK MIKŠ

Osudy legendárního Bauhausu, jak bylo předesláno v minulém čísle, jsou neodmyslitelně spjaty s politicky turbulentní érou výmarské republiky. Založen byl v revolučním roce 1919 ve Výmaru, „městě Goethově a Schillerově“ (obr. 1), a působil zde prvních šest let své existence. Nebyla to šťastná volba, neboť převážně konzervativní občané Výmaru nebyli připraveni na radikální umělecké experimenty, ani na často svérázné chování pedagogů a studentů školy (obr. 2). Hrůzy a katarzi právě skončené války nechápali jako podnět k radikalizaci a utváření nového světa, doprovázeného bouřlivými extravagantními projevy, ale toužili po obnovení ztraceného řádu a hodnot. To bylo příčinou trvalých a stále ostřejších sporů.

Dvě podoby Výmaru počátku dvacátých let: německá tradice a vysoká kultura versus avantgarda

Obr. 1: Ernst Friedrich August Rietschel: Socha Goetha a Schillera ve Výmaru, pokládáném za kulturní srdce německého národa, 1875, Theaterplatz.

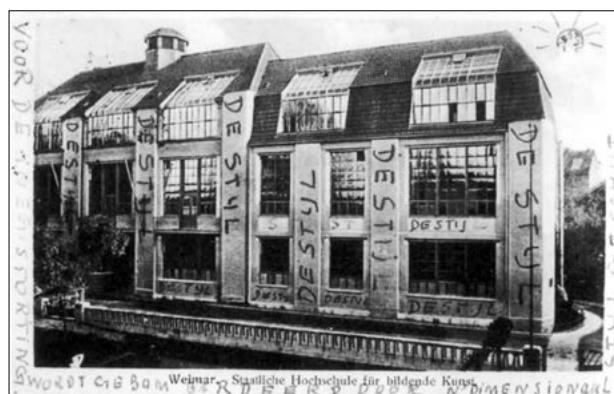
Obr. 2: „Bauhäusler“ Rudolf Lutz v ženském kostýmu s dadaistickou dekorací, 1921/1922. Repro: Droste, Magdalena (2015), s. 39.

Přestože Walter Gropius usilovně prezentoval Bauhaus jako apolitickou vzdělávací instituci (chtěl radikální školu, nikoli politickou), od počátku stál v samém centru politického dění a bojů. Již několik měsíců po zahájení výuky se ve sporech o jeho další existenci začalo odrážet příznačné rozštěpení výmarské republiky na konzervativní a sociálnědemokratický, respektive komunistický tábor. Již od vzniku císařství v roce 1871 bylo v Německu zejména vizuální umění silně politizované,¹ což se po prohrané válce ještě vystupňovalo. Zaujímání kulturních pozic podle protikladů „tradice versus moderna = pravice versus levice“ bylo trvalou součástí politického boje. Jak Gropius později tvrdil, „devadesát procent obrovského úsilí každého, kdo byl do záležitostí Bauhausu zapojen, padlo na boj proti opozici na místní i národní úrovni... a pouze deset procent zůstalo na práci.“²

Již v prosinci 1919 proběhlo ve Výmaru protestní shromáždění, kde bylo vedení Bauhausu kritizováno mimo jiné za to, že nerozvíjí německé umělecké vědomí. Gropiův dopis adresovaný vedení města dokládá tehdejší vypjatou atmosféru i jeho obratné tlumení sporů. Ujišťuje v něm, že všichni studenti školy jsou původem z Německa a že „pouze 17 studentů má židovské předky, žádný ale neobdržel stipendium a všichni jsou pokřtěni“. Ostatní, píše Gropius, „jsou Árijci“.³ Tradicionalisticky a nacionálně citící představitelé Výmaru, pohoršení jednostranně modernistickou a kosmopolitní orientací Bauhausu, prosadili obnovení bývalé Akademie výtvarných umění (jejímž sloučením s místní Kunstgewerbeschule Bauhaus vznikl, obr. 3), která pro ně ztělesňovala opravdové umělecké hodnoty a německého ducha. Na výstavě ve výmarském Landesmuseum v létě 1922 práce mistrů Bauhausu ve srovnání s pracemi akademiků zcela propadly a místní tisk psal rozhořčeně o „nemocných duších zavádějících mladé do nesmyslných aktivit“.⁴ Dokonce i na první veřejnou výstavu Bauhausu v roce 1923, ačkoli se u německé kritiky i v zahraničí setkala s nečekaným úspěchem, reagoval místní tisk podrážděně. Souběžně se stupňovalo tažení proti tomu, aby byla škola financována z veřejných peněz. Příkladem může být „Oznámení“ Sdružení na ochranu německé kultury v Durynsku, uveřejněné ve *Weimarische Zeitung* v červenci 1924:

„Protestujeme proti tomu, aby stát podporoval instituci, kterou vede pan Gropius a na níž působí současní učitelé a mistři. ...Všechny mechanické hrátky, materiálová aranžmá, barevné efekty, každá pokřivená idiotská hlava a bizarní lidské tělo, všechny schizoidní čmáranice a cvičení v trapnosti, které nacházíme na výstavách a v publikacích Státního Bauhausu ve Výmaru, jsou dekadentní hodnoty... Bezkrvný a chorobný umělecký instinkt, ... jaký ...projevuje Bauhaus, ...jen napomáhá úpadku naší kultury. Od současné vlády očekáváme, že tomuto ‚kulturnímu institutu‘ odepré veškeré formy státní podpory.“⁵

Existence Bauhausu ve Výmaru začala být bezprostředně ohrožena po únorových volbách roku 1924, kdy levicově orientovanou vládu Durynska vystřídala pravicová koalice. Jedno z prvních opatření, které její představitelé prosadili, bylo časové omezení smluv mistrů na pouhých šest měsíců (s hypotetickou možností prodloužení) a padesátiprocentní snížení rozpočtu školy, což znamenalo její pozvolný zánik. V důsledku toho se Gropius rozhodl k riskantnímu kroku. Vyhlásil, že se Bauhaus ve Výmaru na jaře následujícího roku uzavírá, a začal intenzivně hledat alternativní místo pro jeho působení. Po obratném manévrování a řadě nabídek nakonec prosadil přemístění školy do průmyslové Desavy (Dessau), která nabídla nejvelkorysejší podmínky pro její další existenci a rozvoj.⁶

Obr. 3: Budova Akademie výtvarných umění ve Výmaru navržená Henrym van de Velde, od roku 1919 sídlo Bauhausu. Pohlednice ze září 1921 upravená Theem von Doesburg naznačuje, jak myšlenky jeho hnutí De Stijl pronikají do dosud ideově nevyhraněné školy. Repro: Droste, Magdalena (2015), s. 56.

„Křišťálová katedrála“ modernismu (Desava)

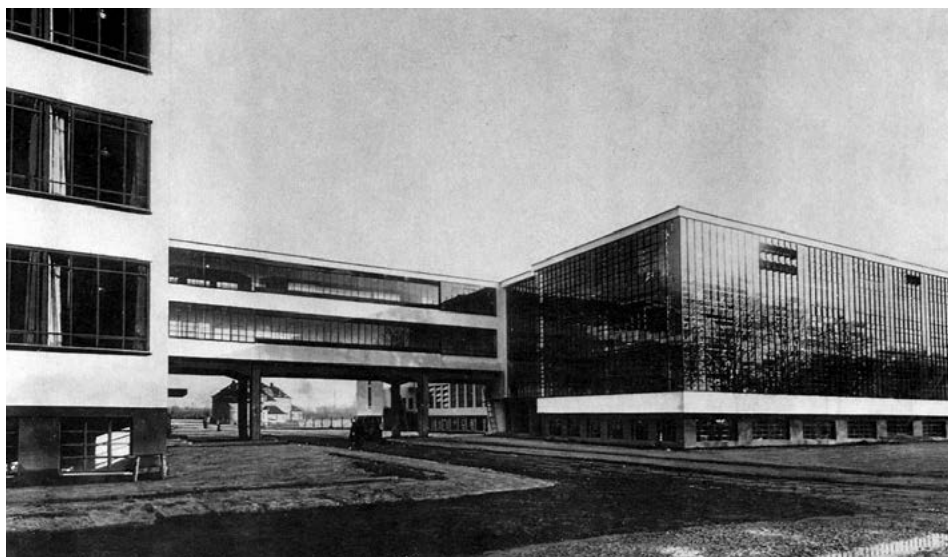
Přibližně sedmdesátitisícová Desava, ležící v centru uhelného regionu v Sasku-Anhaltsku, měla pověst liberálního města a byla sídlem řady významných strojírenských podniků, zejména konstruktérské a letecké firmy Junkers (obr. 5). Politicky město ovládala koalice sociálních demokratů a liberálů se stabilní většinou a jeho ambiciózní starosta Fritz Hesse poskytl Bauhausu osobní záštitu.⁷ Průmyslově silná Desava byla bohatší než Výmar, procházela silnou populační expanzí a vedení města potřebovalo urgentně řešit bytovou výstavbu. Gropiovy novátorské ideje a moderní stavební postupy zde proto mohly najít široké uplatnění a prověření praxí ve velkém. Z dříve Státního Bauhausu, financovaného z rozpočtu Durynska, se stala „pouhá“ městská instituce, nicméně štedřeji podporovaná. Kromě velkorysého rozpočtu na stavbu komplexu budov školy (obr. 4, 6) a přilehlých „mistrovských domů“ (obr. 9) obdržel Gropius od města zakázku na vyprojektování rezidentního sídliště Törten, jež se ve třech fázích výstavby postupně rozrostlo z 60 na více než 300 bytů (obr. 10).

Vedle továrny Fagus je desavská škola Bauhausu považovaná za nejpřesvědčivější Gropiovu stavbu, za architektonický manifest jeho myšlenek či nejdůsled-

nější pokus o moderní *Gesamtkunstwerk*, sjednocenou stavbu, „křišťálovou katedrálu“ budoucnosti, po které volal v poválečných textech. Postavena byla nezvykle rychle, neboť zde Gropius plně využil nových materiálů i technologických postupů. Výstavba začala v září 1925 a již v říjnu následujícího roku byla budova připravena k užívání. Slavnostní otevření, spojené s řadou doprovodných akcí, proběhlo 4. a 5. prosince 1926 a přilákalo kolem tisíce návštěvníků z Německa i ze zahraničí. Na tehdejší publikum zapůsobila supermoderní stavba vskutku ohromujícím dojmem. Jak zaznamenal jeden z tehdejších návštěvníků:

„Přijíždím do Desavy za rozbřesku. Mlha visí nad městem. Naše světla chvílemi pronikají vlhkým vzduchem, ale oči přitahuje oslnivá záře. *Obrovská zářivá krychle*: nová budova Bauhausu. Později, když svítí slunce a je modrá obloha, budova připomíná ohnisko záře a jasu. Sklo, sklo a zase sklo, oslnivé bílé světlo se odráží od každé stěny. V životě jsem neviděl takový odraz světla...“⁸

Desavský Bauhaus je komplexem rozdílně pojatých moderních budov s plochými střechami a pásovými okny, vzájemně propojených ve tvaru dvou písmen L, přičemž každá má navenek vyjadřovat svou funkci (obr. 6). Výrazné křídlo směrem do ulice, jež bylo ve

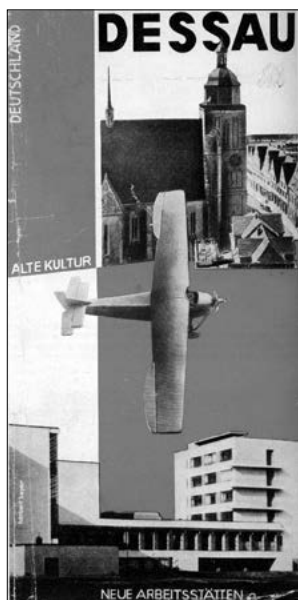
Obr. 4: Gropiova „křišťálová katedrála“ modernismu – budova Bauhausu v Desavě, 1926, foto Lucia Moholy. Repro <https://artedeximena.wordpress.com/arte-contemporaneo/2-0-arquitectura-entre-1918-1940/arquitectura-s-xx-segunda-parte/>.

své době předmětem největší fascinace, tvoří rozlehlá třípatrová dílenská budova s proslulou zavěšenou fasádou z oceli a skla, podobnou té, kterou Gropius dříve využil u továrny Fagus. Odrazem či „protékáním“ světla, nezvyklou transparentností, propojením vnitřního s vnějším prostorem symbolizovala novou uměleckou a designérskou jednotu, Bauhaus jako otevřenou a společensky prospěšnou organizaci. Desavští občané přezdívali budově „Akvárium“, což bylo do jisté míry výstižné, neboť závěsná prosklená stěna byla nepraktická nejen v době mrazů, kdy se dílny nedaly vytopit, ale i v létě, kdy musely být přidány zastiňující závěsy, protože v ateliérech bylo horko k nevydržení, což narušilo celkový estetický dojem. Podle některých historiků architektury je skleněná stěna budovy desavského Bauhausu posledním záchvěvem Gropiova expresionistického reformního nadšení, symbolizovaného křišťálovou katedrálou a touhou po novém světě, a proto by neměla být posuzována z funkčního hlediska.⁹

Nejvyšší budova, určená pro ubytování studentů, sestává z dvaceti čtyř malých garsoniér s velkými okny a typickými malými balkony s trubkovým zábradlím,

které z čelního pohledu tvoří působivou a často reprodukovanou geometrickou strukturu (obr. 8). S komplexem školy je propojena jednopatrovými společnými prostory s jídelnou, jevištěm a hledištěm (obr. 14), oddělenými posuvnými stěnami, takže v případě potřeby bylo možné vytvořit jeden spojitý sál s jevištěm uprostřed. Velká samostatná budova za dvoupodlažním spojovacím mostem (ve kterém sídlila administrativa a nacházel se zde rovněž Gropiův ateliér, později katedra architektury) nepřináležela organizačně Bauhausu, ale Technické škole pro výuku učňů, což si v projektu vymínila městská rada.

Souběžně s budovou školy vznikl v nedalekém parku, vzdáleném přibližně deset minut chůze, komplex tzv. mistrovských domů (Meisterhäuser) sloužících k ubytování mistrů Bauhausu (obr. 9). Tvořily jej tři funkcionalistické dvojdomy, které obsadili Moholy-Nagy a Feininger, Schlemmer a Kandinskij a Muche a Klee, kteří tu rovněž měli prostorné ateliéry, a jeden samostatně stojící dům pro ředitele Gropia.¹⁰ Stejně jako sídliště Törten (obr. 10) byly tyto strohé vily, zařízené nábytkem z Bauhausu, demonstrací modernosti a nového stylu bydlení, oproštěného od

Obr. 5: Herbert Bayer: Prospekt für Dessau, 1926, 21x52 cm.

Obr. 6: Letecký pohled na budovu Bauhausu v Desavě. Repro: Droste, Magdalena (2015), s. 121.

všech „pozlátek a balastu minulosti“. A přestože se na rozdíl od budov školy nesetkaly s tak jednoznačně příznivou odezvou, staly se senzací, na kterou se jezdily dívat zástupy zvědavců – od levicových intelektuálů, umělců a architektů až po stavaře a zástupce obchodních organizací – nejen z Německa, ale z celé Evropy a dokonce ze zámoří. Malíř Lyonel Feininger, nájemník jednoho z dvojdomů, si na podzim roku 1927 v dopise stěžoval: „Nad tím, co se tady děje, zůstává rozum stát a nedá se to vydržet. Davy zvědavců se od rána do večera loudají podél Burgkühnauer Alee a obhlížejí naše domy, nemluvě o tom, že dokonce lezou na naše pozemky a zírají nám do oken.“¹¹ Podle desavského starosty Fritze Hesse v letech 1927 až 1930 navštívilo stavby Bauhausu ve městě přes dvacet tisíc návštěvníků.¹²

Supermoderní budova, sdružující pod „jednou střechou“ školu, práci, bydlení, stravování, hudbu, divadlo i další zábavu, vytvářela v desavském Bauhausu zvláštní atmosféru, odlišnou od dřívějších výmarských let. Její „obyvatelé“, profesori (mistři) a studenti, tvořili jakýsi malý a do sebe uzavřený svět, což odráželo Gropiovu ideu z raných manifestů a proslavů, že stavěním

lze formovat charakter a styl života společnosti. Již její výstavba, zaštitěná silnou podporou města Desavy, naplňovala řadu mistrů i studentů Bauhausu energií a nadšením pro nové úkoly. Oskar Schlemmer si v dubnu 1926 zapisuje do deníku:

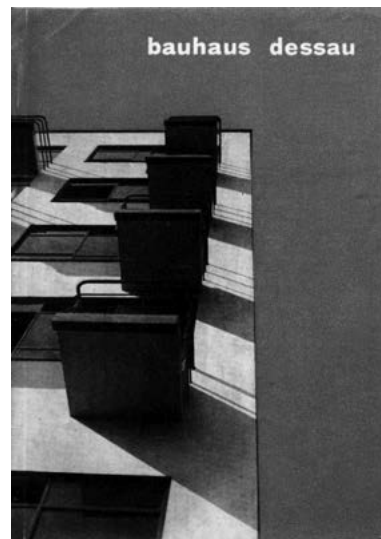
„Nenaříkat nad mechanizací, nýbrž radovat se z preciznosti! Umělci jsou připraveni proměnit stíny a nebezpečí svého mechanického věku ve světlou stránku exaktní metafyziky. Jestliže dnešní umělci milují stroj a techniku a organizaci, jestliže chtějí preciznost místo vágnosti a rozplizlosti, pak je to instinktivní záchrana před chaosem a touha uspořádat naši dobu, nalít nové víno do starých měchů: Formulovat podněty přítomnosti a dnešního člověka, dát jim bezpříkladnou a jedinečnou podobu. Silná slova a náročné požadavky.“¹³

Nadšení a sláva školy se rychle šířily mezi modernisty i za hranice Německa, mimo jiné do tehdejší Československé republiky. „Bauhaus je skutečně jádrem, živým středem a nejpodstatnějším kladem dnešní německé moderny – toť Gropiův čin významu evropského a napříště historického,“¹⁴ napíše v době dostavby školy

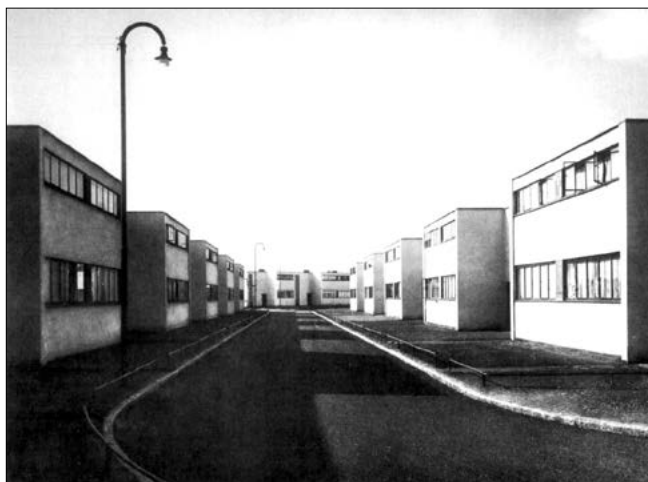
Obr. 7: Mistři na střeše budovy Bauhausu. Zleva: Josef Albers, Hinnerk Scheper, Georg Muche, László Moholy-Nagy, Herbert Bayer, Joost Schmidt, Walter Gropius, Marcel Breuer, Vasilij Kandinskij, Paul Klee, Lyonel Feininger, Gunta Stölzlová a Oskar Schlemmer. Repro: Droste, Magdalena (2015), s. 135.

Obr. 8: Obálka katalogu Bauhausu navržená Herbertem Bayerem, 1927.

Obr. 9: Mistrovské domy, pohled ze silnice, 1925/1926, foto Bauhaus-Archiv. Repro: Droste, Magdalena (2015), s. 128.

Obr. 10: Sídliště Törten v Desavě, dobová fotografie, Bauhaus-Archiv. Repro: Droste, Magdalena (2015), s. 133.

a mistrovských domů Karel Teige, vůdčí postava československé avantgardy. O dva roky později, v semestru 1929/1930, se mu naskytne možnost coby hostujícím přednášejícímu prezentovat v Bauhausu své teorie.

Marcel Breuer a příběh křesla B3 „Wassily“

Poněvadž v době projektování a výstavby budovy Bauhausu a mistrovských domů neměla škola vlastní katedru architektury, zajišťovala návrh a stavbu Gropiova soukromá architektonická kancelář. Designéři Bauhausu souběžně pracovali na návrzích veškerého vnitřního vybavení, počínaje speciálními klikami a kováním, světly a lampami až po strohý funkcionalistický nábytek, který kongeniálně dotvářel modernistickou atmosféru budovy. Poprvé zde byly širší veřejnosti představeny originální křesla, židle i stoly z ohýbané trubkové oceli návrháře Marcela Breuera (obr. 13–15), jež se postupně staly jednou z hlavních ikon školy i nového stylu bydlení.

Breuer pocházel z maďarské Pécse a na Bauhausu začal studovat v roce 1920. Ve Výmaru patřil k nejtalentovanějším studentům a již zde si svými smělymi návrhy (mimo jiné nábytku pro experimentální „Haus am Horn“) vydobyl značný respekt. V Desavě byl v roce 1925 jmenován mladým mistrem a pově-

řen vedením nábytkářské dílny, v jejímž čele stál až do roku 1928. Právě na radikální proměně jeho návrhů, zejména křesel a sedacího nábytku, lze dobře sledovat jednotlivá vývojová období Bauhausu, od rané romanticko-expresionistické fáze až po technicistní funkcionalistické období.

Již v roce 1921 Breuer navrhuje originální dřevěné „africké křeslo“ příznačné pro Ittenovu expresionistickou éru, vyznačující se výraznou barevností (pomalovaným rámem a tkaninami od Gunty Stöhlzové) a primitivistickými tvary připomínajícími vzdáleně archaické trůny (obr. 11). O rok později vytváří pod vlivem holandské skupiny De Stijl (designéra Gerrita Rietvelde) sérii jednoduchých a striktně geometrických židlí z pravidelných dřevěných dílů propojených jednoduchým látkovým sedákem a opěradlem (obr. 12). Ke konci výmarského období začíná Breuer experimentovat s novým typem materiálů a konstrukce. Výsledkem bylo proslavené křeslo B3 z ohýbané trubkové oceli, které později vešlo ve známost jako „Wassily“ (obr. 13, 15) podle malíře Vasilije Kandinského, jenž byl jeho prvním obdivovatelem a uživatelem. Breuer později vzpomínal, jak mu k tomuto „objevu“ dopomohla náhoda:

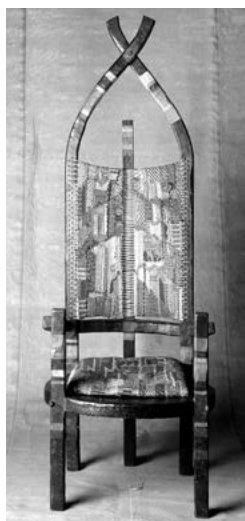
„Tehdy jsem byl poněkud idealistický tříadvacetiletý mladík. Spřátelil jsem se s jedním mladým architektem

a koupil si první bicykl... Zmínil jsem se mu, že mi kolo připadá jako dokonalý produkt, protože se za posledních dvacet třicet let nezměnilo. Stále je to původní forma jízdního kola. On na to: „Už jsi někdy viděl, jak se vyrábějí tyto části... jak se ohýbají tato řídítká? Zajímalo by tě to, protože tvarují ocelové trubky jako makaróny.“¹⁵

Vrtalo mi to hlavou a začal jsem přemýšlet o ocelových trubkách zohýbaných do rámců. Co když je to materiál vhodný pro pružné a tvarově čisté židle? Přirozeně jsem se velmi zajímal o čistotu tvaru.

Tak vzniklo první křeslo... Uvědomil jsem si, že v technologii ohýbání musíme pokročit. Musíme toho dosáhnout bez nečistých bodů po svařování, aby jednotlivé části mohly být pochromovány a složeny dohromady. Tak se zrodilo první křeslo Wassily. Obával jsem se kritiky a nikomu o svých experimentech neřekl. Kandinskij, který náhodou zavítal do mého studia..., se ptal: Co to je? Velmi ho zaujalo a poté i celý Bauhaus. O rok později jsem tímto nábytkem vybavil celou budovu školy.¹⁶

Breuer navrhl řadu rozličných modelů nábytku z ohýbané trubkové oceli – křesla, židle s látkovým i rákosovým výpletem (např. i pro firmu Thonet), jednoduché sedačky a lůžka, sériové židle pro jevištní sál (obr. 14), stoly či dokonce knihovny (obr. 15). V té době šlo o nábytek „revoluční“ nejen využíváním nových materiálů a technologií, ale především tím, že se odlišoval od všeho, co bylo dosud vyráběno, a stal se symbolem nového bydlení. Společným jmenovatelem všech modelů bylo upřednostnění geometrické čistoty, jednoduchosti a modulární konstrukce. Tradiční funkce reprezentace a pohodlí, typická pro měšťanskou společnost, byla nahrazena ekonomičností bydlení, účelností a hygieničností. I proto nebylo snadné prosadit podobný typ nábytku na trhu a zpočátku byl oblíben zejména u avantgardních a levicových vrstev, ačkoli byl původně cílen na střední třídu. Kvůli technické náročnosti výroby navíc byl – navzdory snahám o sériovou výrobu a ekonomičnost – nepřiměřeně drahý, podobně jako většina dalších designových výrobků Bauhausu.¹⁶

Vývojové fáze Bauhausu, jak se odrážejí v designu křesel Marcela Breuera

Obr. 11: Marcel Breuer: Africké primitivizující křeslo Ittenovy expresionistické éry, 1921. Repro: <http://craftcouncil.org/post/workshops-modernity#>.

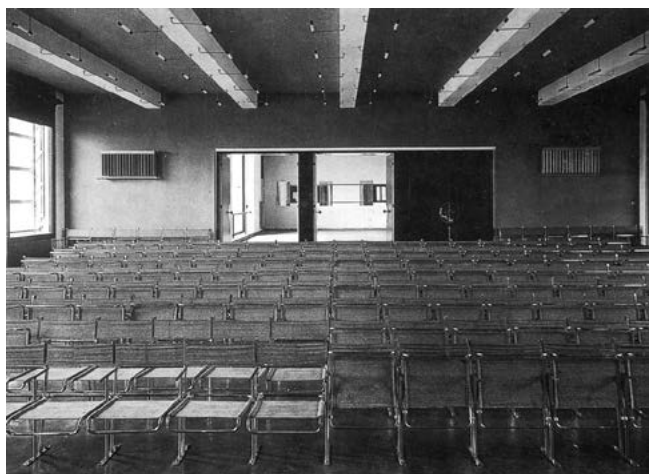
Obr. 12: Marcel Breuer: Dřevěné geometrické křeslo vytvořené pod vlivem holandského hnutí De Stijl, druhá verze, 1923. Repro: Droste, Magdalena (2015), s. 55.

Obr. 13: Marcel Breuer ve svém proslaveném křesle z ohýbaných ocelových trubek B3, později známém jako „Wassily“, 1926. Repro: <http://www.gentlemansgazette.com/wassily-chair-model-b3-by-marcel-breuer/>.

I když bylo nakonec Breuerovo legendární křeslo (stejně jako některé jeho další modely) prosazeno do výroby pod obchodním názvem B3, nebylo dlouho na trhu, neboť již po roce 1930 byla jeho výroba kvůli váznoucímu odbytu zastavena. Rovněž v poválečné době nebyla po Breuerově křesle ani po jiném nábytku Bauhausu poptávka, neboť nebyl jako značka příliš znám. Znovuoživení přišlo až s postupným procesem obnovování zájmu o Bauhaus jako unikátní designovou školu a kulturní fenomén, v němž křeslo B3 sehrálo významnou roli.¹⁷ V roce 1962 zakoupila licenci na jeho výrobu firma předního italského návrháře Dina Gaviny, která je zařadila do katalogu svých výrobků pod výraznou obchodní značkou „Wasilly“, doprovazenou legendou o velkém umělci, jenž byl jeho „patronem“. Křeslo rovněž změnilo statut z výrobku původně určeného pro komerční výrobu a cenově dostupné moderní bydlení na unikátní „design produkt“ takzvaného „Bauhaus-stylu“, určený pro bohatší klientelu, čemuž odpovídalo nahrazení původního plátna kůží, a samozřejmě i cena. Souběžně s ustavením Bauhausu jako kulturní ikony se tak stalo kultovním předmětem žádaným galerijními institucemi, sběrateli i bohatými snoby. Podobně jako další designové výrobky Bauhausu začalo být ceněno nikoli pro svoji užitnou, nýbrž symbolickou hodnotu.

Mladí mistři, „nová typografie“ a elitismus

Breuer je nejznámějším představitelem nové generace „mladých mistrů“ Bauhausu, ale zdaleka ne jediný. Patřili sem Josef Albers (jenž vedl spolu s Moholy-Nagyem přípravný kurz), Hinnerk Scheper (vedoucí dílny nástěnné malby), Joost Schmidt či již zmíněná Gunta Stölzlová, talentovaná návrhářka a jediná žena v učitelském sboru, která po odchodu Mucheho vedla v letech 1926 až 1931 tkalcovskou dílnu. Významným talentem, jenž vtiskl škole nezaměnitelnou podobu, byl Rakušan Herbert Bayer, mnohostranný umělec a typograf, autor ikonického nápisu BAUHAUS u vstupu do dílenské budovy školy (obr. 16). Ve výmarském Bauhausu studoval od roku 1921 a věnoval se souběžně malířství, grafice, fotografii i typografii. V roce 1925 byl v Desavě pověřen vedením tiskařské dílny, kde se zaměřil především na typografii a reklamu. Inspirován svým starším kolegou Moholy-Nagyem (a potažmo holandskou skupinou De Stijl) prosazoval ve svých návrzích jednoduchost a modernost, zcela zavrhl patkové písmo a dokonce vedl ostrou kampaň proti používání velkých písmen (vzpomeňme na potulného apoštola gustava nagela!). Bayer tvrdil, že omezení na malá písmena je úspornější a jakmile si na něj člověk jednou zvykne, je výsledný text dokonale čitelný (obr. 17).

Obr. 14: Auditorium v nové budově Bauhausu vybavené židlemi Marcela Breuera, foto Erich Consemüller. Repro výřez: Droste, Magdalena (2015), s. 125.

Obr. 15: Breuerův nábytek v pokoji manželů Albersových, kolem roku 1929. Repro výřez: Droste, Magdalena (2015), s. 131.

Od roku 1925 Bauhaus ve svých tiskovinách programově užíval výhradně malá písmena, což ospravedlňoval následujícím prohlášením: „užíváme pouze malých písmen, protože to šetří čas. a navíc, proč máme dvě abecedy, když jedna stačí? proč psát velká písmena, když je nemůžeme vyslovit?“¹⁸ Přestože na některých oficiálních a reklamních materiálech byly z komerčních důvodů a kvůli odporu zadavatelů zachována i velká písmena, spojení Bauhausu s bezpatkovým písmem se zdá nerozlučné.¹⁹

V roce 1925 byl vydán první svazek knižnice *Bauhausbücher*, ve které následně vyšlo čtrnáct teoretických svazků od předních modernistických architektů, designérů a malířů, mimo jiné Gropia, Kandinského, Kleea, Moholy-Nagyho či Maleviče.²⁰ Souběžně s otevřením budovy školy se podařilo vydat první číslo čtvrtletníku *bauhaus*, který v kolísavé periodicitě vycházel až do roku 1931. Časopis a ediční řada Bauhausu, pracující výhradně s modernistickou Moholy-Nagyho a Bayerovou typografií, vytvářely společně s originální budovou školy a designovými produkty Bauhausu převratně nový a jednotný styl, blízký Gropiově ideji *Gesamtkunstwerk*, sjednoceného díla kolem architektury, definované v zakladatelském manifestu.

Přibližně ve stejné době, kdy byla otevřena budova školy, Gropius prosadil, že Bauhaus bude nadále ozna-

čován jako Hochschule für Gestaltung (Vysoká škola designu) a postaven na roveň běžným akademiím a školám uměleckých řemesel. Dřívější „demokratické“ vedení školy „mistrovskou radou“ skončilo a byla posílena pravomoc ředitele. Postupně bylo opouštěno i dřívější anachronické dělení na učně, tovaryše a mistry a zaváděno oslovení student a profesor, ačkoli se zde projevila jistá setrvačnost. Byl to ústup od původního protiakademického zaměření školy, nicméně některé její počáteční elitářské tendence nadále přežívaly (obr. 7). Bauhaus nikdy nebyl masovou záležitostí a za třináct let existence jím prošlo pouhých 1 250 studentů, tedy průměrně kolem stovky ročně. Jeho renomování „mistři formy“ nikdy nebyli typickými učiteli a požívali ve své době řadu nadstandardních výhod. Georg Muche v roce 1919 napsal, že je povinen pracovat pouze půl dne v týdnu, a Oskar Schlemmer o rok později prohlašoval, že „systematická výuka pro mě, doufejme, nepřipadá v úvahu“. Když se proti mistrovi Muchemu v roce 1926 vzbouřila „jeho“ tkalcovská dílna, byl na rok uvolněn z práce, aniž přišel o mzdu.²¹

Gropiovo rozčarování a rezignace

Nejdůležitější změnou v desavském Bauhausu bylo zřízení katedry architektury v roce 1927, jejímž vedením

Obr. 16: Herbert Bayer: Legendární nápis „BAUHAUS“ na vstupu do dílenské budovy. Repro výřez: Droste, Magdalena (2015), s. 122.

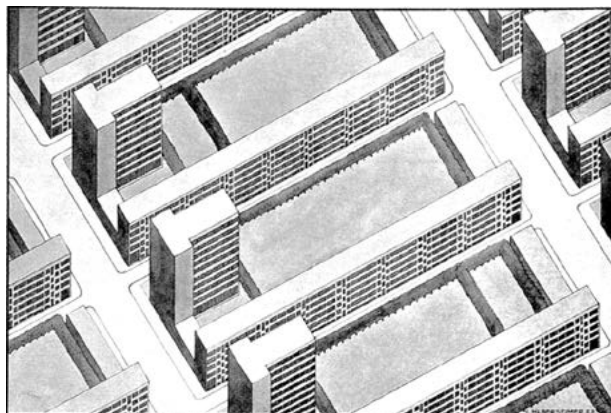
Obr. 17: Herbert Bayer: Návrh univerzálního písma, 1926.

Obr. 18: Herbert Bayer: Obálka časopisu *bauhaus*, první číslo druhého ročníku, 1928.

Obr. 19: První svazek knižnice Bauhausu (*Bauhausbücher*). Walter Gropius: *Internationale Architektur*, 1925, obálka Farkas Molnár, typografie László Moholy-Nagy.

Gropius pověřil ambiciózního švýcarského architekta Hannese Meyera (obr. 21), jehož nadšení a radikálně reformní zápal mu nejspíš připomínaly vlastní mladá léta. Nebyla to dobrá volba, neboť Meyerovy názory se rozcházely nejen s postoji většiny původních mistrů Bauhausu, ale jak se později ukázalo, rovněž s Gropiovými. Švýcarova přítomnost od počátku vyvolávala na škole napětí, do sporu se dostal s Moholy-Nagyem a pochopitelně si znepřátelil Kleea, Kandinského a další představitele „předvčerejších uměleckých teorií“, jak je sarkasticky nazýval. Již zmíněný Georg Muche, jeden z prvních mistrů Bauhausu, jenž byl již dlouho nespokojený s nově nastaveným kurzem, v roce 1927 Bauhaus opustil a odešel do Berlína.

Situace se ještě vyostřila v dubnu 1928, kdy Gropius na svoji funkci rezignoval a Meyerovi předal ředitelské místo. Důvodů odejít z Bauhausu měl hned několik. Stále větší organizační i ekonomické problémy školy, sílící kritika jeho osoby nejen ze strany pravicových oponentů či tradicionalistických akademických umělců, ale i ze strany zástupců místních firem a řemeslníků, kteří v dílnách školy viděli konkurenci. Kvůli své soukromé architektonické praxi v Berlíně se navíc nemohl práci v Desavě věnovat naplno a jeho častá nepřítomnost začala být přetřásána dokonce i mezi politickými představiteli města. V pozadí však byly i hlubší důvody, především únava a roztrpčení z neloajálních postojů některých starších a respektovaných mistrů Bauhausu, jmenovitě Kandinského a Kleea. Již v roce 1925 píše v dopise své ženě: „Minulý večer u Kandinských, oba jsou tlustí, opálení a odpočatí. Nerad vidím, že stejně jako Klee stále více pokládají Bauhaus za sinekuru – bohužel další zklamání.“²² Když následujícího roku Gropia donutily ekonomické problémy požádat mistry, aby dočasně věnovali deset procent ze svých platů na stabilizaci školy, většina solidárně souhlasila. Kandinskij a Klee odmítli.²³ Další ranou bylo, když zjistil, že Marcel Breuer, jenž považoval nábytek z ohýbané trubkové oceli za svůj patent, prodal licenci na výrobu křesla B3 berlínské firmě Standard-Möbel Lengyel & Co., ačkoli od počátku vznikalo v dílnách Bauhausu.²⁴ Podobné známky individualismu Gropia přesvědčily o tom, že jeho sen o *komunitě*, společenství umělců pracujících na „završeném díle“, je pouhou iluzí, nerea-

Obr. 20: Ludwig Karl Hilberseimer: „Kleinstwohnungen“, geometrické uspořádání velmi malých bytů v moderním městě, kresba v časopise *bauhaus*, 2/1929. Jeho cílem bylo „redukovat architektonické formy na to nejdůležitější, nejnужnější, nejobecnější“.

lizovatelným snem. Odchodem z Bauhausu dal najevo, že jeho víra v tomto směru je definitivně minulostí.

Meyera prosadil Gropius do funkce v časové tísní, neboť se mu nedařilo za sebe najít adekvátnější náhradu. Podcenil Švýcarovu neloajalitu a skrývanou marxistickou orientaci, jež nahradila jeho původní víru v antroposofii. Jako ředitel byl Meyer navíc pro řadu mistrů zcela nepřijatelný. Spolu s Gropiem opustili Bauhaus i Moholy-Nagy, Herbert Bayer a Marcel Breuer, čímž Meyerovi uvolnili ruce, aby si přivedl nové spolupracovníky. Nejdůležitějším byl německý architekt a urbanista Ludwig Karl Hilberseimer, radikální proponent racionálně a sociálně orientovaného funkcionalismu, vylučujícího jakékoli známky estetiky a individuality, autor návrhů velkých geometrických komplexů s malými byty, věrnými předobrazy kolektivistického bydlení, jak je známe ze socialistických panelákových sídlišť (obr. 20).

Rudý „Co-op“ a marxistická fáze Bauhausu

Hannes Meyer je dnes téměř zapomenutým druhým ředitelem Bauhausu, zastíněným zvučnými jmény svého předchůdce Waltra Gropia i nástupce, architekta Miese van der Rohe. Přesto během svého krátkého působení směřování školy výrazně ovlivnil, nepochybně k horšímu. Narodil se roku 1889 v Basileji a od

deseti let vyrůstal v chladných a neosobních sirotčincích (zemřel mu otec, který ho vychovával, rovněž architekt), což ho nejspíše ovlivnilo a předznamenalo jeho silně kolektivistické tendence.²⁵ Vystudoval basilejskou školu uměleckých řemesel a poté působil v řadě švýcarských architektonických kanceláří. Již počátkem dvacátých let přijal pod vlivem hnutí švýcarských družstevníků tvůrčí pseudonym „Co-op“, pod nímž tvořil a který užíval až do roku 1930. Později byl ovlivněn skupinou kolem švýcarské architektonické kanceláře ABC, inspirovanou radikálními myšlenkami holandské skupiny De Stijl, zejména Pieta Mondriana a Thea van Doesburga, a rovněž ruskými konstruktivisty. Skupina ABC rozvíjela ideje radikálně funkční architektury zavrhuje v projektování staveb vše „umělecké“. Architektura byla v jejich pojetí výsledkem systematického plánování, jež by mělo vyrůstat z použitého materiálu a potřeb uživatele stavby, nikoli z nepraktických estetických hledisek.

V roce 1924 navrhl Meyer jako extrémní příklad přísné účelnosti a oproštění se od všeho uměleckého strohý a radikální „Co-op interiér“ (obr. 22) určený pro nového, vysoce mobilního člověka, jenž své naplnění nehledá v individualistických extravagancích,

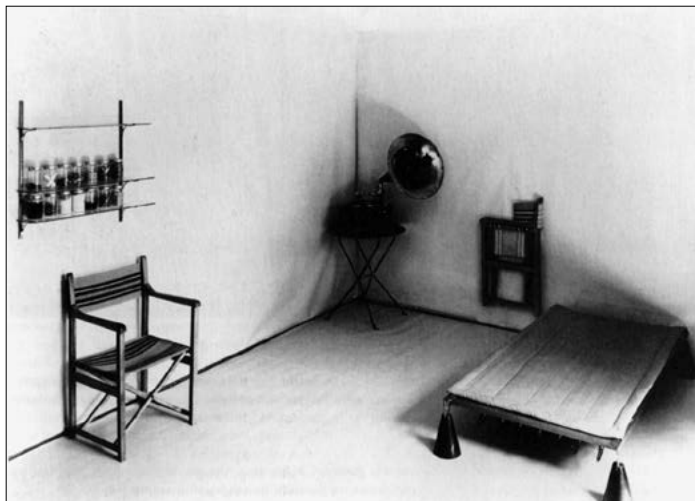
ale vystačí si s osvědčenými základními prostředky. Přestože tento radikálně antiburžoazní interiér nezmýšlel jako vážně míněnou předlohu pro architekty a designéry, byl vizuální manifestací nového způsobu bydlení a žití, založeného na střídmosti a vědomém odstupu od soukromého vlastnictví, v obecnější rovině pak vizí „nového světa“. (I proto nejspíš Meyer přetiskl návrh „Co-op interiéru“ jako poslední z doprovodných ilustrací svého programového textu „Die Neue Welt“, „Nový svět“, publikovaného v roce 1926 v revue *Das Werk*.)

Meyer byl přesvědčen, že úkolem architekta je přispět ke zrodu lepší společnosti nikoli estetickým úsilím, nýbrž navrhováním funkčních budov, které pomohou zlepšit úděl prostého člověka. V roce 1928, krátce po svém jmenování ředitelem, otiskl v časopise *bauhaus* článek, v němž tvrdil, že vše je výsledkem vzorce „funkce krát úspornost“. Stavění není estetickým, nýbrž „biologickým“ procesem:

„Stavění je biologický proces. Stavění není estetický proces. ...Architektura, jež vyvolává účinky nastolené umělcem, nemá dále právo na existenci. Architektura, která „navazuje na tradici“, je historizující. Nový dům je

Obr. 21: Radikální švýcarský architekt Hannes Meyer užíval až do konce třicátých let přezdívku „Co-op“. Repro výřez: Fiedler – Feierabend (1999), s. 187.

Obr. 22: Hannes Meyer, „Co-op interiér“ neboli radikálně antiburžoazní interiér pro „nového“ mobilního člověka, 1924. Repro: Fiedler – Feierabend (1999), s. 410.

průmyslovým výrobkem a jako takový je dílem specialistů: ekonomů, statiků, hygieniků, klimatologů, odborníků na ...normy, vytápěcí techniky... Architekt? Býval umělcem, stává se organizačním specialistou... Stavění je organizace a nic víc: společenská, technická, ekonomická, mentální organizace.“²⁶

Meyerova ředitelská éra, jak napovídají jeho názory, se vyznačovala důrazem na sociální poslání Bauhausu, nárůstem exaktních věd ve výuce, rozvojem praktické výuky skrze zakázky na skutečné projekty, rozvíjením prototypů k uspokojení lidských potřeb, proletarizací studentstva a těsnější spoluprací s odborovým hnutím. Svoji představu o novém směřování Bauhausu představil v roce 1929 při příležitosti desátého výročí jeho založení vzletným manifestem ve volných verších nazvaným „Bauhaus a společnost“:

„...není bauhaus v dessau umělecký,
ale spíše sociální fenomén.

naše činnost tvůrců je podmíněna společensky
okruh našich úkolů rýsuje společnost.
což dnes naše německá společnost nepožaduje
tisíce škol, parků, domů pro lid?
statisíce bytů pro lid?
miliony kusů nábytku pro lid??
(komu prospěje štěbetání jakýchsi znalců)
(nad kubistickými krychlemi bauhausové věcnosti?)
strukturu a životní potřeby
naší společnosti
tudíž považujeme za dané.
usilujeme
o co nejintenzivnější náhled do duše lidu,
co největší znalost této společnosti.
jako tvůrci
jsme služebníky této společnosti.
všechny naše činy jsou službou lidu.“²⁷

V novém sociálním či spíše marxistickém pojetí školy nebylo samozřejmě místo pro umělce, kteří od počátku formovali její podobu. Přestože si Meyer nedovolil zbavit se věhlasných malířů formátu Kandinského či Kleea, jejich vliv byl silně upozaděn a byli

v podstatě izolováni od běžného provozu. Maďarský estetik a žurnalista Ernő Kállai, koncem dvacátých let editor časopisu *bauhaus*, to v roce 1929 pregnantně vyjádřil v úvodu katalogu putovní výstavy školy:

„Malba Bauhausu (Feininger, Kandinskij, Klee, Schlemmer) je naprosto oddělena od školních dílen. Jednou z největších iluzí výmarského Bauhausu bylo, že tito umělci se mohou na praktických dílenských aktivitách podílet – i když jako příklad participace můžeme vzít v úvahu jejich vliv na tkalcovskou dílnu. Ale i to před časem skončilo, takže v tvůrčím smyslu dnes malba Feiningera, Kandinského, Kleea či Schlemmera v nejmenším neovlivňuje celkovou tvář Bauhausu. Podobně nelze najít nejmenší spojitost mezi prací autonomní školy malby (studentů Kandinského a Kleea) a architekturou a designem dílen Bauhausu.“²⁸

Jak Meyer později tvrdil, v Bauhausu se za jeho ředitelování nevyrobil jediný kus nábytku pro „nějakého snobského nadšence moderny, nýbrž standardizovaný nábytek pro potřeby lidu“.²⁹ Německý architekt bosenského původu Selman Selmanagić, jenž studoval na Bauhausu na přelomu dvacátých a třicátých let, po válce významný architekt komunistické NDR, později vzpomínal, že to hlavní, co se v přípravném kurzu Bauhausu naučil, bylo navrhovat pro potřeby lidí, pro masy. „Například jsem měl navrhnout kuchyňskou skříňku na nádobí. Mistr Arndt se mě zeptal: Co do té skříňky přijde? Když děláte skříňku, musíte vědět, co lidi mají a kolik toho je... Následně jsem musel prozkoumat potřeby lidí s výdělkem od 150 do 250 marek měsíčně, potřeby mas... Museli jsme uvažovat hospodárně, museli jsme prozkoumat sociální podmínky lidí...“³⁰

Vzhledem k tehdejšímu renomé a nasmlouvaným externím zakázkám dokázal Bauhaus i pod vedením marxisty Meyera částečně profitovat z rozvíjejícího se kapitalistického systému výmarské republiky. Několik německých firem projevilo zájem o jeho světla a lampy, prodejním hitem se staly jemně strukturované barevné tapety, přicházely objednávky na reklamní návrhy i pro tiskařskou dílnu. Ačkoli škola nikdy nebyla ekonomicky soběstačná a vždy se potýkala s nedostatkem financí, dokázala si v ekonomicky stabilních

Obr. 23: Propagační leták k přednášce Hannese Mayera v Bratislavě, 28. 1. 1936. Repro: Rossmann, Zdeněk (2015), s. 55.

Obr. 24: Z Bauhausu do Moskvy, karikatura Hannese Mayera od Adolfa Hoffmeistera, 1930. Repro: Droste, Magdalena (2015), s. 199.

letech část prostředků na svoji činnost zajistit sama. Hlavní problém byl jinde. Na rozdíl od programově apolitického, pragmatického a obratného vyjednavače Gropia byl Meyer zatvrzelý marxista neochotný k názorovým a ideovým ústupkům. Na Bauhausu se vyučovala politická teorie a vybízelo se k politickým diskusím. Vznikla i komunistická buňka, jež se z původních sedmi členů v roce 1927 rozrostla po vypuknutí hospodářské krize a následné politické radikalizaci na 36 členů. To nahrávalo do karet oponentům školy, kteří ji pokládali za semeniště bolševiků. Když na karnevalovém večírku v roce 1930 zpívali studenti Bauhausu provokativně ruské revoluční písně, vyvolalo to skandál. V tisku začaly kolovat nejrůznější zvěsti a desavská radnice byla obviňována, že financuje extrémní instituci. To vedlo starostu Hesseho i vedení města k přesvědčení, že škola může přežít pouze v případě, že dojde k výměně ředitele.

V roce 1930 byl Meyer, za podpory Gropia a většiny profesorů (výraznou úlohu zde sehrál Kandinskij) přinucen rezignovat. Jako oficiální důvod byla uvedena jeho finanční podpora stávkujících horníků, ale také „mimomanželské vztahy“ a „ztráta autority“

(odmítal ředitelskou hierarchii, chtěl být „soudruhem mezi soudruhy“).³¹ Odejít museli i nejradiálnější komunističtí studenti. Někteří se připojili k roztrpčenému Meyerovi, který nabídl své služby Stalinovu bolševickému režimu a na podzim roku 1930 odcestoval do Sovětského svazu (obr. 24). Jak prohlásil: „Odjízďím do SSSR, abych pracoval tam, kde se vytváří skutečně proletářská kultura, kde vzniká socialismus, kde již existuje ona společnost, za kterou jsme zde pod kapitalistickým jhem bojovali.“³² Navzdory jeho entuziastickému nadšení pro nový komunistický svět ho vystupňovaná atmosféra podezírání a teroru přinutila zkraje roku 1936 Sovětský svaz opustit a vrátit se do rodného Švýcarska, kde pokračoval v agitaci. Není bez zajímavosti, že krátce poté uskutečnil přednášku i v Bratislavě, kde vychvaloval novou sovětskou architekturu a bydlení (obr. 23).³³

Nevyhnutelný pád: Apolitický pragmatik Mies van der Rohe

Závěrečná fáze Bauhausu se odehrávala pod vedením Miese van der Rohe (obr. 25), mezinárodně respektovaného architekta, jenž byl na Gropiovo doporučení jmenován ředitelem v roce 1930. Mies byl na rozdíl od Mayera odměřený a autoritativní člověk, který si potrpěl na elitářský přístup. Za hlavní úkol si vytkl obnovení dobré pověsti školy v očích kritiků a odpůrců, což především znamenalo zprostit ji politického nánosu. Musel proto mírnit radikální studenty a zavést jistou míru autoritářství, jež bylo původnímu Bauhausu cizí. Předchozí dva roky za Meyerova vedení představovaly politicky nejradiálněji fázi školy, a studenti se proti Miesovým reformám bouřili. Byl kritizován za formalismus a preferování zakázek na luxusní domy na úkor laciného ubytování pro pracující. Mezi studenty se šířily přihlášky do komunistické strany a konaly se hlučné schůze, jež hrozily přerůst v násilné řádění. Při jednom z incidentů musela být přivolána policie, škola byla vyklizena a na čas uzavřena.

Slovenská fotografka Irena Blühová, která na přelomu dvacátých a třicátých let na Bauhausu studovala, později vzpomínala, že značná část studentů, včetně jí samé, byla v post-meyerovských letech aktivní ve

Obr. 25:
Ludwig Mies van der Rohe
v době, kdy byl ředitelem
Bauhausu. Repro: Fiedler –
Feierabend (1999), s. 186.

zdejší komunistické buňce. Komunistických aktivit se intenzivně účastnil i známý brněnský typograf a architekt Zdeněk Rossmann, jenž byl spolu s některými dalšími radikálně levicovými studenty z Bauhausu na jaře 1931 vyloučen. Jak později rozhořčeně napsal v narážce na Meyerův odchod do Sovětského svazu, škola již zdaleka není na špičce pokroku: „Nejlepší síly Bauhausu nepracují v Desavě, ale v Moskvě.“³⁴

Mies později tvrdil, že Bauhaus se stal „politickým nástrojem“ nikoli vinou Meyera, nýbrž jeho studentů, kteří ho využili a kterým nedokázal odolat.³⁵ Ve světle výše popsaných radikálních Švýcarových postojů se však tento výrok zdá být spíše diplomatickým ospravedlněním kolegy architekta než hodnověrnou výpovědí, ačkoli je zřejmé, že Meyer se v Bauhausu pod vlivem studentské komunistické buňky hodně radikalizoval. Osobně byl vůči Miesovi mnohem méně shovívavý a jeho působení na škole později podroboval tvrdé kritice: „Veškerý vliv studentů na podobu života na Bauhausu byl eliminován. Zmizela všechna sociologická témata a myšlenky, zvláště z práce dílen. Na studia byla znovu přijímána dítká z horních vrstev a v dílnách se vyráběl exkluzivní nábytek z exkluzivních materiálů. Mezi studenty se objevili první registrovaní nacisté.“³⁶

Pod Miesovým vedením se Bauhaus proměnil ve standardní školu architektury a do jeho osnov se částečně navrátil důraz na historii a tradici, což radikální modernisté dříve odmítali. Většina umělců, kteří formovali jeho původní podobu, již odešla, v roce 1929 opustil Bauhaus Oskar Schlemmer a o rok později Paul Klee, jenž získal místo profesora na düsseldorfské akademii.

Z původních mistrů zůstal pouze Kandinskij, ale spíše jako „okrasa“ školy. Mies byl ještě důsledněji apolitický než Gropius a nepřipustil spojování Bauhausu s jakýmkoli politickým směrem či programem. Jeho silně pragmatický přístup je dobře patrný například z vyjádření z listopadu 1930: „Vedle *Frankfurter Zeitung* [liberální deník] bychom si co nejdříve měli předplatit také *Rote Fahne* [komunistický] a *Der Völkische Beobachter* [nacistický], aby se všem politickým směrům učinilo zadost.“³⁷ Ale ani to ke zklidnění situace nestačilo a školu stále více ohrožovaly vnější politické události.

Počátkem třicátých let, po vypuzení marxisty Meyera, na tom byl Bauhaus podobně jako oslabená výmarská republika. Měl zavilé nepřátele nejen na pravici, která nebezpečně posilovala, ale i na levici. Jmenování Miese ostře napadal nejvlivnější německý komunistický deník *Die Rote Fahne*, jenž ho označoval za reakcionáře,³⁸ ale i jiné levicové tiskoviny. Nad Bauhausem, stejně jako nad výmarskou republikou, se stahovala mračna. V roce 1931 získala většinu v desavské městské radě pravice, jejíž představitelé následujícího roku zastavili Bauhausu financování a vypověděli zaměstnanecké smlouvy mistrů. Koncem září byla škola uzavřena, budovu obsadili nacisté, kteří rozbili okna a na ulici vyházeli dokumenty, nástroje i veškeré vybavení. Zamýšleli dokonce srovnat budovu se zemí, od čehož bylo posléze kvůli finanční náročnosti upuštěno. Koláž Iwaa Yamawakiho, uznávaného japonského fotografa a architekta, jenž na Bauhausu studoval ve třicátých letech, je známou připomínkou tehdejších událostí (obr. 26).

Mies van der Rohe se následně pokusil Bauhaus zachránit tím, že ho v podstatě „zprivatizoval“ a jako ryze soukromou školu, financovanou ze studentských poplatků a z příjmů od klientů a z patentů, přestěhoval do Berlína. Pronajal si nepoužívanou továrnu na telefony v předměstské čtvrti Steglitz, jejíž prostory nechal narychlo přestavět na učebny (obr. 27). Jeho snaha však vyšla naprázdno. Zhruba dva měsíce po jmenování Hitlera říšským kancléřem, v dubnu 1933, byl Bauhaus na pokyn nové vlády berlínskou policií násilně uzavřen a řada studentů bez dokladů odvezena na stanici k výslechu.

Obr. 26: Iwao Yamawaki: Útok na Bauhaus, koláž, 1932. Repro: Droste, Magdalena (2015), s. 230.

Obr. 27: Fotografická reportáž o berlínském Bauhausu v *Berliner Tageblatt*, říjen 1932.

„Před kolaborací je zachránil Hitler“: Gropius, Mies a Třetí říše

Nacistická nenávistná kampaň napomohla, že se sláva Bauhausu rychle šířila za hranicemi Německa. Násilné uzavření školy a následná emigrace řady profesorů i žáků zajistily její proslulost zejména v západním demokratickém světě. „Nebyt nacistů, vědělo by dnes o Bauhausu mnohem méně lidí a jeho význam by se téměř jistě jevil menší. Je to zvláštní paradox,“ píše Whitford.³⁹ Ještě větším paradoxem, o němž Whitford nepíše a o němž se příliš nemluví, jsou však postoje a osudy hlavních protagonistů Bauhausu po jeho nuceném uzavření, během prvních let Třetí říše. Dnes rádi moderní architekturu – a vlastně veškeré moderní umění – stavíme do zásadního protikladu k totalitarismu, chápeme ji jako výraz demokracie a západního liberalismu, ale většinou jde o zbožné přání než o realitu.⁴⁰ Příkladem mohou být všichni tři ředitelé Bauhausu. Jak již bylo zmíněno, marxista Meyer odešel počátkem třicátých let se skupinou studentů (tzv. „Rudou brigádou“) do Sovětského svazu, kde vstoupil do služeb Stalinova bolševického režimu. Walter Gropius a Mies van der Rohe se naopak usi-

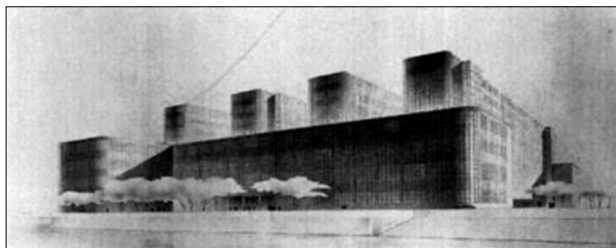
lovně snažili, navzdory nacistické nepřízni, prosadit jako architekti ve Třetí říši. Již v roce 1933 se se svými projekčními kanceláři zúčastnili architektonické soutěže na novou budovu Říšské banky v Berlíně, jejíž výpisání nařídil Hitler (obr. 28). Pro první Vůdcovu veřejnou stavbu a nacistickou zakázku předložili podrobně zpracované plány a modely, přičemž zejména Gropius dodal víc materiálu, než bylo třeba, například technické výkresy, odhady nákladů a fotografie zasazující model do reálného prostředí.

Gropius a Mies předpokládali, že se nacistická kulturní politika po upevnění moci zkulturní a jim se podaří v Třetí říši uchytit, a zajistí si tak státního sponzora pro svoji práci. Jejich návrhy na Říšskou banku se dostaly do užšího výběru šesti finalistů a obdrželi za ně honorář každý 5 000 RM. Jak píše německý architekt a historik Werner Durth ve studii o architektuře v Třetí říši, v té době „panovaly značné naděje, že nacionalistické požadavky na architekturu ‚krve a půdy‘ ustoupí v kontextu nových úkolů, které vláda potřebovala řešit, a otevrou cestu nekompromisnímu uplatňování technických vymožeností moderní architektury a urbanizace. Proto mnoho ostrčených reprezentantů kulturní avantgardy dokonce podporovalo nacismus.“⁴¹

Ačkoliv se Gropius a Mies nikdy nestali nacisty, dělali v prvních letech Třetí říše nejrůznější ústupky, jež ve zpětném pohledu působí velmi problematičtí.⁴² Oba vstoupili do vizuální sekce Goebbelsovy *Reichskulturkammer* (Říšské kulturní komory), a Mies dokonce v srpnu 1934 podepsal provolání umělců požadující, aby Hitler nastoupil jako hlava státu po Hindenburgovi (petici podepsalo mnoho předních představitelů moderny, mezi nimi Emil Nolde, Erich Heckel či Ernst Barlach). Známy je Gropiův dopis adresovaný vedení Říšské komory vizuálních umění, v němž nabízí, že svoje architektonické dílo postaví do služeb čerstvě ustaveného národně socialistického státu:

„Může si Německo dovolit hodit přes palubu novou architekturu a její duchovní vůdce, když je přitom nemá co nahradit...? Především ale já osobně tento nový styl vidím jako způsob, jak naše země konečně může dosáhnout platného spojení obou velkých duchovních tradic, klasické a gotické. O toto spojení usiloval Schinkel, ale marně. Odepře si Německo tuto ohromnou příležitost?“⁴³

Gropiovy argumenty zůstaly nevyslyšeny, ačkoli mnohým nacistickým uším zněly vábívě. Pouze Hitlerův osobní vkus, tedy faktor značně nahodilý, zabránil tomu, aby se Gropiova vize „katedrály budoucnosti“ pošpinila spojením s nacistickou ideologií. Hitlerovy názory na architekturu byly velmi vyhraněné (sám se pokládal za architekta) a jeho osobní preference stály u zrodu Troostova a Speerova monumentálního stylu. Zabránil tak možné dohodě mezi národními socialisty a moderními architekty. Nacisté nepochybně po-

Obr. 28: Modernistický návrh na stavbu Říšské banky v Berlíně, který vypracoval a podal Walter Gropius se svojí projekční kanceláří v roce 1933. Repro: Griffin, Roger (2015), s. 55.

važovali Bauhaus za symbol nepřátelských sil, levicového internacionalismu a bolševismu, a také na jeho představitele vytrvale útočili, ale některé utopické cíle i praktické rysy pokrokového stavění jim nebyly cizí. Jejich postoj zpočátku nebyl zdaleka tak jednoznačný a nesmiřitelný, jak se při zpětném pohledu může zdát. Čtyři měsíce po uzavření školy prohlásili, že by Bauhaus mohl za určitých okolností obnovit činnost (podmínkou bylo propuštění Ludwiga Hilberseimera a Vasilije Kandinského), avšak nabídka přišla příliš pozdě, Mies mezitím školu rozpustil a její obnovení nebylo z ekonomického hlediska reálné.

Gropius ani Mies nebyli vůči nacistickým svodům imunní, jak by se dnes mohlo díky snahám četných „white washerů“ zdát. Gropius působil v Hitlerově Německu až do roku 1934, kdy přijal pracovní nabídku v Londýně, ale i poté cestoval zpět a až do roku 1939 deklaroval ochotu se vrátit a pracovat pro Říši.⁴⁴ Mies van der Rohe pochopil, že jeho snaha o nalezení společné řeči s nacisty je nemožná, až v roce 1938, kdy přijal nabídku Armour Institutu a usadil se ve Spojených státech. Nebýt Hitlerova nekompromisního postoje, nejspíš by se oba dali lákat, a to nejen z pouhého oportunismu, ochoty obětovat principy ve jménu kariéry. Neměli bychom přehlížet jisté paralely mezi programem národního socialismu a ideami v manifestech některých architektů moderny, například v Gropiově vizi „nové katedrály“. Vycházely ze stejné kulturní situace, utvářené šokem z první světové války a destrukce tradiční kulturní tkáně, držící jakž takž starý svět pohromadě, ale také z elitářství a inherentní skepse vůči liberální demokracii. Na spřízněnost utopického křídla moderní architektury s totalitarismem upozorňuje řada badatelů a některé jejich argumenty znějí přesvědčivě.⁴⁵ Ale to už je téma na jiný text.

Poznámky:

¹ K tématu politizace vizuálního umění v Německu doporučuji zejména práci Belting, Hans: *The Germans and their Art: A Troublesome Relationship*, Yale University Press, New Haven and London, 1998.

² Cit. Droste, Magdalena (2015), s. 49.

³ Whitford, Frank (2015), s. 50, Petropoulos, Jonathan (2014), s. 67.

⁴ Viz Forgács, Éva (1995), s. 79.

⁵ *Weimarsche Zeitung*, 6. 7. 1924, viz Whitford, Frank (2015), Dokumenty, s. 211–221.

- ⁶ Nabídky přišly i z Frankfurtu, Mannheimu, Mnichova, Darmstadtu, Hamburku a dalších měst.
- ⁷ O o pozadí velkorysý podpory Bauhausu v Desavě viz Siebenbrodt, Michael – Schöbe, Lutz (2015), kap. „Bauhaus Dessau: Academy for Design (1925–1932)“.
- ⁸ Viz Droste, Magdalena (2015), s. 122.
- ⁹ Např. Winfried Nerding cit. in Forgács, Éva (1995), s. 134.
- ¹⁰ Gropiův dům byl zbořen během náletu za druhé světové války, ostatní domy byly rekonstruovány a jsou přístupné veřejnosti.
- ¹¹ Lyonel Feininger v dopise Julii Feiningrové, 2. 10. 1927, cit. dle Schuldenfrei, Robin: „The Irreproducibility of the Bauhaus Object“, in Saletnik, Jeffrey – Schuldenfrei, Robin (2009), s. 45–46.
- ¹² Hesse, Fritz: *Von der Residenz zur Bauhausstadt*, Schmorl & von Seefeld, Hannover 1963, s. 238. Cit. tamtéž, s. 46.
- ¹³ Schlemmer, Oskar (2000), s. 75–76.
- ¹⁴ Teige, Karel: „Novostavby Bauhausu v Dessavě“, in *Stavba*, ročník V., 1926/1927, s. 179–185, viz také <http://www.archiweb.cz/news.php?type=arch&action=show&id=15796>.
- ¹⁵ Marcel Breuer v rozhovoru pro firmu Knoll, která v roce 1968 koupila zkrachovalou italskou společnost Gavina SpA a s ní i licenci na výrobu křesla Wassily. Viz <http://www.knoll.com/product/wassily-chair>
- ¹⁶ Viz studie Schuldenfrei, Robin: „The Irreproducibility of the Bauhaus Object“, in: Saletnik, Jeffrey – Schuldenfrei, Robin (2009).
- ¹⁷ Budova Bauhausu v Desavě začala být opravována až kolem roku 1976, mezi památky UNESCO byl Bauhaus zařazen v roce 1996.
- ¹⁸ Viz Droste, Magdalena (2015), s. 139.
- ¹⁹ Viz např. <http://fontsinuse.com/uses/5/typefaces-at-the-bauhaus>
- ²⁰ Viz <https://thecharnelhouse.org/2014/05/21/bauhausbu%CC%88cher-covers-%E2%84%96-i-xiv-1925-1930/>
- ²¹ Viz Drosteová, Magdalena (2007), s. 60.
- ²² Dopis Ise Gropiové, Desava, září 1925, cit. Forgács, Éva (1995), s. 148.
- ²³ Po dalším vyjednávání dočasně souhlasili s pěti procenty, viz tamtéž.
- ²⁴ Viz tamtéž, s. 152.
- ²⁵ Forgács, Éva (1995), s. 162.
- ²⁶ Časopis *bauhaus* 4/1928, cit. viz Whitford, Frank (2015), s. 186.
- ²⁷ Meyer, Hannes: „Bauhaus und Gesellschaft“, in *bauhaus* 3/1929. Přel. Pavel Váša.
- ²⁸ Kállai, Ernő: „Zur Einführung“, úvod ke katalogu putovní výstavy Bauhausu, 1929. Cit. viz Forgács, Éva (1995), s. 161.
- ²⁹ Meyer, Hannes: „Zážitky z polytechnického vzdělávání“, in *Edificación*, Mexico City, 34/1940, s. 13–28.
- ³⁰ Selmanagić, Selman, rozhovor pro časopis *Form und Zweck: Fachzeitschrift für industrielle Gestaltung*, 3/1979, s. 67–68, viz Whitford, Frank (2015), s. 219.
- ³¹ Drosteová, Magdalena (2007), s. 80.
- ³² Whitford, Frank (2015), s. 197.
- ³³ K osobnosti Hanense Mayera více viz např. Schnaidt, Claude: Hannes Meyer, Marxist and modernist (1889–1954), <http://thecharnelhouse.org/2013/08/10/hannes-meyer/#jp-carousel-4536>
- ³⁴ *Index*, 3/1931, č. 4, s. 40, cit. Toman, Jindřich: „Zdeněk Rossmann a jeho čtení modernismu“, in Rossmann, Zdeněk (2015), s. 20.
- ³⁵ Puente, Moisés (2010), s. 65.
- ³⁶ Whitford, Frank (2015), s. 199. Registrovaní nacisté se v Bauhausu nejspíše objevili až po přesídlení školy do Berlína, nikoli v Desavě.
- ³⁷ Viz Drosteová, Magdalena (2007), s. 83.

³⁸ Forgács, Éva (1995), s. 176.

³⁹ V tom se Whitford shoduje s většinou autorů, viz Whitford, Frank (2015), s. 203.

⁴⁰ Krajním příkladem kolaborace s nacisty z řad absolventů Bauhausu byl Fritz Ertl, jenž se stal důstojníkem Waffen-SS a urbanistickým plánovačem tábora v Osvětimi. Ertl byl v Bauhausu jedním z nadšených studentů architekta Ludwiga Karla Hilberseimera.

⁴¹ Durth, Werner: „Architektur und Stadtplanung im Dritten Reich“, cit. dle Griffin, Roger (2015), s. 421.

⁴² Viz např. Welch, Celina R.: „Mies van der Rohe's Compromise with the Nazis“, ke stažení na https://e-pub.uni-weimar.de/opus4/files/1145/Celina_R_Welch.pdf; Petropoulos, Jonathan (2014), kapitola 4. Walter Gropius, s. 64–87.

⁴³ Cit. dle Harries, Karsten (2011), s. 355. Viz také Jencks, Charles: *Modern Movements in Architecture*, Anchor Press, New York 1973, s. 119.

⁴⁴ Petropoulos, Jonathan (2014), s. 83.

⁴⁵ Již zmíněný Karsten Harries (2011), Roger Griffin, ale například i kontroverzní kniha Elaine S. Hochman *Architects of Fortune: Mies van der Rohe and the Third Reich*, Grove Press, 1989.

Literatura a prameny:

- Bauhaus-Archiv, www.bauhaus.de
- Conrads, Ulrich – Bullock, Michael: *Programs and Manifestoes on 20th-Century Architecture*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1975.
- Droste, Magdalena: *Bauhaus 1919–1933*, Bauhaus-Archiv museum für Gestaltung / Taschen, 2015.
- Drosteová, Magdalena: *Bauhaus 1919–1933: Reforma a avantgarda*, Taschen / Slovart, 2007.
- Fiedler, Jeannine – Feierabend, Peter: *Bauhaus*, Könemann, Köln 1999.
- Forgács, Éva: *The Bauhaus Idea and Bauhaus Politics*, Central European University Press, Budapest – London – New York 1995.
- Griffin, Roger: *Modernismus a fašismus*, Karolinum, Praha 2015.
- Harries, Karsten: *Etická funkce architektury*, Arbor Vitae, Praha 2011.
- Petropoulos, Jonathan: *Artists Under Hitler: Collaboration and Survival in Nazi Germany*, Yale University Press, 2014.
- Puente, Moisés: *Rozhovory s Miesem van der Rohe*, Archa, Zlín 2010.
- Rossmann, Zdeněk: *Horizonty modernismu*, publikace k výstavě, Moravská galerie v Brně, 2015.
- Saletnik, Jeffrey – Schuldenfrei, Robin (eds.): *Bauhaus Construct: Fashioning Identity, Discourse and Modernism*, Routledge, London and New York 2009.
- Schlemmer, Oskar: *Reálná (?) utopie*, Arbor vitae, Praha 2000.
- Siebenbrodt, Michael – Schöbe, Lutz: *Bauhaus: 1919–1933*, Kindle Edition, Parkstone Press International, New York 2015.
- The Art History Archive, <http://www.arthistoryarchive.com/arhistory/>
- The Charnel House: From Bauhaus to Beinhau, <https://thecharnelhouse.org/>.
- Whitford, Frank: *Bauhaus*, Rubato, Praha 2015.

František Mikš, šéfredaktor časopisu *Kontexty*, šéfredaktor nakladatelství Barrister & Principal.

Blízký Jadran

Istrie a Dalmácie ve výtvarných dílech vídeňských a pražských umělců

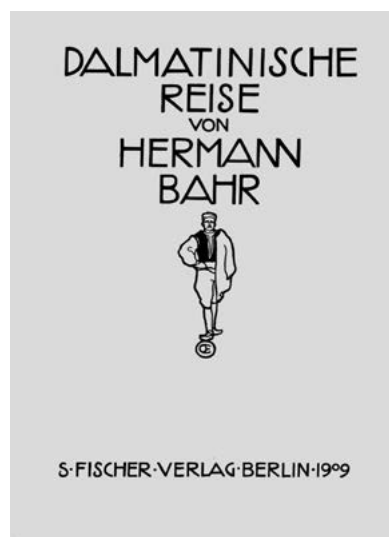
ALEŠ FILIP

Touha po moři žene mnohé z nás, středoevropských suchozemců, v létě na Jadran. Už více než století je Jaderské moře v krajích jižních Slovanů vnímáno jako „naše moře“, moře Čechů, Moravanů a Slezanů. Spolu s námi si tuto přímořskou oblast přisvojili také Rakušané. Přiblížení Jadranu, z něhož se stále můžeme těšit, má počátky v éře císaře Františka Josefa I. Tehdy se tyto mediteránní oblasti náležející do stejného státu staly lehce dostupnými díky železniční a lodní dopravě. „Exotický domov“ u moře přitahoval nejen rekreanty či pacienty mořských lázní, ale také výtvarné umělce, kteří jej oslavili ve svých dílech, a přispěli tak k zjitření citlivosti pro genia loci mnoha úchvatných míst.

Spojení suchozemských středoevropských oblastí, nyní Rakouské a České republiky, s přímořským územím Chorvatska, Slovinska a části Černé Hory v jednom státě bylo oboustranně výhodné a kulturně plodné.¹ Pod vládou habsbursko-lotrinské dynastie se tato oblast stala kolem roku 1900 dějištěm modernizačních procesů a s nimi spojených kulturních aktivit. Již od 80. let 19. století dochází, zprvu jen ve vybraných lázeňských letoviscích, k masivnímu nárůstu turistiky a budování odpovídající infrastruktury, pro něž byl životně důležitý příliv investic z centrálních oblastí Rakouska-Uherska. Doboví publicisté, např. Hermann Bahr, však tvrdili, že výše investic je nepřiměřeně malá, což znamenalo, že turistický potenciál přímořské oblasti do značné míry zůstával nevyužit. Na druhé straně si můžeme představit, že pro romanticky založené umělce tím atraktivita území naopak stoupala. V době kolem roku 1900 tu stále bylo možné objevovat etnologicky „čistá“ území, dosud jen málo zasažená moderními trendy počínající globalizace.² Podrobné svědectví o tom zanechal malíř a etnograf Ludvík Kuba, sběratel slovanských lidových písní.

Naším cílem v tomto článku je představit pobřeží Jadranu jako působiště vídeňských a pražských uměl-

ců. V rámci jednoho mnohonárodnostního státu, rakouské části Rakouska-Uherska, se vydávali do dvou zemí: buď do bližšího Přímoří (Küstenlandu) s hlavním městem Terstem, poloostrovem Istrií a ostrovy Krk, Cres, Lošinj aj., nebo do vzdálenější Dalmácie, jež byla spravována ze Zadaru. Uherská část chorvatského pobřeží, tedy pevninský Kvarner s přístavem

Obr. 1: Emil Orlik, titulní list (a shodně řešená obálka) Bahrova cestopisu z roku 1909.

Rijekou, zůstane mimo náš záběr. Mezi výtvarné umělce řadíme také architekty, jak to ve střední Evropě, na rozdíl od anglosaské tradice, bývalo obvyklé. Ostatně, architekti pozdního historismu a secese kladli velký důraz na efektní kreslířské prezentace svých prací a kresebně zachycovali také motivy, které je zaujaly na cestách. Časový záběr příspěvku zahrnuje zejména dobu od 80. let 19. století, kdy se začaly budovat největší rakouské klimatické lázně Opatija, až do zániku Rakouska-Uherska.

* * *

V roce 1913 byla ve vídeňském Prateru uspořádána *Rakouská výstava Jadranu* (*Österreichische Adria-Ausstellung*, bar. XVII), velká pětiměsíční prezentace přímořských oblastí tehdejšího Rakouska, koncipovaná s encyklopedickou důkladností. V podrobném výstavním katalogu jsou zahrnuty následující oblasti zájmu: válečné a obchodní loďstvo, strojírenství a stavba lodí, dějiny a folkloristika, přírodní vědy (zvláště fauna), lov, rybářství, zemědělství, lesnictví atd.³ Dokonce byly postaveny i zmenšené kopie některých významných staveb, např. rektorského paláce v Dubrovniku, v němž bylo vystavováno výtvarné umění. Sto let po této akci si Vídeň znovu připomněla své někdejší vazby k přímořskému území: Muzeum města Vídně uspořádalo výstavu *Rakouská riviéra*, která se setkala s velkým zájmem veřejnosti. Katalog výstavy (záhy rozebraný) byl pro nás cenným zdrojem poučení, podobně jako publikace k výstavě *Cesta na jih*, na níž byly v roce 1999 v Obecním domě v Praze představeny mediteránní inspirace českých umělců 19. a 20. století, či katalog nedávné výstavy ve Státním archivu v Rijece *Čeští architekti a počátky turismu na chorvatském Jadranu*.⁴ I při omezeném rozsahu a sumarizujícím zaměření tohoto článku jsme se chtěli přidržet osvědčené zásady *ad fontes*. Přitom jsme zůstali u tištěných pramenů obsahujících reflexe míst i výtvarné tvorby, dobová svědectví i pozdější vzpomínky. Zvláště nás bude zajímat *Cesta po Dalmácii* (*Dalmatinische Reise*) Hermanna Bahra, spisovatele a teoretika Vídeňské secese, kterému tato jižní oblast velmi ležela na srdci (obr. 1).

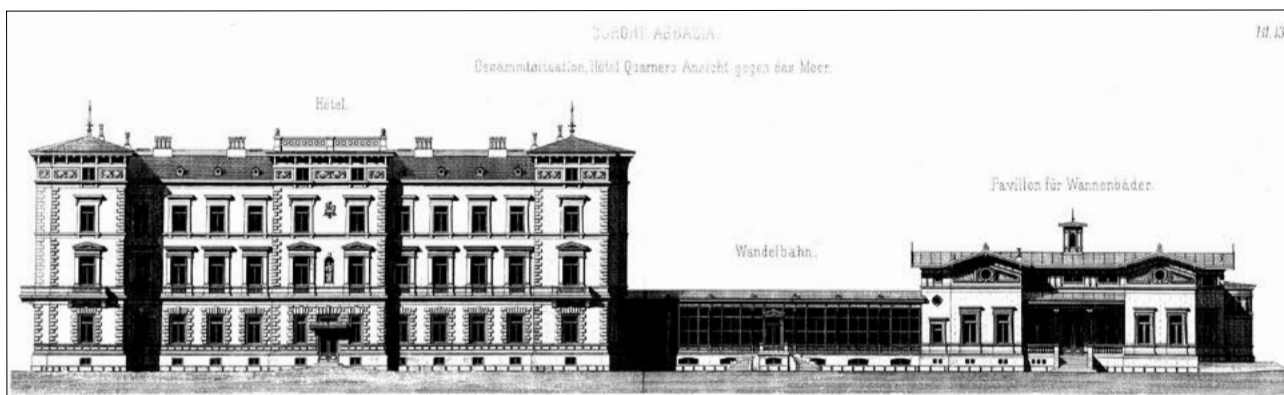
Obr. 2: Riva v Zadaru s budovou Vyššího dívčího výchovného ústavu podle návrhu vídeňského architekta Karla Susana. Repro: *Wiener Bauindustrie-Zeitung* 18, 1901, tab. 75.

Rakouská stěna před Orientem? Působení střeoevropských architektů na Jadranu

Také v odlehlých koutech starého Rakouska, nebo právě tam, jsou soustředěny a dodnes dochovány typické stavby c.k. monarchie: najdeme je např. v Černovicích, hlavním městě Bukoviny, na severovýchodním okraji Předlitavska. Na jeho protilehlém konci se v tomto duchu můžeme zaměřit na hlavní město Dalmácie Zadar a jeho rivu (obr. 2). Erární styl řadových budov na mořském pobřeží byl ironicky okomentován: „Jeho půvab spočívá v tom, že se kamenem vzbuzuje zdání papíru.“ Kritický spisovatel v tom viděl podobenství:

„To je proslulá zadarská riva, pýcha rakouské správy. Má za účel schovati staré město Zadar. (...) Před staré město je předsunuta rakouská stěna. Za rakouskou stěnou začíná Orient a přestává naše doba. Tak lze říci, že si tato riva zaslouží svou slávu, neboť je symbolem naší správy v Dalmácii.“⁵

Budování turistické infrastruktury v přímořských oblastech se zpočátku omezovalo na vybraná, dobře dostupná letoviska na Istrii. Mezi nimi měla prominentní postavení Opatija (Abbazia), přímořské lázně navštěvované zvláště v zimě kvůli příznivému klimatu, kde byla roku 1882 pro hosty upravena vila

Obr. 3: Franz Wilhelm, Hotel Kvarner (Quarnero) v Opatiji, fasáda směrem k moři. Repro: *Allgemeine Bauzeitung* 57, 1892, tab. 13.

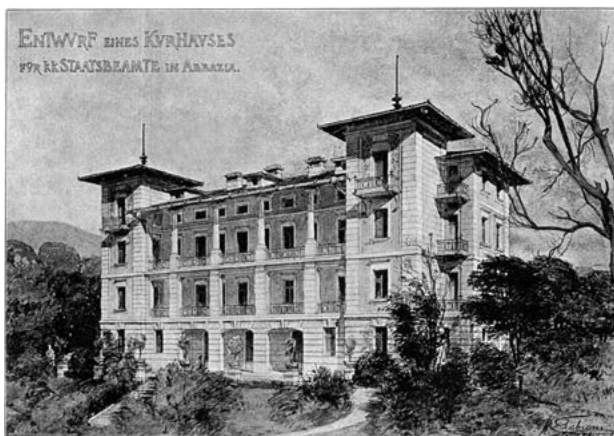
Angiolina s rozsáhlým parkem a pláží. Již rok předtím nakoupila pozemky v Opatiji Společnost Jižní dráhy (Südbahn-Gesellschaft) a podle projektů svého architekta Franze Wilhelma vystavěla záhy poté dva luxusní hotely v palácovém stylu určené pro bohatou klientelu (Quarnero, obr. 3, Kronprinzessin Stephanie), jakož i řadu dalších staveb.⁶ Na západním pobřeží Istrie získala v roce 1897 statut mořských lázní Portorož, nově založené letovisko v blízkosti historického Piranu. Největší komfort nabízel zřejmě hotel Palace z let 1908–1910 (bar. V), jehož projekt vytvořil vídeňský architekt ze severní Itálie Johann Eustacchio (1869–1909). Mondénní, leč poměrně strohé historizující pojetí nebrání funkčnosti a jasnému pavilónovému rozčlenění hmot s podnoží pláže a lázeňských zařízení. Unikátním projektem bylo vybudování letoviska na souostroví Brioni poblíž Puly (srov. bar. X). Po zakoupení dvanácti z jeho čtrnácti ostrovů v roce 1893 se o jejich proměnu postaral rakouský podnikatel Paul Kupelwieser.⁷ Do Dalmácie pronikl turismus ve větší míře až kolem přelomu století. Ve starém Dubrovniku byl v roce 1896 vystavěn okázalý hotel Imperial podle projektu vídeňského architekta Ludwiga Tischlera (1840–1906), rodáka z Terstu. Hotel upoutával pozornost technickými novinkami, např. klimatizací nebo střešní terasou s výtahem, bufetem a fotografickým ateliérem.⁸

V roce 1895 se do Opatije a jejího okolí vypravil Josef Hoffmann (1870–1956), tehdy ještě student architektury na vídeňské Akademii u profesora Otto

Wagnera, a o této cestě napsal svůj vůbec první otištěný článek.⁹ Podle něj se tehdejší opatijské stavby (s výjimkou děl Carla Seidla)¹⁰ vyznačují „neuvěřitelným nevkusem, který ovlivnily kvazi nádražní hotelové stavby a lázeňské domy Jižní dráhy, zčásti byl ale také podmíněn nedostatkem schopných sil“. V přitažlivé krajině se tak prý propásla velká příležitost. Nápravu může přinést hledání „nanejvýš zajímavých domovních motivů“ ve vesnicích na pobřeží u Opatije (obr. 4), motivů atraktivních jak pro malíře, tak pro architektky, a zvláště pro ty z nich, kteří se věnují vi-

Obr. 4: Josef Hoffmann, Z Voloska, 1895, perokresba. Repro: *Der Architekt* 1, 1895, s. 37.

Obr. 5: Max Fabiani, lázeňský dům pro státní zaměstnance v Opatiji. Repro: *Der Architekt* 4, 1898, tab. 34.

lovým stavbám. Opomíjenou jednoduchou architekturou přímoří od „bezejmenných autorů“ Hoffmann vnímal jako harmonickou a stala se inspirací pro jeho nerealizovaný návrh vily na mořském pobřeží.¹¹ Z výtvarného hlediska jej na místních stavbách zaujala silná modelace – díky rozčlenění objemu představenými schodišti, lodžemi, arkádami a komíny – zvýrazňující kontrast světla a stínu.¹² Na rozdíl od autorů téměř sériových projektů, kteří málo přihlíželi k místní situaci, Wagnerovi žáci hledali kompromis mezi mediteránním a středoevropským konceptem, korespondující s devízami zjednodušení a účelnosti jejich reformní architektury. Další z nich, Max Fabiani (1865–1962), původem ze Slovinska, zvítězil v soutěži na lázeňský dům pro státní zaměstnance v Opatiji (obr. 5) a v komentáři napsal: „Místní poměry si vyžádaly úsporné a jasné naplnění stavebního programu, jižní charakter a velkou jednoduchost architektonických forem.“¹³ Díky těmto a podobným snahám přestala díla architektů z centra monarchie tvořit zástěnu před jiným světem a začala se vztahovat ke svému okolí.

Velký boom turistických staveb nastal po celém pobřeží v posledních letech před první světovou válkou, což v architektuře koresponduje s tzv. stylem 1910. Ten se vyznačoval smyslem pro účelnost i konstrukční logiku, ale též velkou elegancí vycházející ze studia

Obr. 6: Ranní rozcvička před hotelem Baška na ostrově Krku, 1921. Repro: *České mořské lázně Baška na Krku v Království Srbů, Chorvatů a Slovinců*, 1922.

geometrie a citem pro malebnost. Jako příklad uveďme návrh opatijského hotelu Peppina (bar. IV) od Jana Kotěry (1871–1923), jednoho z Wagnerových prominentních žáků. Nakonec neprovedená stavba měla stát na skalisku omývaném mořem. Měla být dobře integrována do přírodního prostředí, jasně rozčleněna, s romantickou siluetou dosaženou moderními prvky: kavárenským pavilonem s kupolí, rohovou věží a na střeše hotelového bloku dvěma gloriety s vlajkovými stožáry.¹⁴ Ve stylu 1910 Kotěra navrhl také nepostavenou vilu Triestinu v Lovrani a přístavbu již zmíněného hotelu Imperial v Dubrovniku.¹⁵ V téže době na Jadran, zvláště do Dalmácie a na ostrovy, pronikli čeští podnikatelé.¹⁶ Za všechny připomeňme Emila Geistlicha, ředitele pražské tiskárny Politika, jako iniciátora výstavby lázní Baška na ostrově Krku. Z Prahy povolal stavitele Matěje Blechu (1861–1919) a architekta Emila Králíčka (1877–1930), kteří pro něj vytvořili řadu jednoduchých a účelných staveb nepostrádajících malebnost a eleganci – v duchu ideálu prosté rekreace – v opozici k mondénnímu stylu.¹⁷ Největší z nich, přízemní hotel Baška z roku 1911 (obr. 6), ležící téměř na pláži, pochází od Matěje Blechy. Uprostřed měl restaurační pavilon a po stranách zaoblená křídla sloužící pro ubytování, jež bylo inzerováno pod heslem: „Z pokoje rovnou do moře!“

Na jih! Pobyty malířů na Jadranu

Jedním z prvních malířů, který na Jadranu pobýval dlouhodobě a opakovaně, byl Jaroslav Čermák (1831–1878). Podobně jako lord Byron nebo Eugène Delacroix chtěl ovlivnit veřejné mínění v Evropě ve prospěch boje za svobodu balkánských národů z tureckého područí. Jeho eroticky laděné obrazy zajatých a podrobených černohorských žen bezpochyby splnily svoje apelativní poslání. Po první cestě v roce 1858 pobýval v letech 1862–1865, tedy již jako úspěšný pařížský salonní malíř, v Dubrovníku a jižně od něj v městečku Mandaljena, odkud to měl blízko do Hercegoviny a Černé Hory.¹⁸ Těmto zemím a jejich obyvatelům se věnoval více než Dalmácii, ale temperamentu obyvatel jaderské oblasti vzdal hold ve velkém obraze *Dalmatská svatba* (srov. obr. 7).¹⁹ Čermák byl průkopníkem uměleckého zájmu o oblast, která se jeho současníkům jevila zpravidla jako nebezpečná, nedostupná, či alespoň nepochopitelná. Ludvík Kuba při jedné ze svých cest v 90. letech 19. století mluvil s několika pamětníky Čermákových pobytů v Dalmácii a zaznamenal jejich cenné vzpomínky.²⁰

Malíř, etnograf a spisovatel Ludvík Kuba (1863 až 1956), nepřekonatelný znalec Slovanů a jejich písní, navázal na Čermáka především v zájmu o tradiční kulturu jihoslovanských národů. Z cest po Dalmácii, vykonaných v průběhu let 1890–1912, vydal později

Obr. 7: Jaroslav Čermák, *Dalmatská svatba*, přípravná kresba k obrazu, 1859. Repro: *Život a dílo Jaroslava Čermáka*, 1930, s. 147.

knihu.²¹ Tento umělec se jeví jako *homo politicus* trpící nesváry mezi Chorvaty a Srby a hrozící se připojení Dalmácie k uherskému Chorvatsku. Své názory sděloval chorvatským politickým představitelům v Dalmácii Stepanu Radićovi a Franjovi Supilovi, s nimiž se přátelil.²² Ač známý český umělec, Kuba byl zároveň umělcem mnichovským a vídeňským, neboť v těchto dvou metropolích žil a pracoval v letech 1895–1911. Jiný pražský malíř, Karel Liebscher (1851–1906), cestoval v roce 1884 na Istrii²³ rovněž z Vídně, kde tehdy ukončil kratší studium na Akademii v krajinářské speciálce profesora Eduarda von Lichtenfelse.

Z vídeňských malířů konce 19. století byl s jaderským pobřežím nejvíce spjat krajinář Emil Jakob Schindler (1842–1892). Poprvé tam cestoval v roce 1874, když získal zakázku pro časopis *Wiener Illustrierte*. Kresby z Dubrovníka a ostrova Lokrumu u něj objednal vídeňský průmyslový baron a mecenáš umění Friedrich Franz Josef von Leitenberger.²⁴ V roce 1885 byl Schindler pověřen prací na ilustracích k 11. dílu monumentální knižní edice *Rakouskouherská monarchie slovem a obrazem*, podle jejího iniciátora, korunního prince Rudolfa, nazývané *Dílo korunního prince*.²⁵ Na četných ilustračních kresbách z Dalmácie se podílelo více autorů, např. vídeňský malíř původem z Moravy Hugo Charlemont (1850–1939), ale Schindler byl vybrán jako hlavní ilustrátor (viz obr. 8), což pro něj znamenalo nejen východisko z existenčních obtíží, ale i společenské uznání a prestiž. Charlemont, Schindler a mnozí další dodali také ilustrace k 10. dílu o Přímoří, vydanému o rok dříve. Oceňovány byly i Schindlerovy olejomalby jižních krajin, za obraz *Pax* (bar. XIII) dostal v roce 1891 zlatou státní medaili. Do Dalmácie jej doprovázeli také jeho žáci Marie Egnerová (1850–1940) a Carl Moll (1861–1945).

Typicky rakouskou umělkyní spojující několik oblastí habsburského mocnářství byla Stephanie Glaxová (1876–1952): pocházela ze Štýrska, studovala ve Vídni na Uměleckoprůmyslové škole a dlouhodobě pobývala ve slovinských lázních Rogaška Slatina a poté třicet pět let v Opatiji, jež se stala jejím hlavním působištěm. Její otec – lékař, profesor Julius Glax – byl v letech 1899–1919 vedoucím tamních léčebných lázní a na některých propagačních publikacích o Opatiji

Obr. 8: Emil Jakob Schindler, Šibenik, pohled od severu, (před) 1892, akvarel v šedé, předkresba k ilustraci pro *Kronprinzenwerk* (11. díl, 1892, s. 13). Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung Europeana Travel. Repro: www.bildarchivaustria.at.

s ní spolupracoval jako autor textu. Doménou teprve nedávno „objevené“ umělkyně orientované na vzory Vídeňské secese byla ilustrační tvorba, užitá grafika a umění plakátu.²⁶ Ve sdružení Vídeňské secese se na náměty z Jadranu specializoval Anton Nowak (1865–1932): kromě akvarelů je zpracovával ve formě barevných dřevorezů, jejichž barevnosti dosahoval soutiskem čtyř matric (bar. VI).

Po roce 1900 přibýlo pražských umělců, kteří prošli jaderským pobřežím a zanechali o tom svědectví ve své tvorbě. Patří k nim kosmopolitní Tavík František Šimon (1877–1942),²⁷ Antonín Slavíček, jakož i někteří mladí avantgardisté. Václav Špála (1885–1946) cestoval do Dalmácie poprvé v roce 1906 ze zdravotních důvodů a v letech před první světovou válkou se tam opakovaně vracel. Podobně jako jeho přátelé z avantgardní skupiny Osmá, Emil Filla (1882–1953), Bedřich Feigl (1884–1965) či Emil Artur Pitterman-Longen (1885–1935), si jako malířský motiv oblíbil zejména záliv v Gruži u Dubrovníka (bar. III). Tamní hotel Petka měl českého vlastníka a je možné se domnívat, že právě v něm zmínění umělci bydleli při své společné cestě v roce 1908.²⁸ Malebný, členitý záliv, chráněný poloostrovem Lapad, s výhledem na

blízké ostrovy Daksa, Koločep a Lopud, zaujal i Bahra, který v páté kapitole svého cestopisu psal o svérázné veselosti, jež je skryta v jeho zákoutí.

Na Istrii prožil značnou část svého krátkého života pražský malíř Bohumil Kubišta (1884–1918). V hlavním rakouském vojenském přístavu Pule a v jeho blízkosti (v pevnosti na Punta Christo a na ostrově Veli Brioni) s přestávkami sloužil už od svých 21 let. V říjnu 1905 narukoval na Istrii jako jednoroční dobrovolník pevnostního dělostřelectva a opakovaně se tam vracel k vojenským cvičením. Od roku 1910 Kubištův avantgardní umělecký projev narážel na stále větší nepochopení, odpor a nezájem; v důsledku toho se jeho existenční situace stávala neudržitelnou. Kubišta byl přitom umělcem velmi systematickým: hledal nadčasové zákony umělecké tvorby a usiloval o vystižení duchovní podstaty moderní doby. Bylo mu cizí pouhé formální experimentování a odmítal bohémskou uměleckou existenci. V těžké životní situaci se rozhodl, že se nechá aktivovat jako důstojník, k čemuž došlo na jaře 1913. Nemohl tušit, že v této roli bude nucen působit po celou dobu první světové války, téměř až do konce svého života. Do Prahy se vrátil v předvečer vyhlášení samostatného Československa

28. října 1918, avšak o měsíc později podlehl následkům španělské chřipky.

Po vykonání důstojnických zkoušek v říjnu 1913 byl Kubišta jmenován poručíkem (Leutnant, později Oberleutnant) a nakonec hejtmanem. Své vojenské povinnosti vykonával velmi svědomitě a na uměleckou tvorbu mu zbývalo málo času. Namaloval jen několik menších, ale významných obrazů a v závěru života vytvořil harmonicky působící grafiky istrijské krajiny (obr. 9). Kromě toho maloval postimpresionistické mariny a další krajiny pro své přátele; některé z nich byly určeny k prodeji do Čech, jiné zdobily námořnické kasino a důstojnickou menzu v Pule.²⁹ Sám autor je přes jejich nesporné kvality považoval za druhořadou část své tvorby – vedle té podstatné, avantgardní. Může být překvapivé, že se moderní pražský umělec stal úspěšným důstojníkem c.k. rakousko-uherské armády. Byl velmi hrdý na zneškodnění francouzské ponorky Curie v pulském přístavu 20. prosince 1914 pod jeho vedením. Tuto válečnou operaci, za níž byl vyznamenán Leopoldovým řádem, vojenským záslužným křížem s válečnou dekorací, podrobně popisuje ve dvou ze svých dopisů příbuzným.³⁰ O výjimečnosti akce svědčí skutečnost, že se stala námětem obrazu Alexandra Kirchera ve vídeňském Muzeu vojenských dějin.³¹ Už za války mezi českými umělci a zvláště po ní, když se Francie stala hlavním spojencem Československé republiky, bylo na tuto událost pohlíženo s rozpaky, a dokonce byla uměleckými protivníky zneužita k potlačení Kubištova odkazu.³² Ponecháme-li stranou rozporuplný vztah českých elit k habsburské monarchii, vysvětlení Kubištových vojenských úspěchů spočívá především v jeho systematické povaze, analytickém myšlení, pozorovacím talentu a schopnosti sebeodříkání, což jsou i devízy jeho umělecké tvorby. Bohužel se tento umělec již nedočkal pokračování a nového rozvoje svého díla, k němuž se v dopisech z Istrie stále upínal.

V rytmu žvlů: Obrazy Jadranu

Když se díváme na různé obrazy z Jadranu, upoutá nás na nich v první řadě moře a způsoby, jakými si malíři poradili s obtížností zpracování tohoto námětu, o níž

Obr. 9: Bohumil Kubišta, Istrijská krajina, 1918, dřevoryt, 14,7x20 cm. Repro: Bohumil Kubišta, 1984, s. 182.

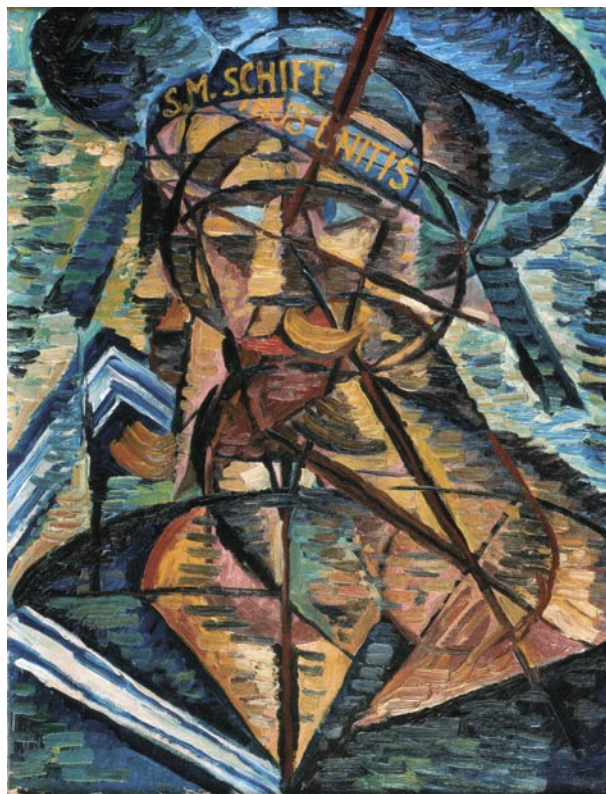
podle E. J. Schindlera figuralisté nemají ani tušení; ve svém pojednání *Problémy malířství* upozornil zvláště na „nepřirozené pohyby“ vodního živlu.³³ Na obrazech – tak jako *in situ* – nás může uchvátit neobyčejná členitost pobřeží s ostrovy, poloostrovy a zátokami, jeho vysoké břehy s krasovými skalami a jižní vegetací, bohatství historické architektury v malebných starých městech, symbióza přírodního a umělého, krajiny a staveb... V podobném duchu můžeme pokračovat – a vzít si na pomoc třeba Hermanna Bahra a jeho chválu Dubrovníka:

„Náhle je před námi staré město Dubrovník, jež se svými skalami a hradbami vstupuje do pěnivého moře; a člověk neví, co je skála, co je hradba, co vyrostlo a co bylo vybudováno, co je od věků a co dílo dob; tak si tu obdivuhodně podali ruce člověk s přírodou. To dodává tomuto ojedinělému místu vznešenosti, které jinak na celé zemi nemá žádné jiné!“³⁴

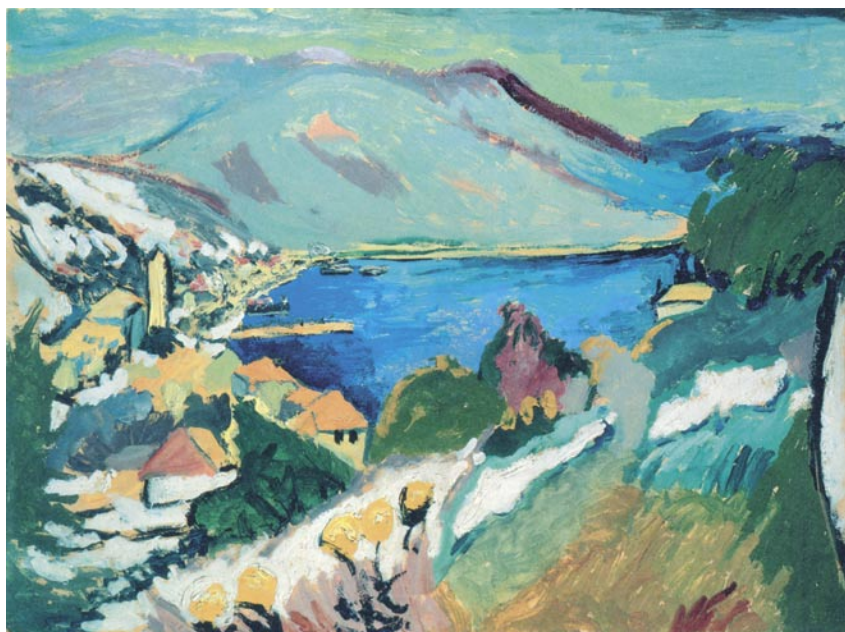
Předmětem obdivu není jen prostředí, ale i jeho obyvatelé oslavovaní zejména svými slovanskými soukmenovci z Čech. V duchu západního „orientalismu“ 19. století přitom hrály důležitou roli představy pozorovatelů o ohnivé kráse a vášnivosti chorvatských žen, které jsou podle Bahra nejkrásnější mezi 15 a 20 léty svého věku a lásku berou vážně (obr. 10).³⁵ Kolem roku

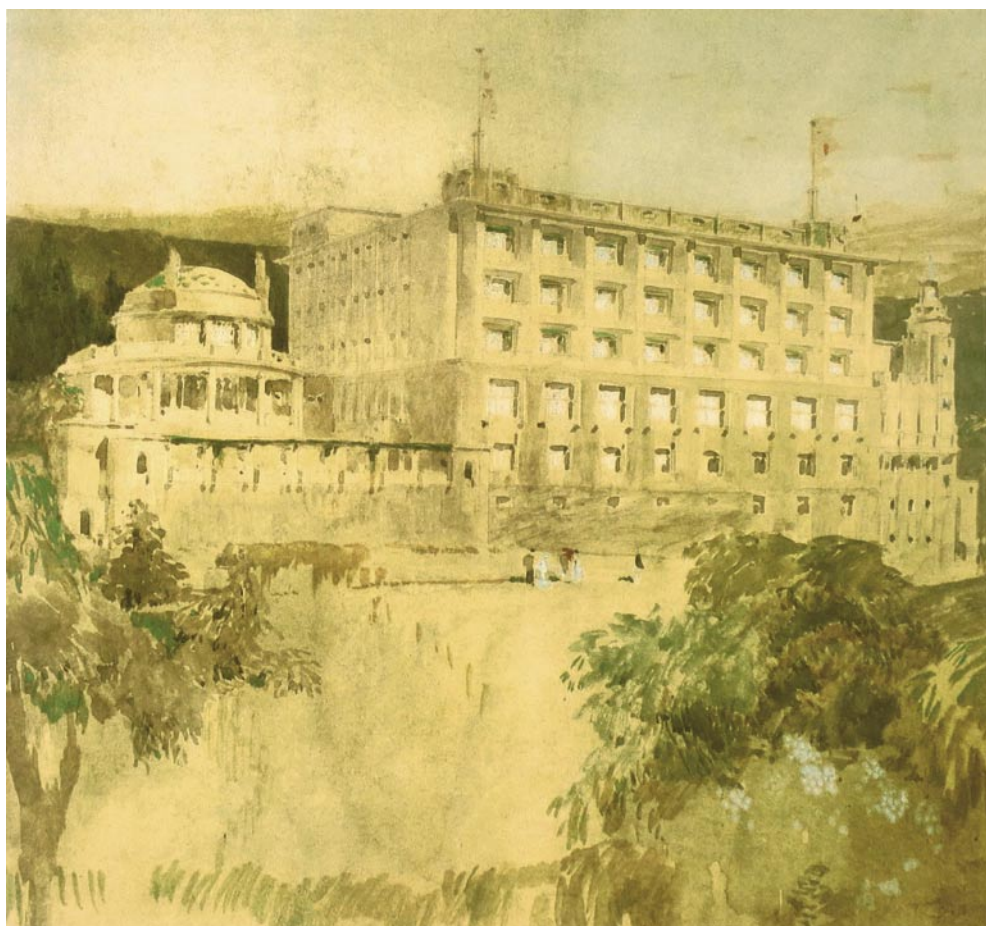
I. Vlaho Bukovac, U moře (Koupající se dívka), 1908, olej na plátně, 52,5x39 cm, Galerija umjetnina Split. Repro: www.digital.arhivpro.hr/muo2/?vdoc=22060314.html.

II. Bohumil Kubišta, Námořník, 1913, olej na plátně, 49,5x37,5 cm, Západočeská galerie v Plzni. Foto: © Západočeská galerie v Plzni.

III. Emil Filla, Gruž I, 1908, olej na papíře, 46x66 cm, Národní galerie v Praze. Repro: *Cesta na jih*, 1999, s. 201.

IV. Jan Kotěra, skica hotelu Peppina v Opatiji, 1910.
Repro: Jan Kotěra (1871–1923), 2001, s. 155.

V. Hotel Palace v Portoroži, kolem roku 1910, pohlednice.
Repro: Österreichische Riviera, 2013, s. 6.

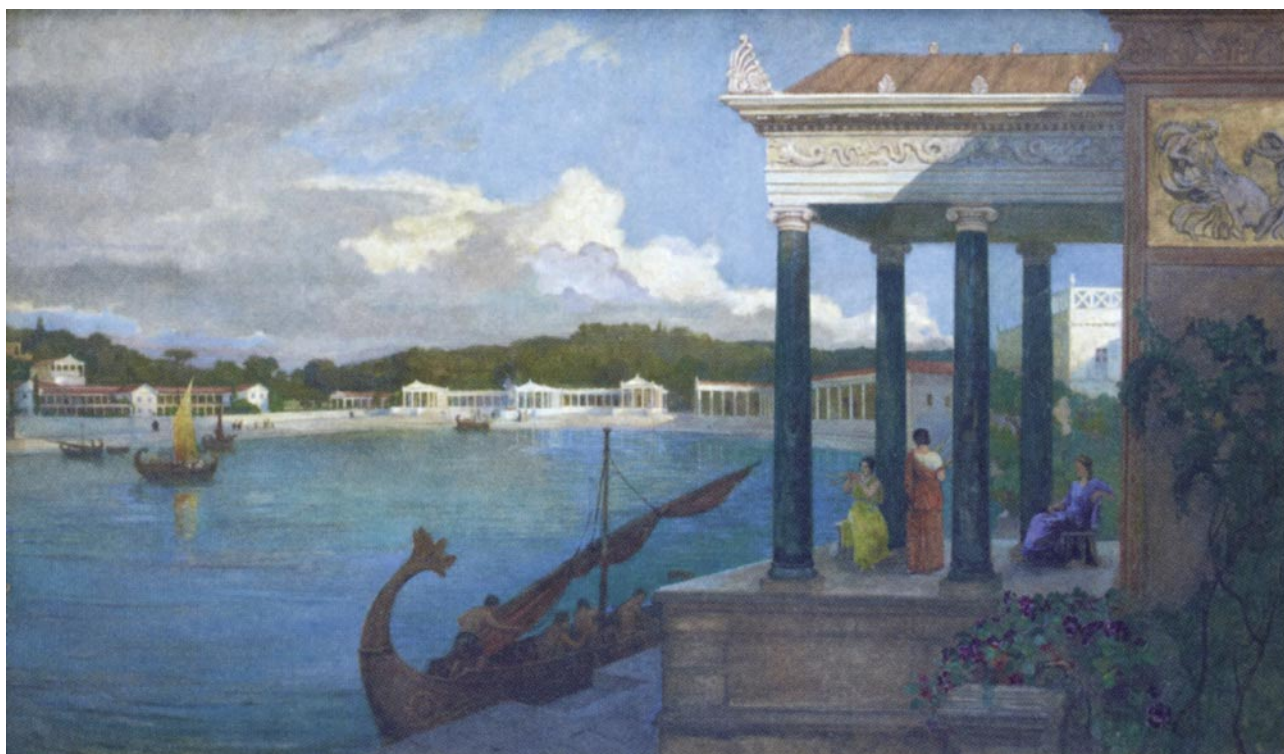
VI. Anton Nowak, Plachetnice v přístavu, kolem roku 1902, barevný dřevorez.
Repro: Ver sacrum 6, 1903, příl. za s. 68.

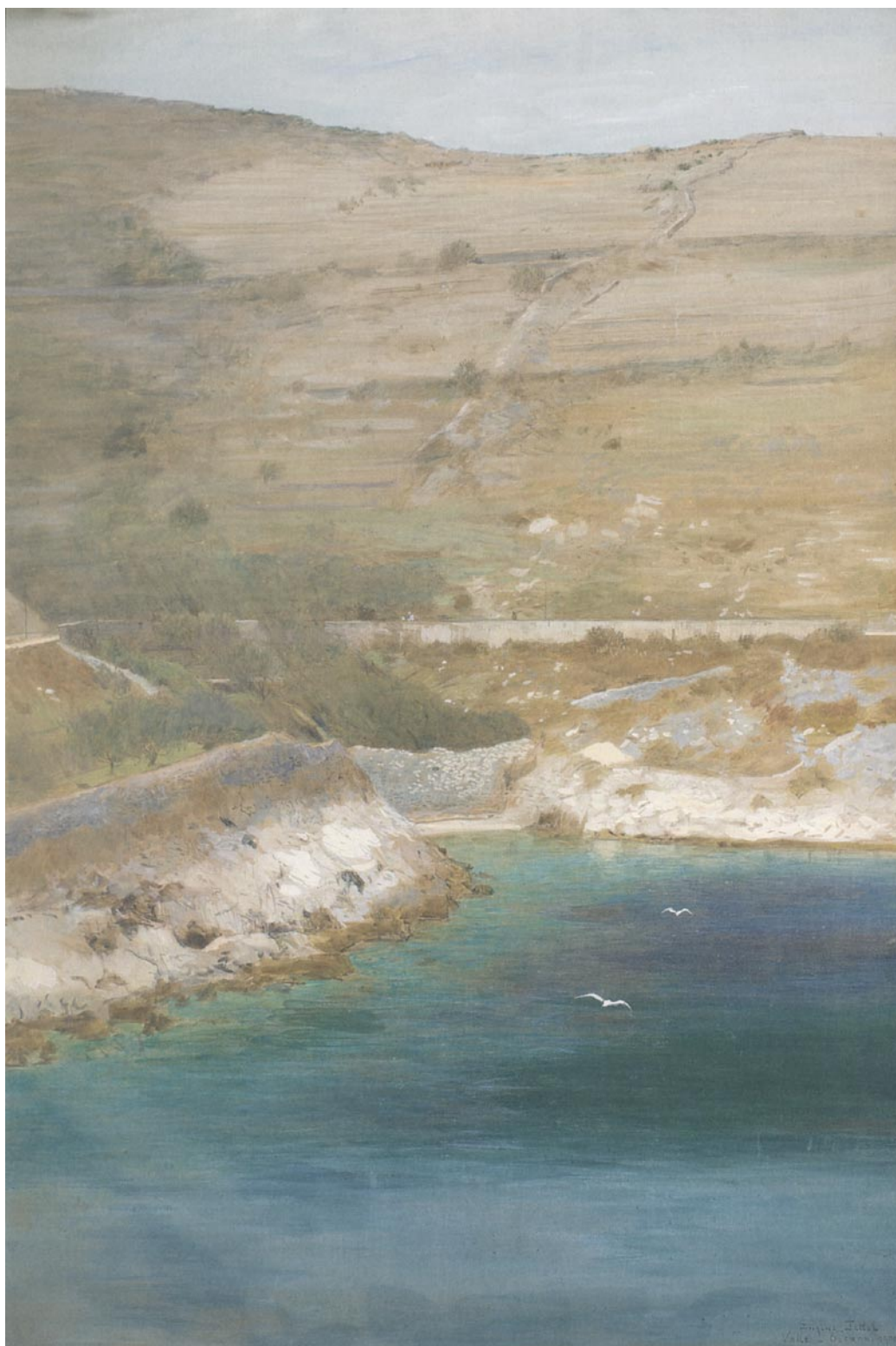
VII. Ludvík Kuba, *Žena z okolí Splitu*, kolem roku 1900, olejomalba. Repro: *Čtení o Dalmácii*, 1936, příl. za s. 24.

VIII.–IX. Hans Kalmsteiner, *Dům sv. Jiří v Lovranu, Stará Opatija*, 1913, umělecké pohlednice. Repro: *Johann und Hans Kalmsteiner*, 2007, kat. č. K67, K68.

X. Hugo Charlemont, *Rekonstrukce římské vily v zátoce Verige*, 1924, olej na plátně, 153x261 cm, Nacionalni park Brijuni. Repro: *Österreichische Riviera*, 2013, s. 274.

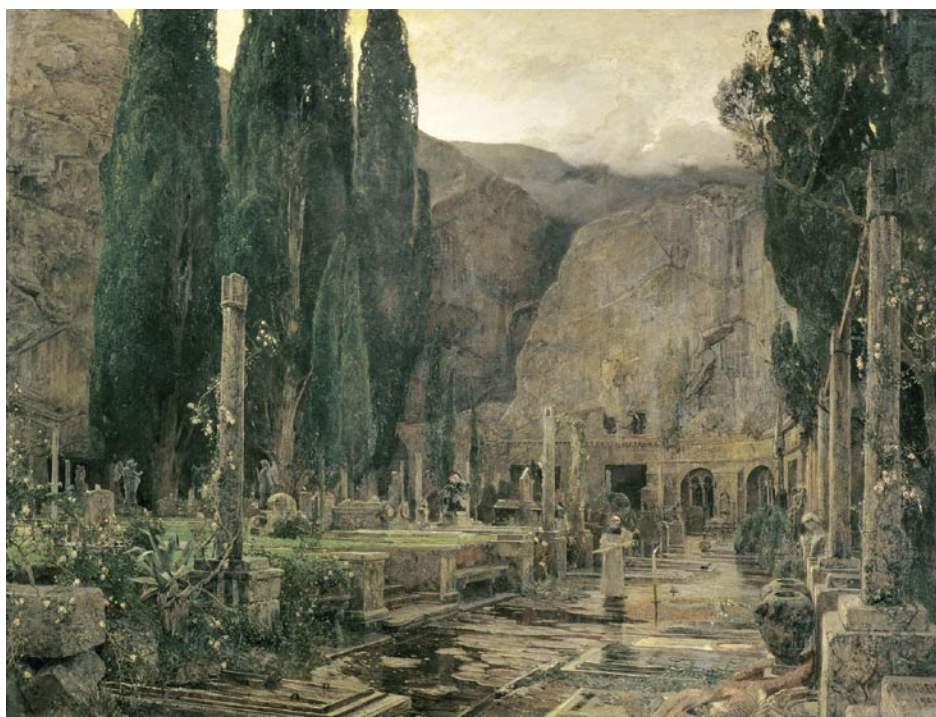

XI. Eugen Jettel, Valle oscura, 1900, kvaš na kartonu, 100x70 cm, Wien, Belvedere.
 Repro: Österreichische Riviera, 2013, s. 35.

XII. Antonín Slaviček, *Marina III*,
1909, olej na plátně, 51x62,5 cm.
Repro: *Antonín Slaviček*
(1870–1910), 2004, s. 241.

XIII. Emil Jakob Schindler,
Pax, 1891, olej na plátně,
207x271 cm, Wien, Belvedere.
Repro: [www.altertumliches.at/
files/schindler_pax.jpg](http://www.altertumliches.at/files/schindler_pax.jpg).

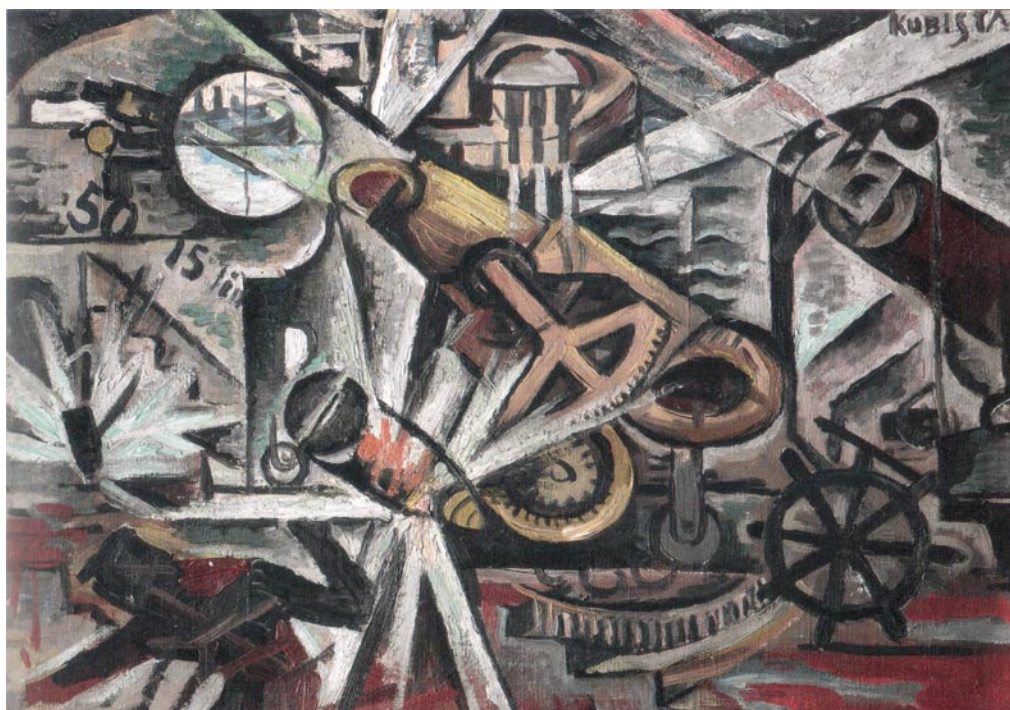

XIV. Anton Romako, Admirál Tegetthoff v námořní bitvě u Visu II, 1878–1880, olej na dřevě, 100x82 cm, Wien, Belvedere.
 Repro: www.de.wikipedia.org/wiki/Anton_Romako.

XV. Václav Špála, Krajina
z Dalmácie, 1913, olej
na plátně, 49,5x60 cm,
Národní galerie v Praze.
Repro: *Cesta na jih*,
1999, s. 204.

XVI. Bohumil Kubišta,
Pobřežní děla v boji
s loďstvem, 1913, olej
na plátně, 37x49,5 cm,
Národní galerie v Praze.
Repro: *Bohumil Kubišta*:
Zářivý krystal,
2014, s. 339.

XVII. Kurt Liebesny,
plakát Rakouské výstavy
Jadranu, 1913, barevná
litografie, 94,8x62,5 cm,
Wien Museum. Repro:
Österreichische Riviera,
2013, s. 161.

1900 byl zájem umělců stále upřen více na zvyky a tradice chorvatského lidu a projevy jeho kultury, jimiž se asi nejsystematičtěji zabývali Ludvík Kuba a Natalie Bruck-Auffenbergová, než na specifickou subkulturu života hostů v přímořských letoviscích. Avšak život v největším z nich, Opatiji, našel přece jen svoji odezvu v díle Stephanie Glaxové, snažící se za pomoci secesního „stylismu“ evokovat jeho mondénní flair (obr. na obálce).

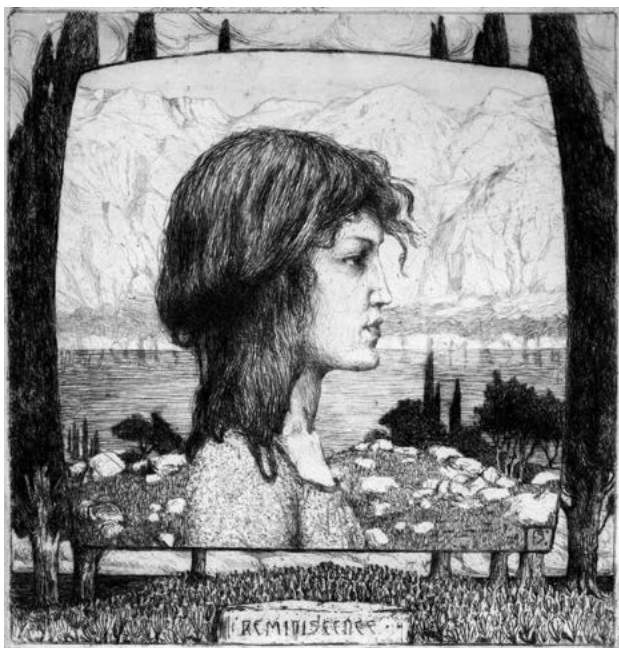
Krajinomalba pozdního 19. století příznačně oscilovala mezi realismem a impresionismem, takže pro malbu Schindlera a jemu blízkých rakouských umělců se někdy používá pojem *náladový impresionismus*, jindy zase *poetický realismus*.³⁶ Druhý z obou pojmů, užívaný samotným umělcem, je asi vhodnější. Jde ještě o předstupeň impresionismu, který se ale do jisté míry rozchází s realismem. Melancholická náladovost má jiné zacílení než realistická popisnost, neboť zájem o detail je podřízený celostní „náladě“ díla. To může doložit třeba Schindlerův známý obraz *Pobřežní krajina v Dalmácii* z roku 1890,³⁷ ale zejména jeho o rok mladší chef-d'oeuvre *Pax*, pohled na hřbitov v Gruži u Dubrovníka (bar. XIII). Místo pro spočinutí zesnulých tam bylo získáno vylámaním prostoru mezi skalisky, a tak vzniklo útočiště, v němž vládne trvalý a neochvějný mír. Na obraze, jenž nezapře vliv dekadentní poetiky a malby *Ostrov mrtvých* Arnolda Böcklina, upoutá zvláště kontrast mezi vitalitou jižní přírody a všeobecným podřízením majestátu smrti. Kdyby měl být uvolněný malířův štetcový rukopis a jeho koncept krajinomalby přirovnán k dobovým francouzským vzorům, byl by blízký pozdním dílům Barbizonské školy plenérové malby.

Podobně bychom mohli uvažovat o tvorbě Eugena Jettela (1845–1901), pařížského a vídeňského malíře, rodáka z Janovic u Rýmařova, který měl s Barbizonskou školou přímou zkušenost. Ve svých zdánlivě prázdných krajinách se zaměřil na dynamiku působení živlů a vystižení náladové atmosféry. Pro kvas z ostrova Lošinj z roku 1900 nazvaný *Valle oscura* zvolil nezvyklý výškový formát, přičemž pohled z ptáčích perspektiv je zaměřen na holou skálu, moře a úzký pás oblohy (bar. XI).³⁸ Jettel zemřel v srpnu 1901 ve městě Veli Lošinj, kam přicestoval jako účastník stu-

dijní cesty arcivévody Karla Štěpána po Jadranu. Čistý obraz živlů – vod moře, skal země a vzduchu oblohy – přitahoval různé malíře nejen na Istrii, ale i v severní Francii, konkrétně v Bretagni a Jettelově oblíbené Normandii. Zajisté se chtěli odlišit od konvenčních „pítoreskních“ krajinných kompozic z pohlednic, ale především usilovali o koncentraci na podstatné, hloubku vhledu, zatímco jiné umělce zdánlivá prázdnota mohla děsit. Pražský architekt a kreslíř Bedřich Feuerstein (1892–1936), který za první světové války sloužil na Istrii v pevnosti Barbariga, si stýskal, že osud jej zavál do jednotvárné krajiny bez kousku stínu, která je nejzapadlejší stanicí snad v celém Rakousku.³⁹

Jeden z hlavních reprezentantů českého impresionismu, pražský malíř Antonín Slavíček (1870–1910) cestoval do Dubrovníka nikoli záměrně, ale protože tam na jaře 1909 doprovázel na léčení svoji nemocnou manželku. Kromě tří mořských scenerií vícekrát maloval skalnaté krajiny v okolí města a tamní chrám sv. Blažeje (nedokončeno), což koresponduje s jeho tehdejší sérií maleb chrámu sv. Víta v Praze.⁴⁰ Projasněné obrazy *Marina II (Dubrovnik)* a *Marina III* (bar. XII) jsou založeny na kontrastu přírodního a umělého v podobném duchu, jak o tom psal Bahr. Básník Vítězslav Nezval poeticky vylíčil působivost třetí mariny: „Slavíčkově moře žije v svém bouřlivém rytmickém tanci pod ztlumenou kontrastující oblohou a žíhané střechy se chvějí v prudkém žáru jižního slunce.“⁴¹ Podobný výtvarný názor jako Slavíček zastával malíř Ludvík Kuba, jehož nedávná výstava v Praze nesla název *Poslední impresionista*. Text již připomenuté knihy *Čtení o Dalmácii* autor doprovází reprodukcemi svých perokreseb, akvarelových kreseb a temperových i olejových maleb, v nichž je kromě krajinářských partií věnována velká pozornost lidu a jeho zvykům (bar. VII). Umělec spojuje určitou míru popisnosti se snahou o živost evokující jižní temperament – to se daří zejména u olejomaleb, u nichž rozehrává kontrast barevných skvrn.

Pro mladé české umělce, kteří zajížděli na Jadran v posledním desetiletí před první světovou válkou, byl určující příklad francouzských fauvistů, ale také Edvarda Muncha a německých expresionistů. V redukci předmětného z nich zašel nejdále Václav Špála na obraze

Obr. 10: Tavík František Šimon, *Reminiscence z Boky Kotorské*, kolem roku 1900, lept, 19,2x19,2 cm. Repro: www.tfsimon.com/tfsimon-novak4.jpg.

Krajina z Dalmácie z roku 1913 (bar. XV). Působivost dynamické diagonální kompozice je vystupňovaná omezením koloritu se silným kontrastem. Špála se ke vzpomínkám na Jadran vrátil ve svých dvou malířských kompozicích z roku 1915: kubismem ovlivněné *Cestě na Lopudu* a v *Pozdravu Adrii*, který můžeme chápat jako „emblematický obraz oslavy Jadranu“.⁴²

U Bohumila Kubišty ohlašuje istrijskou tematiku jeho obraz *Námořník* z roku 1913 (viz bar. II). Kubistická hlava námořníka, která je snad nejvíc z děl svého autora orientovaná na příklad tvorby Pabla Picassa, nese na čepici nápis: S. M. SCHIFF (VIR)IBUS UNITIS.⁴³ Loď Viribus unitis, nazvaná podle hesla císaře Františka Josefa I., byla chloubou rakouského námořnictva; tento v Pule kotvící dreadnought (obrněná válečná loď) třídy Tegetthoff, byl uveden do provozu v letech 1911–1912. Na obraze je důležité spojení figury a prostředí, námořníka a moře, lidské duševní síly a dynamiky živlů. Inspirací pro obraz *Pobřežní děla v boji s loďstvem* z roku 1913 (bar. XVI) bylo zřejmě vojenské cvičení v Pule, ale můžeme jej

považovat za prorocké dílo. Malíř se v něm přiblížil podnětům italského futurismu a předjal přitom tematiku, již sami futuristé zpracovávali až v době války. Obraz jako by byl syntézou obou pólů Kubištyovy osobnosti: avantgardního umělce i úspěšného důstojníka. Kubofuturistická stylizace kupodivu nezastírá reálný podklad scény: jasně jsou patrné bomby dopadající na pevninu a palba mezi pobřežními děly a hrozícím dreadnoughtem, jenž je nazřen v hledáčku periskopu.⁴⁴ Podobný obraz *Nálet na Pulu*, byť už méně dynamický, namaloval Kubišta v roce 1915; v centru kompozice lze rozpoznat tamní římský amfiteátr.

V souvislosti s válečnou tematikou u Kubišty je třeba připomenout slavný obraz, který ji uvozuje již v době kolem roku 1880: *Admirál Tegetthoff v mořské bitvě u Visu* od Antona Romaka (1832–1889), namalovaný ve dvou variantách, z nichž druhá se dostala do majetku císařské rodiny (bar. XIV).⁴⁵ Jako rozhodující okamžik si Romako vybral manévry, jímž Tegetthoff v bitvě u ostrova Vis překvapil své italské protivníky, a rozhodl ji ve svůj prospěch. Síla vůle, myšlení a koncentrace je tu v rámci historické malby předvedena naprosto novým způsobem, oproštěným od popisnosti; přiblížení prostředí, v němž se bitva odehrála, se omezuje jen na to nejzákladnější: kormidlo a vodní živel, kapitánský můstek proti obloze. Romako vystavěl celou kompozici na rytmu gest a pohybů. Vyjevovat rytmus živlů – vody, země, vzduchu – ve spojení s lidským dílem se pokoušeli i mnozí další malíři, jejichž tvorba tu byla představena.

Exotický domov: Pohledy na Jadran z Vídně a Prahy

Pro Hermanna Bahra byla Dalmácie kusem starého Rakouska, který si unikátně zachoval svůj pravý charakter.⁴⁶ Předjal tím známou tezi Josepha Rotha z jeho novely *Kapucínská krypta*, že podstatu Rakouska netvoří centrum, ale periferie. Ludvík Kuba sice psal o hospodářské zaostalosti Dalmácie i vysoké míře analfabetismu, zároveň ale zdůraznil, jak jsou místní lidé poctiví a čestní, že zde téměř vůbec nedochází k trestným činům.⁴⁷ Jaderské pobřeží se jeví jako oblast vyžadující stálý zájem spoluobčanů ze sucho-

zemských oblastí tehdejšího Rakouska, ať už to byly investice do infrastruktury cestovního ruchu, pro něž horoval Bahr, nebo zkoumání jeho krajinného, historického a etnografického bohatství. V příznačném amalgámu různých kultur na rozhraní Orientu a Okcidentu se měl skrze vládu prastarých mravů stále ještě zračit jeho antický řecký základ. Jedná se o jedno z dobových topoi; když se psalo o etnograficky živých a zachovalých oblastech, byla v nich spatřována znovuoživená Hellada, jak prohlásil např. sochař Auguste Rodin při návštěvě Moravského Slovácka v roce 1902.⁴⁸ A starobylý kulturní základ se střetává s nastupující modernizací:

„Což není celé pobřeží od Rabu až dolů k Dubrovníku pozůstatkem benátské nádhery, silné v kráse, nevinné v přepychu, půvabně jarní zde, nádhery, jež doma, v bezpečí vlastní země dávno se zvrhla v milkování, bujnost a chlubitost. A k tomu rej srbských, albánských, tureckých krojů, v barvách prozářených sluncem! A na zděděné pýše nezkrotné vášnivosti spočívá bronzový lesk slovanské zádumčivosti! Prastaré mravy, ještě z řeckých dob, vládnou v kraji, Orient sem zasahuje, ale lid již pobuřují západní myšlenky a naděje ze severu; a to vše nic netušíc hlídá rakouské vojsko!“⁴⁹

Jak se přímořské země habsburského mocnářství jevíly při pohledu z vídeňského centra, nám může naznačit plakát *Rakouské výstavy Jadranu* (bar. XVII), pod nímž je podepsán Kurt Liebesny (1892–1938). Jižní oblast zůstává pro Vídeňana zemí pohádek a mýtů, a proto k moři přijíždí rytíř, rakouský bohatýr s dvojítm orlem na štítu. V jeho náručí spočinula mořská panna zastupující jak ženský živel, vodu, tak i ženskost Orientu. Pozoruhodná je barevná symbolika scenerie při západu slunce: černá a žlutá, barvy Rakouska, a červená a bílá, barvy Vídně. Také Hans Kalmsteiner (1882–1914) v sérii secesně stylizovaných pohlednic historických pobřežních měst vydaných k téže výstavě (bar. VIII–IX) použil často obě vídeňské heraldické barvy jako lokální, akcentující, což ale nemuselo být záměrné.⁵⁰

Čím se lišil vídeňský a pražský pohled na Jadran v rámci habsburského státu? Odpověď můžeme hle-

dat v komentáři k českému vydání Bahrova cestopisu z roku 1910, v němž překladatel a vydavatel vysvětlují, proč vydávají německy píšícího autora v edici *Slovanská knihovna*. Má to být vlastně úskok, protože jejich překlad má „účel jiný, autorem nezamýšlený“. Dále dodávají: „Chceme připojit svůj hlas k oněm, jež upozorňují české turisty i obchodníky na slovanský jih. Chceme, aby náš překlad přispěl k paralysování německého proudu, který se právě snaží vyvolat Hermann Bahr. – Bylo již jednou vyřčeno jméno ‚české moře‘ o Adrii. Bylo již řečeno, že se Dalmacie musí státi českou kolonií v zájmu našem i v zájmu Chorvatů.“⁵¹ Jak domněnka Hermanna Bahra, že Chorvaté čekají na porakouštění, tak hypotézy Rudolfa Brože a Josefa Nováka o českém pronikání do Chorvatska budí dojem, že jsou založeny spíše na apriorních představách svých autorů než na skutečné znalosti jižního prostředí. Z hospodářské převahy vůči málo rozvinuté oblasti rakouského mocnářství byly vyvozovány přehnané závěry.

Kontakty mezi slovanskými národy střední a jižní Evropy byly pochopitelně intenzivnější než kontakty mezi Rakušany a jižními Slovany, což je patrné i ze zájmu českých malířů na Jadranu o tamní lidovou kulturu. Porovnáme-li leitmotivy zmíněných knih Bahra a Kuby, rakouský autor zdůrazňuje nutnost modernizace a investic, zatímco český je zcela pohroužen do svých historických a etnografických výkladů. Také vídeňské odborníky zaujalo tradiční umělecké bohatství Jadranu, takže třeba první verzi tamní umělecké topografie zpracoval Rudolf Eitelberger von Edelberg, zakladatel proslulé Vídeňské školy dějin umění. A Bahr vyslovil požadavek, aby byl kvůli podrobné umělecké topografii do Dalmácie vyslán z Vídně Hans Tietze.⁵² V době kolem roku 1910 vydali vídeňští nakladatelé několik velkoformátových výpravných publikací k historickému umění a lidové tvorbě na jaderském pobřeží. Z nich je zvláště pozoruhodná kniha žurnalistky, sběratelky a odbornice na módu Natalie Bruck-Auffenbergové (1854–1918) *Dalmácie a její lidové umění* (*Dalmatien und seine Volkskunst*) z roku 1910. Pěstování tradiční lidové kultury bylo obrácenou stranou modernizace Dalmácie, ale mělo vazby i ke komerčním cílům, stala se z něj atrakce pro

Obr. 11: Vlaho Bukovac s manželkou Jelicom a dcerami Jelickou a Ivankou, budoucími malířkami, kolem roku 1910. Kuća Bukovac, Cavtat. Repro: www.kuca-bukovac.hr/vlaho-bukovac.html.

turisty.⁵³ V této perspektivě se leitmotivy knih Bahra a Kuby nepopírají, ale doplňují.

Obrazně řečeno: na Istrii a v Dalmácii nežily pouze mořské panny z Liebesného plakátu, čekající až si pro ně ze severu přijede rytíř, ale i tady se rodili rytíři, kteří se vydávali na své dobovatelské cesty. V uměleckém světě éry fin de siècle byl takovým dobyvatelem Vlaho Bukovac (1855–1922, obr. 11), rodák z jihodalmatského města Cavtatu, který žil a pracoval v San Franciscu, Paříži, Záhřebu, Vídni a opakovaně i ve svém rodišti.⁵⁴ V roce 1903 mu byla udělena profesura na Akademii výtvarných umění v Praze. Právě Bukovac by mohl být spojujícím článkem mezi kulturou Jadranu a již připomenutými českými malíři od Jaroslava Čermáka, u nějž chtěl v Paříži studovat, až po Bohumila Kubištu, Emila Fillu a Václava Špálu, které v Praze vyučoval (srov. obr. I–III). Byl by to ideální závěr, ale nepatříčně zjednodušující: Bukovac nakonec nestudoval u Čermáka, protože jej zastihl nemocného a na sklonku života, ale u Alexandra Cabanela, a mladí umělci „bouřliváci“ u něj na Akademii dlouho nevydrželi. I tak se právě díky Bukovacovi uskutečnila umělecká výměna: působení vídeňských a pražských umělců na Jadranu se protnul s působením umělce z Jadranu ve Vídni a Praze.

* * *

P.S. Po první světové válce bylo spojení mezi novými státy Československem a Jugoslávií stvrzeno Malou dohodou a silný zájem o „naše moře“ a přímořské oblasti mezi českými návštěvníky, včetně známých umělců, nepolevoval. Po druhé světové válce byly oba slovanské státy začleněny do soustavy komunistických satelitů Sovětského svazu, byť Jugoslávie se v jejím rámci do jisté míry emancipovala. Cesta k moři se značně zkomplikovala, bylo nutno získat výjezdni doložku s devizovým příslibem a místo kratší trasy z českých zemí přes Rakousko se zpravidla jezdilo přes Maďarsko. Tuto dobu nedávno připomněl fiktivní dokument Adély Babanové *Návrat do Adriaportu*, vycházející z reálného podkladu. Profesor ekonomie Karel Žlábek plánoval pro naše rekreanty vybudování umělého ostrova jménem Adriaport u slovinského pobřeží a jeho propojení rychlovlakem z Českých Budějovic tunelem přes Rakousko. Trať dlouhou méně než 400 km měl tento vlak zvládnout za pouhé dvě hodiny. Smělý plán ovšem zůstal jen na papíře a nic se nezměnilo na tom, že blízký Jadran se mnohým vzdálil na celá desetiletí.

Poznámky:

¹ Habsburská monarchie převzala vládu nad přímořským územím po zániku Benátské republiky mírem z Campo Formio roku 1797. Po přechodné ztrátě za napoleonských válek získala v roce 1813 zpět velkou část Přímoří a usnesením Vídeňského kongresu roku 1815 také Království Dalmácii. Jižní cíp Dalmácie kolem Kotoru byl připojen k Černé Hoře, ostatní části patří k Chorvatsku. Viz Jan Rychlík, *Dějiny Chorvatska*. Praha 2007.

² Tato první globalizace byla vyvolána zejména dopravním propojením a rozšířením tištěných médií. Viz Shearer West, *Fin de Siècle. Art and Society in an Age of Uncertainty*. New York 1994, kap. 1.

³ *Österreichische Adria-Ausstellung. Offizieller Katalog mit einem Plan*. Wien 1913; Ursula Storch, „Der Süden ist eine Haltestelle unserer Elektrischen geworden.“ *Die Adria-Ausstellung 1913*, in: *Österreichische Riviera* (viz pozn. 4), s. 160–169.

⁴ *Österreichische Riviera. Wien entdeckt das Meer* (kat. výst., Wien Museum), eds. Christian Rapp – Nadia Rapp-Wimberger. Wien 2013; *Cesta na jih. Inspirace českého umění 19. a 20. století*, ed. Josef Kroutvor. Praha 1999; Jasenka Kranjčević – Mirjana Kos, *Češki arhitekti i počeci turizma na hrvatskom Jadranu* (kat. výst., Državni arhiv u Rijeci). 2. vyd. Zagreb – Rijeka 2015.

⁵ Hermann Bahr, *Cesta po Dalmácii*. Přel. Josef Novák. Praha 1910, s. 34.

⁶ Franz Wilhelm, *Die Hotel-Anlagen in Abbazia* (Hotel Quarnero, Stephanie). *Allgemeine Bauzeitung* 57, 1892, s. 23–24, 29–30, tab. 12–13; Desirée Vasko-Juhász, *Komfort und Kapital. Die Südbahn und ihre Abbazia-Hotels*, in: *Österreichische Riviera*, c. d., s. 66–75.

- ⁷ Josef Mugler, Das Unternehmen Brioni, *tamtéž*, s. 136–147. O exkluzivitě letoviska svědčí skutečnost, že tam měl své přímořské sídlo jugoslávský prezident Tito.
- ⁸ August Prokop, Zur Förderung des Fremdenverkehrs in den österreichischen Alpenländern und an der Österreichischen Riviera. *Wiener Bauindustrie Zeitung* 17, 1900, s. 97–101, zde s. 99.
- ⁹ Josef Hoffmann, Architektonisches aus der österreichischen Riviera. *Der Architekt* 1, 1895, s. 37–38.
- ¹⁰ Carl Seidl (1858–1936), rodák ze Šumperka, vídeňský architekt, který dlouhodobě působil na Istrii. Viz Kranjčević – Kos, c. d., s. 15–17.
- ¹¹ Viz Hoffmann, c. d., s. 37.
- ¹² Eduard F. Sekler: *Josef Hoffmann. Das architektonische Werk; Monographie und Werkverzeichnis*. Salzburg 1986, s. 249.
- ¹³ Max Fabiani, Curhaus für k.k. Staatsbeamte in Abbazia. *Der Architekt* 4, 1898, s. 17–18, tab. 34, zde s. 17.
- ¹⁴ Rostislav Švácha, Vrcholné období 1906–1912, in: *Jan Kotěra (1871–1923). Zakladatel moderní české architektury*, eds. Vladimír Šlapeta – Daniela Karasová. Praha 2001, s. 141–159, zde s. 156–157; viz též Kranjčević – Kos, c. d., s. 8–9.
- ¹⁵ *Jan Kotěra (1871–1923)*, c. d., s. 384–385.
- ¹⁶ Jan Štemberk – Ivan Jakubec, Češi, Čechoslováci a slovanský jih. Trendy v cestovním ruchu a lázeňství v první polovině 20. století, in: *Čas zdravého ducha v zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, ed. Dagmar Blümllová. České Budějovice 2009, s. 251–271; Marek Krejčí, Pod žhavým sluncem Adrie. Češi v mořských jihoslovanských lázních, *tamtéž*, s. 251–271.
- ¹⁷ Pavlína Formánková, Jak Emil Geistlich naučil Čechy jezdit na Jadran. Zakladatel „českých mořských lázní“ v chorvatské Bašce. *Dějiny a současnost* 29, 2007, č. 7, s. 24–27; Kranjčević – Kos, c. d., s. 4, 10.
- ¹⁸ Vratislav Černý – F. V. Mokry – Vojtěch Náprstek, *Život a dílo Jaroslava Čermáka*. Praha 1930, s. 70–154; Marek Krejčí, Daleký či blízký? Evropský Balkán očima malířů z Česka, in: *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století*, eds. Kateřina Bláhová – Václav Petrbok – Kateřina Piorecká. Praha 2008, s. 168–182, zde s. 170–173.
- ¹⁹ Černý – Mokry – Náprstek, c. d., s. 143.
- ²⁰ Ludvík Kuba, *Čtení o Dalmácii. Cesty a studie z roku 1890–1912*. Praha 1936, s. 189–200.
- ²¹ Uvedena v předchozí pozn. Viz též Jiřina Langhammerová, Cesty za horizont – jih a východ slovanské Evropy, in: *Ludvík Kuba 1863–1956. Poslední impresionista* (kat. výst., Národní galerie v Praze), ed. Veronika Hulíková. Praha 2013, s. 216–251.
- ²² Ludvík Kuba, *Zaschlá paleta. Paměti*. Praha 1955, s. 227–231.
- ²³ V. W. (Vilém Weitenweber), Karel Liebscher. *Zlatá Praha* 2, 1885, s. 258. Obraz *Ráno na pobřeží Istrienském* Liebscher vystavil na Jubilejní výstavě v Praze v roce 1891.
- ²⁴ Erika Oehring, Voyages pittoresques. Bilder von der Österreichischen Riviera, in: *Österreichische Riviera*, c. d., s. 24–43, zde s. 28–32.
- ²⁵ *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, díl 10, *Das Küstenland*. Wien 1891; dtto, díl 11, *Dalmatien*. Wien 1892; Alexander Klee, Dalmatien im Kronprinzenwerk. Der nahe Orient, in: *Orient & Okcident. Österreichische Maler des 19. Jahrhunderts auf Reisen* (kat. výst., Wien, Belvedere), eds. Agnes Husslein-Arco – Sabine Grabner. Wien 2012, s. 129–137.
- ²⁶ Četné příklady jejích prací jsou reprodukovány v kat. *Österreichische Riviera*, c. d., nebo na: www.painter-glax.com.
- ²⁷ Catharine Bentincková, Po stopách Tavíka Františka Šimona, *Kontexty* 6, 2014, č. 5, s. 50–61; www.tfsimon.com.
- ²⁸ Vojtěch Lahoda, Osma a její následovníci na Jadranu, in: *Cesta na jih*, c. d., s. 198–208, zde s. 201.
- ²⁹ Mahulena Nešlehová, *Bohumil Kubišta*. Praha 1984, s. 167; táž, Kubištovy zkušenosti z jihu. *Cesta na jih*, c. d., s. 186–197, zde s. 194–195; Karel Srp, *Bohumil Kubišta: Zářivý krystal*. Praha – Ostrava 2014, s. 349–350.
- ³⁰ Bohumil Kubišta, *Korespondence a úvahy*, eds. František Čerovský – František Kubišta. Praha 1960, s. 104–107; úřední zpráva o zničení ponorky z vídeňského Kriegsarchivu – viz Srp, c. d., s. 448–453.
- ³¹ *Tamtéž*, s. 348.
- ³² *Tamtéž*, s. 356.
- ³³ Cit. dle Oehring, c. d., s. 32.
- ³⁴ Bahr, c. d., s. 39.
- ³⁵ *Tamtéž*, s. 93.
- ³⁶ *Stimmungsimpressionismus*, eds. Gerbert Frodl – Verena Traeger. Wien 2004; *Emil Jakob Schindler. Poetischer Realismus*, eds. Agnes Husslein-Arco – Alexander Klee. München 2012.
- ³⁷ *Küstenlandschaft in Dalmatien*. Viz Oehring, c. d., s. 30–31.
- ³⁸ *Tamtéž*, s. 35–36.
- ³⁹ Viz Srp, c. d., s. 349.
- ⁴⁰ Jan Tomeš, *Antonín Slaviček*. Praha 1966, s. 130–134, kat. č. 428–435. Viz též *Antonín Slaviček (1870–1910)*, ed. Petr Wittlich. Praha 2004, s. 240–242.
- ⁴¹ Vítězslav Nezval, *Antonín Slaviček*. Praha 1952, s. 42.
- ⁴² Lahoda, c. d., s. 206.
- ⁴³ Srp, c. d., s. 345–346. Rovněž na Picassových obrazech mají nápisy význam textové narážky. Viz Lenka Janská, *Mezi obrazem a textem. Text a grafem v evropském a českém malířství 1910–1930*. Praha 2007.
- ⁴⁴ Srp, c. d., s. 346.
- ⁴⁵ *Tegetthoff in der Seeschlacht bei Lissa*. Kniha o tomto obraze: Ralph Gleis, *Anton Romako (1832–1889). Die Entstehung des modernen Historienbildes*. Köln 2010.
- ⁴⁶ Bahr, c. d., s. 11.
- ⁴⁷ Kuba, c. d., 1936, s. 13–15.
- ⁴⁸ Lenka Bydžovská, K mýtu Moravského Slovácka na přelomu století, in: *Historická Olomouc a její současné problémy*, sv. 6. Olomouc 1987, s. 279–290, zde s. 287, pozn. 2.
- ⁴⁹ Bahr, c. d., s. 112.
- ⁵⁰ Michael Martitschnig – Helmut Schipani, *Johann und Hans Kalmsteiner. Zwei Südtiroler Künstlergenerationen um 1900*. Wien 2006, kat. č. K 62 – K 83.
- ⁵¹ Rudolf Brož – Josef Novák, Doslov překladatele a vydavatele, in: Bahr, c. d., s. 137–139, zde s. 138.
- ⁵² Bahr, c. d., s. 27.
- ⁵³ Branka Vojnović Traživuk, Dalmatinska narodna umjetnost u Austro-Ugarskoj monarhiji početkom 20. stoljeća. *Studia ethnologica Croatica* 18, 2006, s. 281–298.
- ⁵⁴ Igor Zidić, *Vlavo Bukovac 1855–1922*. Zagreb 2009. V Cavtatu je přístupný jeho dům s expozicí jeho malířského díla.

Aleš Filip, historik umění, přednáší na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.

Rozum v latinské církvi

ALAIN BESANÇON

V nakladatelství Éditions de Fallois vyšla moje kniha *Současné náboženské problémy* (*Problèmes religieux contemporains*, 2015, 280 s.) a jsem rád, že mohu svým čtenářům začerstva předložit jednu kapitolu svého nového díla. Týká se schopnosti církve vnímat skutečnost. Instituce jako cenzura nebo *Index* či nadměrná centralizace postupně vytvořily klima nepříznivé pro život ducha a práci rozumu. Nyní, když se církev sama zřekla silových prostředků, které jí jeden po druhém postupně odňaly dějiny, je důležité, aby obnovila náročnou činnost svého myšlení. Jestliže nyní nemá nic než svoji řeč, je třeba, aby tato řeč byla rozumná, srozumitelná a aby dokázala přesvědčit. (A. B.)

Konec římské říše se vyznačoval velice výrazným ústupem duchovního a intelektuálního života. Jedna instituce však barbarství unikla – katolická církev. A také uchovala to, co zůstalo z klasické literatury a vědy. Po několik století měli kněží monopol na vědění. O ten postupně přišli, úměrně tomu, jak se postupně civilizovala laická společnost.

Všeobecné vědění

Máme-li co nejpresněji ohodnotit místo církve v intelektuálním životě, musíme odlišovat „obecné vědění“ od vědění odborného, za které církev zodpovídá. Za obecné vědění považuji vše, co je, tj. literaturu, vědu, dějiny, filosofii, právo, medicínu, architekturu atd., všechno, co si lze osvojit ve školách. Po dlouhou dobu byly tyto obory vědění formovány v prostředí kleriků a zůstávaly uvnitř tohoto prostředí. Vyučovalo se jim na školách a na univerzitách pod názvem svobodná umění, mezi něž patřila gramatika, rétorika, filosofie a také teologie, královská disciplína, která byla korunou všech ostatních. Od čtrnáctého století ve stále větší míře vstupovali do školských zařízení původně založených církví mladí laikové, aniž uvažovali o vstupu do některého z řádů. Tovaryšstvo Ježíšovo a Oratoř jim otevřely své koleje a výslovně je připravovaly pro světský život. Šlechta a měšťanstvo si pozvolna ve stále

větším rozsahu osvojovaly školní vzdělání. Jiné náboženské kongregace začaly učit lid číst a psát. Na konci osmnáctého století jsme v zemi jako Francie svědky toho, že polovina lidí je gramotná. Francouzská revoluce tento proces zpomalila, ale pokračoval dále, protože společnost jako celek ho podporovala. A pokud jde o vzdělání zvané sekundární, vidíme jeho účinky už o století později. Jezuity nahradili profesori, kteří se již zcela rekrutovali z laiků. *Ratio studiorum* zůstávalo stejné.

Prostým demografickým vývojem se podíl kleriků na „obecném vzdělání“ mechanicky úměrně snižoval. Ve vzorcích intelektuálního života, které se dají sledovat až do dvacátého století, se ve stále menší míře setkáváme s představiteli církve. Církev dohlížela na to, aby se kněžstvu dostávalo dostatečného vzdělání. Úroveň světských kněží byla v šestnáctém století velice nízká, ale hodně se zvedla díky seminářům, jichž přibývalo a jež byly dílem duchovního vzepětí vyvolaného Tridentským koncilem. Tocqueville s oblibou poukazoval na dobré vystupování kněžstva v době *ancien régime*. Ještě v devatenáctém století byla církev plná distingovaných a ušlechtilých duchů. Podnik v takovém rozsahu jako Migneova *Patrologie* vycházel z předpokladu, že řada kněží bude schopna překládat řecké Otce do latiny, a tedy do jazyka, který velice dobře znali. V prestižním boji mezi farářem

a učitelem nevítežil ten druhý snadno, protože farář, kněz, byl vybaven věděním staršího typu, kterým si získával respekt. A kdo ocení vše, čím se o zachování historického dědictví Francie zasloužili vzdělání kněží v jednotlivých regionech? Personál církve se nicméně pozvolna vzdaloval moderním formám vědění. Přitom církev byla ještě v době Pascala a Descarta na stejné úrovni. V té době se už nesetkáváme ve fyzice, v matematice nebo v biologii s mnoha velkými jmény. A tak to i zůstalo. Ještě zůstává dost řeholníků „obeznámených ve věci“. Ale tvůrčí energie se vyskytuje jen vzácně.

Odborné vzdělání, vědění

Čistě *a priori* vzato, křesťanství vědu a filosofii nijak nutně nepotřebuje. V evangeliu se s nimi nesetkáváme. Nejsou bezpodmínečně nutné pro spásu, jež je přislíbena všem lidem. „Ježíš je Pán“, toto prohlášení dostačuje k tomu, abychom byli přijati do křesťanského společenství. Ve všem, co obsahuje víra, není žádný důkaz. Víra je souhlas daný svědkovi, který nám předává své svědectví. Tento souhlas je pevný a je považovaný za jistý. Jakkoli je však důvěra přiznávaná svědkovi veliká, neposkytuje nám v řádu poznání nic z toho, co by se mohlo rovnat evidentnímu poznatku dosaženému přímým pohledem nebo nevyvratitelným logickým důkazem. Jediný správně provedený důkaz zavazuje. Máme vždy svobodu neuvěřit vírou. Můžeme věřit, můžeme přestat věřit. Křesťanská víra ponechává v lidském myšlení nejistotu. V tom se liší od muslimské víry, která se podřizuje evidentnosti, samozřejmosti jediného Boha a netoleruje nejistotu, neboť by to znamenalo přijít o rozum a propadnout šílenství.

Svatý Augustin víru definuje takto: *Cum assentione cogitare*. Všechno závisí na tom, co rozumíme oním *cogitare*. Z jedné strany se člověk, jenž má víru, těší jistotě. Na druhé straně se nachází v nejistotě, protože mu v řádu vědění něco chybí. Nepochybuje. Jakmile ale myslí, odhaluje bezprostředně obtíže věřit tomu, čemu věří. John Newman: „Tisíc obtíží netvoří jedinou pochybnost.“ Avšak obtíže zůstávají, nejsou-li vyřešeny. Zůstávají, neboť nové skutečnosti, ke kte-

rým nám poskytuje přístup souhlas víry, nás stavějí před nové otázky, na něž není výchozí vybavenost víry schopna odpovědět. Svátý Tomáš dodává: *Cognitio autem fidei non quietat desiderium, sed magis ipsum accendit* (*Contra Gentiles*, 3,40). Poznání, jež přináší víra, neuspokojuje touhu po vědění, ale rozněcuje ji. V každém případě je lepší vědět než věřit. Odtud pochází slavný Augustinův výrok: „Víra hledá porozumění.“ Svou přirozeností věčně neuspokojený rozum vidí, jak se setkal s vírou, kterou mu nabídl svědek, jemuž se ve svobodném aktu rozhodl dát svou důvěru. *Fides ex auditu*. Po skutečném skoku víra odhaluje obrovský svět, o kterém dosud neměla tušení. Nemůže v něm spočinout. Rozum ji pohání vpřed. *Intellectus quaerit fidem, fides quaerit intellectum*. Rozum hledal víru, aby se stal rozumnějším, srozuměnějším. Jakmile ji našel, má potřebu nového usilování; jestliže však víra ustrne v sobě samé, stagnuje, stává se překážkou rozumového poznání. V takovém případě je namístě ji opustit.

Dogma

Právě toto se odehrálo v prvních stoletích po Kristu. Byla to epocha nejintenzivnější zbožnosti, zaníceného hledání spásy. Ze všech stran nabízely svá řešení různé systémy, kulty nebo filosofie. Existoval *trh* zbožnosti. Křesťanství dlouho nabízelo pouze jeden skromný stánek mezi jinými.

Přesto se křesťanská víra dále šířila. Jaký však byl obsah této víry? Byla implicitní daností a křesťané, kteří tuto víru měli, se spontánně shromažďovali a tvořili církev. Ale na náboženském *trhu* existovala jiná věření, která byla stejně upřímná a stejně intenzivní jako křesťanská víra. Překotný náboženský kvas vytvořil v církvi samotné různé proudy, které se považovaly za křesťanské, ale které neodpovídaly smyslu, v jakém křesťanství autenticky vykládalo apoštolské jádro církve. Bylo nutné upřesňovat.

Církevní otcové pocházeli z rozličných prostředí. Opírali se o argumenty, které jim diktovala jejich výchova a jejich filosofická tradice. Nastalo tříbení. Postupně se zformovala ortodoxie vymezující se proti množině tvrzení, jež byla zamítnuta jako heretická.

Docházelo k tomu, že někteří Otcové považování za pravověrné zahrnovali do svého díla části, které pravověrné nebyly, nebo takové, které vyžadovaly další diskuse, opravy nebo krácení.

Rozsah této literatury je nezměrný. Latinská *Patrologie* publikovaná v devatenáctém století abbé Mignem zahrnuje 217 svazků. Závěr je jasný. Neexistuje žádný autor, který by vydal počet z křesťanské víry definitivním a zcela vyčerpávajícím způsobem. Latinská církev vyhrazuje zcela mimořádné místo dvěma učitelům, Augustinovi a Tomášovi. Ale ani jeden z nich v sobě nezahrnuje úplnost víry, takové, jež je obsažena v *sensu fidei* věřících, v hierarchické autoritě církve a v kanonických Písmech.

Teologie a posléze reformace

Z hraničního kamene uloženého tímto způsobem aktivitám rozumu se stal povzbuzující faktor a teologická literatura se neomezeně šířila v takové míře, že linie obzoru couvala zpět. V prvních stoletích křesťanství se obecně soudilo, že intelekt převažuje nad vůlí. Lze milovat pouze něco, co známe. Láska Boží je na počátku a je prvním úkolem, a přesto se křesťan nemůže spokojit s afektivním prožíváním Boží přítomnosti, jež mu je dána skrze Vykoupení. Musí ji myslet, myšlenkově uchopit. Jestliže víra spočívá neporušeně v duši věřícího, a víra může zůstat neporušená a úplná v duši nejjednodušší, nejdětinnější, nemá teologie důvod zasahovat. Svoji bdělost začíná teologie spouštět až při formulování víry.

Posláním církve je vést lidi ke spáse. Nemá žádný důležitější úkol než bdít nad zachováním depozita víry přijaté od apoštolů. Proto se také teologie nalézá na prvním místě univerzitního vědění a podněcuje to nejlepší z rozumu. Ve dvanáctém a třináctém století je intelektuální prestiž spjata právě s touto disciplínou.

K jejímu přednostnímu postavení a, dá-li se to tak říci, i k jejímu nadhodnocování, přispěla řada faktorů. Ve zmíněných stoletích se objevují nové hereze, které se ve svém základě příliš nelišily od velkých „vstupních“ herezí, hovoří však v jiných jazycích a šíří se ve velice odlišných prostředích. Změnila se společnost, stala se městskou a vytvořila masu více méně vzděla-

ných jednotlivců, mezi nimiž může blud působit jako nakažlivá nemoc.

Neexistovalo už jedno křesťanstvo. Církev si vytvořila velkolepou racionální a hierarchizovanou organizaci. Od počátku čtrnáctého století byla tato nádherná stavba postupně bourána, nebo spíše mocí světských knížat připravována o svoji autoritu. Spor mezi nejpyšnějším z papežů Bonifácem VIII. a nejpanovačnějším z králů Filipem Sličným skončil královým triumfem. Je třeba dodat, že Filip měl až na jedinou výjimku úplnou podporu biskupů svého království. Teologické disputace na univerzitách začínají nabírat nacionalistický směr. To, co zůstávalo z privilegovaného postavení papeže, bylo oslabeno velkým západním schizmatem. Stále propracovanější a učenější teologie zůstávala posledním prostředkem obnovy církve, přinejmenším v abstrakci ideálu a jeho dokonalosti.

Teologie praktikovaná jen pro ni samu snadno sklouzává k prázdné pojmové hře. Vzhledem k tomu, že je ohraničena tajemstvím, nemůže dospět k jasným důkazům, stává se stále složitější a nepřehlednější, a teologovi může poskytovat stejné potěšení jako virtuoza nebo sportovní boj. Právě toto se dělo v době kolem čtrnáctého století, kdy šlo o budování teologických konstrukcí, u nichž hrozilo, že se zhroutí. Dva olbřímí dómy byly ohroženy v podstatě ve stejnou dobu: na prvním místě kanonická katedrála organizace církve. Dokonalé dílo, div legislativy a preciznosti, ztratilo rovnováhu po atentátu v Agnani v roce 1303, z něhož se ona katedrála vzpamatovala pouze zdánlivě. Dále tu strměl teologický dóm, o němž se soudilo, že jej završil svatý Tomáš Akvinský, neboť se mu podařila syntéza veškeré filosofické kultury zděděné od myslitelů starověku s průkopnickým dílem církevních Otců, znovu uspořádaném v dokonalém řádu a v neporovnatelné jasnosti – ten byl neočekávaně drsně zpochybněn.

Ockhamovské hnutí v té podobě, v jaké se rozvíjelo ve čtrnáctém století, bylo především drsným a výzývavým vyhlášením nevíry. Důkazy Boží existence, které svatý Tomáš vyvodil z Aristotela a z Platóna, byly ohodnoceny jako nepřesvědčivé, neprůkazné. Celková vize vesmíru je odmítnuta. Namísto toho, aby vesmír, kosmos, představoval uspořádaný a koherentní

celek, jeví se jako agregát od sebe oddělených a vzájemně nesourodých věcí. Základ práva zděděného od starověku (*suum cuique tribuere*, každému dát, co mu právem náleží), se zřetelem k přirozenému právu, je nahrazen posudkem práva pozitivního. *Non veritas, sed auctoritas facit legem*, autorita, a nikoli pravda ustavuje zákony, říká Hobbes. Síla zákona už nesahá výše než autorita posledního článku řetězce legalit, z nichž může být jasně odvozena. Nemůže sahat až k Bohu, protože Boží zákony nelze poznat a protože se přirozené právo nedá vyvodit z Božích zákonů, ale nelze je utvářet ani podle přírody, o které si myslíme, že ji známe, ale neznáme ji.

Z toho, co přinesl ockhamovský zvrat, je zde patrně to nejvíce rozrušující: panovalo přesvědčení, že scholastická konstrukce zahrnuje veškeré vědění, ale přišlo se na to, že neví téměř nic. Svěřit se jí by znamenalo riskovat, že zcela uspíme aktivitu rozumu. Je třeba se obrátit k věcem a zkoumat je ve světle zkušenosti. V kláštrech Oxfordu a Paříže rozbouřali františkánští mniši Aristotelovu fyziku a dospěli k logickým a matematickým objevům, mezi něž patří div perspektivy umožňující opticky zobrazovat skutečnost. O víře těchto nových teologů nelze mít nejmenší pochybnost. Ale jejich víra se rozešla s filosofií. Svätý Tomáš je měl obě spojeny a syntetizoval objevy svých předchůdců, myslel, že dospěl k pojmovému poznání Boha, dovedenému až na samu přípustnou mez. Nyní se toto poznání jeví jako nezdar, ale měly přece být i jiné cesty, jak žít jako křesťan.

Teologie se řídila zásadou, že je třeba prosazovat primát rozumu. Jestliže nás však rozum nemůže vést tak daleko, jak se věřilo, je třeba slevit a omezit se na jiný způsob poznání Boha a lásky k němu a opřít se o jinou schopnost lidské duše, a to o vůli, která je rovněž schopností lásky. Jde o cestu, již sledovala lidová zbožnost a jež vysvětluje určitou únavu z rozumových spekulací. V Anglii a v Holandsku se tato cesta k Bohu nazývá *devotio moderna*. Její vyjádření vidíme na obrazech Hanse Memlinga. Jeptišky žijí ve své řeholi pokojně, vyrovnaně a smířeně. Vidíme je, jak se sepjatýma rukama klečí na kolenou a jejich pohled se usebraně upíná k Panně Marii a k jejímu Synu. Směřují k oproštění, k praktikování ctnos-

tí, k dokonalosti bliženské lásky. Základní knihu této spirituality představuje *Následování Ježíše Krista*, patrně nejrozšířenější dílo hned po Bibli. *Následování* je školou citové zbožnosti zaměřené na to, aby se člověk mohl vnitřně spojit s Bohem v osvobození duše, v pokoji ducha a v kontemplaci Ježíše Krista v jeho lidství.

Jsme svědky určité rozdvajenosti duše. Rozumová spekulace, která odmítla „vidět Boha“, začíná vytvářet na základě pozorování věcí a ověřování zkušenosti kumulativní a jisté poznání, jež se stane vědou. Druhá část duše se stává sídlem lásky oproštěné od rozumu. Žije v emoci, v citlivé a afektivní zbožnosti, která se už nesnaží reflektovat sebe samu. To může vést k životu modlitby, kterému holandsští rýnsí a španělsí učitelé vnitřního života vtisknou pravidla. Nebo také ke stavu duše chápanému jako přímá cesta k božství, jako mírné a pasivní zalíbení vyhodnocované sebou samotným, jež budou následující století označovat slovem pietismus.

Je ovšem třeba mít jistého průvodce, a tím je Boží slovo, Bible. Objev knihtisku zahájil šíření Bible v městském prostředí, kde lidé měli peníze a mohli si ji koupit, a kde byly také školy, ve kterých se mohli řemeslníci a obchodníci učit číst a psát. Bible se odlučuje od církve, která ji měla ve vlastnictví, a v očích nových čtenářů se stává zdrojem obvinění vznášených proti ní. Církev je vnímána jako jeden těžký přečin proti tomu, čemu učí Písmo. Nejenom svými mravy, ale i tím, čemu učí ona sama. Z tohoto důvodu ztrácí velice rychle autoritu.

Všechny tyto tendence se šíří po dvě století a nakonec v církvi způsobí náhlou explozi. Během několika málo let se z římské jurisdikce definitivně vymaňují německé a skandinávské země, země helvétské, Skotsko, Anglie. V této široké zóně se zavádí nový způsob, jak být křesťanem. Jako charakteristické se jeví následující body: vztah k Bohu je individuální a přímý; *dogmata* nahrazuje protestantismus *zásadami*: první zásadou je *sola gratia*, člověk je *ospravedlněn* pouze skrze milost, skutky v ničem neprospívají spáse; druhou zásadou je *sola scriptura*, pouze Písma slouží ke sdělování Boží vůle; církevní tradice je diskvalifikována, učitelem vykládajícím Bibli je každý. Z toho

plyne svoboda svědomí (vyžaduje čas k tomu, aby se mohla zavést).

Intelektuální odpověď katolické církve

Odpověď katolické církve je příliš složitá a různorodá na to, abychom ji v našem sumárním přehledu mohli podrobně analyzovat. Pro nás bude snadnější se jí zabývat na základě dokumentů, které nám zanechal Tridentský koncil.

Ten probíhal v letech 1545 až 1563, ve stále velice nejisté situaci, byl několikrát přerušen, ohrožovaly ho vzájemně mezi sebou znepřátelené politické strany nebo síly stavějící se nepřátelsky k reformě církve. Dá se snadno ověřit, že po Tridentu se zformoval moderní katolicismus a že překonal krizi, která jím otřásala po dvě století. V praxi přijal první protestantskou zásadu *sola fide*. Zásadu *sola scriptura* ne, nicméně připustil *prima scriptura*, a tedy svrchovanost Písem, avšak společně s tradicí. Neznamenalo to však pokrok směrem k jednotě, neboť bylo příliš pozdě. Protestantismus přišel s dalšími požadavky a postoji pro tradiční víru nepřijatelnými a jeho představitelé už neuznávali autoritu římské církve.

Nyní se budeme blíže zabývat opatřeními, která měla na intelektuální vitalitu katolicismu největší vliv.

Bible na vedlejší koleji

V té době si už sto let úzkostliví křesťané přáli poznat Boží slovo v přesném znění. Prvním bestsellerem tohoto století se stal Erasmův Nový zákon. Vůle zachytit Kristova *ipsissima verba* vedla k filologickému bádání a k porovnávání všech dostupných rukopisů. V zemích anglického a německého jazyka pokračovaly tyto snahy až do dvacátého století. V katolických zemích bylo podobné úsilí zmařeno dekretem Tridentského koncilu. Bylo třeba čekat až na Pia XII. a na rok 1943, kdy vydal encykliku *Divino afflante Spiritu*, a otevřel tím konečně bránu, před níž netrpělivě přeshlapovali katoličtí biblisté. A ti se do ní okamžitě vrhli.

Po víc než století se Bible církvi vymykala. V Tridentu ji vrátila zpět do svého lůna. Opravila seznam knih a přiznala všem stejnou inspiraci. Ale nemohla

Paolo Farinatis: Zasedání Tridentského koncilu, 1563.

pominout užívání Bible, které fungovalo už po dvě století. Z Bible se stala odvolací instance proti církvi. Její překládání a čtení umožňovalo odmítnout jakékoli staletými posvěcené užívání s tím, že v posvátném textu pro ně nelze nalézt odůvodnění. V takovém případě pak mohlo být pouze dílem lži a zkaženosti. Otcové Tridentského koncilu měli zkušenost s poblouzněními, která způsobila nekontrolovaná četba Bible. Mohla vést, a také vedla k vyhlazování nepřátel; k tomu stačilo si je připodobnit ke Kananejcům nebo Amalečanům. Irové měli něco takového záhy zažít na vlastní kůži.

Ale to, co mohlo být ospravedlněno naléhavostí a katastrofami reformace (vezmeme v úvahu náboženské války ve Francii a v Německu), se za změněných podmínek ukázalo být na překážku. Římská církev se však měnit jen nerada. To, o čem jednou rozhodla, má tendenci prodlužovat do nekonečna. Francie musela každopádně čekat až do roku 1911, kdy dostala do rukou Bibli oficiálně odlišnou od Vulgáty, Španělsko čekalo až na Druhý vatikánský koncil.

Je možné žít bez Bible. Těžiště kultu se přesouvá na svátosti, na reálnou přítomnost, na uctívání hostie. Jezuitská pedagogika formovala vkus, učila poznávat to, co je pravdivé, prostřednictvím rozlišování toho, co je krásné. Neopírala svoji výuku o Svaté písmo, přitom dohlížela na to, aby žáci plnili své náboženské povinnosti. Jediná biblická kniha, kterou bylo možné vložit do všech rukou, byly Žalmy, o nichž svatý Tomáš prohlásil, že obsahují „shrnutí Starého a Nového zákona

pod způsobou modlitby“. Mladí lidé znali Vergilia, Horatia, dost věcí z humanismu a z rétoriky na to, aby mohli zaujmout své místo ve světě. Následkem toho však Bible netvořila součást francouzské, italské a španělské kultury ve stejné míře jako v Německu a v Anglii, kde Lutherův překlad a překlad *King James version* utvářely jazyk a tvořily součást tamní literární a básnické krajiny. Bylo to ochuzení.

Věrnost scholastickému myšlení

Hovořil jsem o dvojím zhroucení, jež proběhlo na konci třináctého století. Instituce církve fakticky přežily zdánlivě nedotčené a přežívají i dnes. Ale ztratily část ze své autority. Staraly se pouze o svůj majestát a pouze tam, kde to nevadilo světským knížatům. Udržel se i svět scholastického myšlení. Při sezeních Tridentského koncilu bylo dbáno o to, aby vedle Vulgáty byla na oltářích vystavena také *Teologická summa* svatého Tomáše. To znamenalo, že Bible může být přijímána pouze prostřednictvím tradice, uvnitř které vznikla a která jí vtiskla autentický smysl. Koncil si byl příliš dobře vědom pokladu, který starověký Řím předal Římu křesťanskému, jenž tento poklad uchoval proto, aby mohl nést ovoce. Jenomže převrat v myšlení způsobil, že nové směry kultury již nepřicházely skrze svatého Tomáše ani skrze Aristotela. Neznamená to, že tomistická teologie přestala být dále ceněna. Dominikáni hájili svého učitele, jezuité jej chápali jako oficiálního teologa svého Tovaryšstva. Tomismus byl v tridentské církvi přítomen. Osoby jako kardinálové Bellarmin a Kajetán, Jan od svatého Tomáše, Francisco Suárez jsou dále obdivovány a jejich díla jsou předmětem studia. To je sice pravda, ale jejich *aggiornamento* nedostačovalo k tomu, aby přesvědčilo, a jejich věrnost považují moderní specialisté za pochybnou. Věda opustila Aristotela a obrátila se k Platónovi, matematikovi, což mělo za následek, že Svatý stolec propásl vědecký obrat sedmnáctého století. Spor s Galileem nabyl symbolického významu. Skutečností je, že velká filosofie počínaje Descartem, možná s jedinou výjimkou Giambattisty Vica, se už necítila v katolické ortodoxii jako doma. Leibniz ani Spinoza, Kant ani Hegel. Všichni se nacházejí i v bez-

pečné vzdálenosti od disciplinárních nástrojů katolické církve, a ta již nedokáže postavit proti nim obhájce, učitele schopné zaujmout vzdělané publikum.

Pokud jde o zbožnost, zvolila si za svého učitele svatého Augustina. Náboženské city, jež byly niternejší, individuálnější, více proniknuté hnutími srdce, provázela „stoletím světců“ lépe velká augustinovská vlna. Učebnicový tomismus nicméně zůstal duchovní potravou katolických seminářů až do dvacátého století. Lev XIII. vtiskl tomismu nový elán a řada vynikajících duchů (Étienne Gilson) ho znovu přivedla k životu. Novotomismus však podle všeho opět uvádá.

Cenzura

Ještě za Pia XII. byli cenzurními opatřeními a zákazy vyučovat postihováni teologové vyznačující se nespornými kvalitami, ale ve dvacátém století se citlivost *ars notandi* změnila u cenzorů k horšímu. Karl Rahner poukazoval na to, že hereze se stávají úskočnějšími, skrytějšími a dokážou obejít zásahy učitelského úřadu. A neformulují je ani vyhlášení, implicitní heretici, protože tito lidé chtějí zůstat v institucích na svých místech a snaží se vyhýbat přímé konfrontaci s knihou heretických formulací. Učitelský úřad nemůže zasahovat proti vágním herezím, neboť u autora, který je šíří kolem sebe, není čeho se chytit.

Cenzura je hrozba, která dopadá především na kleriky. Její účinnost je dost nejasná. Přinejmenším je důkazem toho, že se teologie brala se vši vážností. Péče, s níž byly sporné texty zkoumány, a citlivost, s jakou byly komentovány, představují, vzaty samy o sobě, duševní výkon prospívající rozumu. V každém případě se můžeme přesvědčit, že strach z cenzury – jejíž sociální dopady byly těžké – zbavuje autory odvahy, radí opatrnost, podporuje ustrašenost a vede k prostřednosti, průměru. Špatné dílo se nevystavuje riziku, že bude cenzurováno. Během slibné kariéry v církevní hierarchii je ovšem nutné psát knihy, byť špatné. Postupné vymizení cenzury nemusí nutně znamenat příznivé znamení. Může vést k doktrinálnímu laxismu, může být příznakem bezmocnosti učitelského úřadu vypořádat se s herezí, zejména v její latentní a vágní podobě, a konečně také může odrážet

lhostejnost katolického světa, který se o podobné záležitosti už nezajímá.

Index

Jde o instituci *ve vlastním smyslu katolickou*, která byla zavedena v roce 1571 a zrušena byla až 4. června roku 1956.

Posvátná kongregace Indexu byla plnoprávnou prefekturou, v jejímž čele stál kardinál, a byla také vybavena vlastní administrativou. Její vedení představovalo prestižní funkci, jež se také stala cílem lidských ambicí všeho druhu. *Index* je katalog knih, které Svátý stolec zakazuje jako zlé a nebezpečné pro integritu víry a mravů. Věřící je bez zvláštního povolení nesmějí číst ani vlastnit. Celkový zákaz se týká knih heretiků, odpadlíků, schizmatiků, knih nekatolických autorů pojednávajících přímo o náboženství, překladů Písma, které nebyly schváleny Apoštolským stolcem, a také knih lascivních nebo obscenních. Díla klasiků starověku nezbytná ke studiu musela být očištěna. Podobně jsou zakázány knihy o magii, o zázracích, o nových formách zbožnosti, o zednářských sektách, které povolují souboje. Odhalovat špatné knihy jsou z moci svého úřadu povinni nunciové, biskupové, rektori univerzit i každý vzdělaný katolík. „Kdokoli vědomě čte [tyto knihy], schraňuje je, tiskne je nebo je jakýmkoli způsobem obhájí, vystavuje se už samotným tímto faktem exkomunikaci, jež je zvlášť vyhrazena římskému pontifikovi,“ čteme v definicích Tridentského koncilu.

Jaké přinesl *Index* následky? Je obtížné je všechny změřit. V zemích, kde byl silný klerikalismus, bylo až do padesátých let dvacátého století velice obtížné se k zakázaným knihám dostat. Ve vydání z roku 1948 se *Index* vyjadřuje ke čtyřem tisícům knih. Zájemce o tento seznam odkazují na internet. Je v něm prakticky veškerá francouzská literatura, zejména z devatenáctého století. Pokud jde o filosofii, viděl jsem tam Bacona, Benthamu, Bergsona, Comta, Croceho, Descarta, Diderota, Hobbese, Huma, Kanta, Malebranche, Milla, Montesquieua, Renana, Rousseaua, Spinozu, Taina, Voltaira.

V jednom prostředí sehrál *Index* sterilizující roli stoprocentně – v seminářích a v dalších institucích

zaměřených na výchovu a vzdělávání kněží. Panovala v nich tvrdá disciplína a bylo zcela vyloučeno, že by někdo mohl vzít v úvahu zakázané knihy, které v sobě nicméně ukrývaly ducha doby. U mozků mladých kleriků se tak zastavil růst.

Jestliže *cenzura* zahynula na lhostejnost, *Index* skončil v směšnosti. V průběhu tří staletí se ve vydávání knih nepřetržitě pokračovalo s pokrokem tisku, s přibýváním čtenářů a s rozvojem nakladatelského trhu. Jak jinak mohla správa *Indexu* čelit lavině knih než tím, že je házela do odpadkového koše, aniž je kdy předtím četla a aniž měla potřebnou kompetenci podrobit je kritickému rozboru? Tyto knihy byly možná nebezpečné pro zbožné duše, ale vylučovat je bylo nebezpečné pro chytré hlavy.

Centralizace

Reformace odtrhla část křesťanstva od římské jurisdikce. Ve světě, který zůstal katolický, souhlasil papež s tím, že biskupy budou jmenovat králové, ale nikdy neustoupil v tom, že je může vysvětit pouze on. Znamenalo to, že si uchoval základní moc. Církev ve Francii se za Ludvíka XIV. pohybovala na hraně schizmatu. Unikla mu jen o vlásek, ale v bezpečné vzdálenosti od krále a od papeže jí její mocný duch soudržnosti umožňoval nepodrobovat se jednomu pouze proto, aby se mohla stavět proti druhému. Duch galikanismu, stále sílící během osmnáctého století, triumfoval v Občanské ústavě duchovenstva (1790), ale jen na krátkou dobu. Monarchové *ancien régime* byli podle všeho rozhodnutí zrušit vše, co ještě zbývalo z papežské autority. V první etapě dosáhli zrušení jezuitského řádu (1762). Králové Španělska a Portugalska, kteří měli už dávno církve ve svých koloniích pod dohledem a dělali si s nimi, co chtěli, se ubírali právě tímto směrem, a stejně tak i rakouský císař Josef II.

Tehdy se objevil Napoleon. Nijak nepřezene, když řekneme, že právě on zachránil papežství. Učinil karolinské gesto tím, že jednal s papežem jako s rovnocenným partnerem, znovu otevřel kostely ve Francii a podepsal s církví konkordát. A Pius VII. udělal něco, čeho se žádný papež před ním neodvážil: žádal, a také prosadil demisi všech biskupů, jak těch, kteří

jako porotci odsouhlasili Občanskou ústavu, tak i těch, kteří ji odmítli a byli za svou věrnost Svatému stolci tvrdě pronásledováni. Byl to neslýchaný skutek, pohybující se na samé hraně toho, co má papež právo učinit. Znamenalo to potvrzení římského primátu nad biskupy, kteří přece byli stejně jako on nástupci apoštolů.

Napoleon padl, králové se třesou na svých trůnech a biskupové se stále víc a víc odvolávají k Římu. Kam také bylo možné jít tváří v tvář pokrokům demokracie ve Francii a v Itálii, tváří v tvář tvrdému střetávání s *kulturkampfem*? Proslulé encykliky Pia IX. jako *Quanta cura* a jeho *Syllabus*, neměly mimo církevní prostředí žádný vliv, část tohoto prostředí dokonce zneklidňovaly. Jejich následkem však bylo zesílení šiků soustředěných kolem římského stolce. Nová dogmata jako Neposkvrněné početí byla vyhlášena papežskou autoritou, i když ještě předtím o nich proběhla široká diskuse, kterou uspořádal právě sám papež. Spějeme k Prvnímu vatikánskému koncilu, který probíhal dost bouřlivě a který na závěr vyhlásil neomylnost učitelského úřadu římského pontifika. „Jakmile papež hovoří *ex cathedra*, tj. když naplňuje své poslání pastýře a učitele všech křesťanů [...], definuje, že určité učení ve věcech víry a mravů má zastávat celá církev, koná na základě této neomylnosti.“ „V důsledku toho jsou tyto definice římského pontifika nezměnitelné samy od sebe, a nikoli na základě souhlasu církve.“ Je známo, že ono *ex sese non autem ex consensu ecclesiae* působilo potíže, vyvolalo schizma a byla s ním spojena různá nejkrajnější opatření.

Ale bylo něco ještě závažnějšího než toto *ex sese*. Jistá teologická doktrína, které se v Římě dostalo široké podpory, chtěla, aby pontifik byl řádným biskupem nejen římské diecéze, ale všech diecézí, které tvoří obecnou církev. Přistoupíme-li na tuto tezi, potom je třeba všechny biskupy světa chápat jako generální náměstky spravující svoje diecéze jménem papeže na základě *delegování*. Tato teze nakonec neprošla. Papež není všeobecným biskupem. Je pouze první mezi biskupy. Pontifikální přebujelost narazila na své hranice.

To nijak nebránilo pokračující centralizaci. Svatý stolec nepřestává lamentovat a hodně nahlas protestuje proti odluce církve od státu, která dělá z katolic-

Zasedání Druhého vatikánského koncilu.

kého náboženství soukromý názor a vylučuje je z veřejného života národa. Brzy začíná v této odluce vidět i výhody: církve padnou zcela do jeho rukou. Jmenování biskupů už není třeba vyjednávat se světskými vládami. O tom se nesnilo ani Bonifáci VIII.

Druhý vatikánský koncil si nicméně uvědomuje, že naprostá centralizace, k níž se dospělo, začíná být neproduktivní. Skromná administrativa vatikánského státu už nebyla schopna spravovat obrovské společenství čítající miliardu lidí, rozšířené po celém světě a rozdělené národní příslušností, jazykem a kulturními tradicemi. Došlo k něčemu, co se stává ve všech institucích světového rozsahu: byrokracie, složité rozhodování, vytváření místních neproniknutelných pevností, upřednostňování průměrnosti při výběru spolupracovníků, přednost dávaná nehybnosti, krajní obtíže při prosazování reformy nebo inovací. Vzájemně se střetávaly *vested interests* (osobní zájmy). Ale jak decentralizovat, odkud začít? Katastrofou, která se rýsovala v ústupcích tohoto koncilu, však nebyla decentralizace, kterou odsouhlasil. Národní církve riskovaly, že se odkloní od společné víry. Bylo třeba, aby celou věc vzal energicky do svých rukou polský papež a nastolil v těchto věcech patřičný pořádek. Centralizovaný víc než kdykoli předtím. Ale proč ta katastrofa?

Katolický svět po Tridentu

Mohutné náboženské vzepětí, které oživovalo křesťanský svět v šestnáctém století, vedlo ke zlomu. Na protestantské straně směřoval pojem všeobecného

kněžství, svobodného bádání, k vymazání jednou provždy stanovené hranice mezi světem kleriků a světem laiků. Zásada svobodného bádání, která se prodloužila a rozšířila na svobodu svědomí, představuje indikátor reformace, ať už se omezovala na vnitřní svět svědomí, jak tomu bylo v luteránských zemích, nebo byla chápána v širším smyslu, jak tomu bylo v zemích kalvínských, kde byla v podezření, že je ve své podstatě „republikánská“. V katolických zemích je laická společnost lépe zachována ve své tradiční hierarchii, zatímco papež, biskupové, kněží a diákoní tvoří vydělený řád, v němž má každý stupeň svá privilegia, své zvyklosti, svá dobra, své právo.

Protestantská společenství vyvíjejí na své členy silný sociální nátlak. Jsou svobodná, ale disciplinovaná. Tato disciplína proniká společností v celé šíři a zároveň i náboženskou niterností duší. Morální disciplína se dotýká alimentárních zvyklostí i sexuálních mravů. Zavazuje k upřímnosti, odmítá lež. Vyrývá se do vědomí.

Naproti tomu katolický svět více ponechává laiky jejich vášním a přísnou disciplínu posílenou tridentskými dekrety si vyhrazuje pro kleriky. Právě mezi kleriky začíná nová etapa nadhodnocování, přeceňování role papeže, které nakrásně pokračuje po zhroucení společnosti *ancien régime*. Na druhé straně se laická společnost v plném souladu s katolickým učením těší celé řadě svobod. Život v ní je méně ponurý než v Ženevě, v Bostonu nebo v Edinburhu.

Reformovaní křesťané s hrůzou odmítají katolickou modloslužbu, ale Bůh ví, že se s ní seznamují v Benátkách nebo v Římě. Katolíkům vyčítají, že zanedbávají autoritu Starého zákona, a zakládají si na tom, že nepodléhají *marcionismu*, starověké herezi, která proti sobě stavěla Starý a Nový zákon. Ale svou koncepcí totální zkaženosti člověka bez milosti zavádějí jiný druh marcionismu, když oddělují starověkou moudrost od biblické, zatímco katolíci se snažili obě smířit. Je to zjevné v umění, které se rozvíjí v duchu Tridentu. Starověcí bohové jsou svoláváni na pomoc Bohu pravému a člověk je oslavován ve svém těle. Smyslovost není trestná, není trestána, právě naopak. Říká se, že puritáni z Nové Anglie nemohli snést pomyslení, že by někdo někde mohl být šťastný.

Radost je v zásadě přirozený stav dobrého katolíka. Je vyzván, aby tančil, aby šel do divadla, aby se veselil. Barokní svět během dvou století okázale rozvinul civilizaci libosti. Jansenistická strohost a rigorismus ve Francii přicházejí zbavit tento obraz jeho lesku. Nerozšířily se do německých zemí, máme-li soudit podle bouřlivé radosti církví v Bavorsku nebo v Čechách, ani do Španělska na oltářní obrazy, ani do Neapole svatého Januaria.

V tridentském mechanismu si klerikové pro sebe vyhradili myšlení na vysoké úrovni. Takže co se stane, jestliže ti, kdo měli mít toto myšlení za své poslání, přestanou myslet? A skutečně, na konci sedmnáctého století jsme svědky toho, že začíná postupné upadání katolické teologie. Ještě za Ludvíka XIII. dokázala Sorbonna zplodit silné osobnosti, jako byl Pétiau nebo Thomassin. Omezila se na erudovanost a měla se na pozoru před cenzurou přicházející z Říma. Bossuet, jenž byl také silnou osobností, se kochal neměnností katolického dogmatu a stavěl ji do protikladu s „proměnlivostí“ protestantismu. Je však třeba rozlišovat mezi neměnností dogmatu a znehybnělostí myšlení. Protestanté (Leibniz) mu odpověděli, že je těší být v církvi pohyblivé a proměnlivé a že nepředstavuje v žádném případě ideál jednoty, alespoň ne v tom smyslu, jak ji chápal Bossuet. Proměny podněcují rozum, zatímco uniformita vede k jeho utlumení. V devatenáctém století teologická fakulta ve Francii až do svého uzavření, k němuž došlo po vzájemné dohodě mezi jejím posledním děkanem a Julem Ferrym, v podstatě živořila. John Henry Newman nezískal své vzdělání uvnitř katolictví, ale na oxfordské Oriel College. A osvojil si je tak dobře, že když se stal katolíkem, nemusel měnit nic z toho, co předtím ještě jako anglikánský kněz kázal v St. Mary the Virgin. Lev XIII. měl dobré vnuknutí jmenovat jej kardinálem, což bylo jedním z prvních aktů jeho pontifikátu. Znamenalo to předběhnout intelektuální návyky v církvi o sto let. Pavel VI. s politováním konstatoval, že největším teologem jeho doby je Karl Barth, jenž byl naneštěstí protestant.

Stávalo se také, že se do spánku propadl veškerý lid. V devatenáctém století lid také „zeštíhl“. Ženy zůstávají věrné, ale muži církev opouštějí. Děti při

svobodném (soukromém) vyučování už nemají přístup ke statkům, které zpřístupňuje veřejné vyučování. Vytváří se katolické ghetto, které je stále uzavřenější. Všechno kolem, politický, vědecký a literární život, pokračuje dál a nezajímá se o to, co si myslí církev. Je možné v tomto ghettu uchovávat víru a spokojit se s katechismem; je možné víru zapomenout a pokračovat v pokřtívání dětí, ženit se a vdávat v kostele a nechávat se církevně pohřbívat. Tento konformismus není nijak hodný opovržení. Přináší *lip service* příkázáním církve, *praktikuje*. Je to postoj vyčkávání.

Nepřátelskost vůči *vnějšímu světu* a pohrdání jím může v sobě mít něco osvěžujícího a může také prozrazovat inteligenci. To se ovšem už dlouho nestalo, neboť křesťanské myšlení se ukrylo v bezpečí zámostku, který si kolem sebe vytvořilo. To, co kolem něj převládalo, už není nepřátelství, ale lhostejnost. Církev už nebojuje. Stala se sama lhostejnou vůči pohybu myšlenek, úměrně tomu, jak je tomuto pohybu lhostejná ona sama. Má své vlastní spisovatele, své vlastní filosofy. Nyní se objevuje jen literatura a filosofie s katolickou etiketou, a církev se s tím spokojuje. Katolické myšlení se drží v bezpečné vzdálenosti od diskuse; ze strachu, z izolovanosti, z nepochopení. Už se s ním nepočítá, ale jemu na tom nezáleží. Zhlíží se samo v sobě.

Berme věci s odstupem

Základním úkolem, který si církev stanovila od prvních století, bylo uchovat neporušené depozitum víry přijaté od apoštolů. Z tohoto důvodu také vystavěla teologickou katedrálu, definovala dogmata, zavedla inkvizici, zdokonalila cenzuru, vypracovala *Index*, a to, co zůstalo z katolického lidu, uzavřela za hradbami.

Uspěla pouze v tom smyslu, že zůstalo neporušené depozitum víry. Papež Benedikt XVI. mohl vyhlásit, že právě v katolické církvi nacházíme nejvážnější a nejúplnější uchování křesťanské pravdy. Byl to akt pokory, skromnosti. Neříká jako jeho předchůdci, že církev v sobě zahrnuje *veškerou* pravdu. Tento velice vzdělaný a moudrý papež věděl o všech přínosných věcech protestantismu a byl velice vnímavý k bohat-

ství východních církví, které zlomky zmíněné křesťanské pravdy vytrhly, odnesly si je prostřednictvím schizmatu a disidence, a patrně je i kultivovaly lépe, než tomu bylo v římské církvi. To je pravda, ale bylo to přece jen v Římě, kde jí zůstalo nejvíc, kde jí také nalezneme nejvíc, dáme-li si tu práci ji hledat.

Ale za jakou cenu? Zdá se, že všechny tyto snahy skončily vytvořením prostředí, které nepřeje intelektuálnímu životu. Mezi prostředky disciplíny a myšlenkové práce je méně náročné a vyčerpávající uchýlovat se k těm prvním. Každý si může připomenout způsob, jakým byla spíš potlačena než vyřešena modernistická krize. Ale právě uvnitř tohoto zemdlého prostředí se formuluje slovo církve. Je třeba se divit, že se jen s obtížemi snaží nechat slyšet svůj hlas? Velký Mommsen byl liberál, ale výslovně si nepřál, aby se na univerzitu dostal katolický profesor, protože byl podle ústavy zbaven svobody myšlení. Nespočetné anglické sarkasmy na adresu předpokládané hlouposti katolického světa by nebyly myslitelné, kdyby v něm plamen rozumu zářil mnohem živějším světlem.

Hořké vědomí tohoto faktického stavu trápilo katolicismus po celé dvacáté století. Vysvětluje také zuřivý tón u několika katolických spisovatelů. Nezabránilo však přetrvávání několika slepých míst, které je tváří v tvář komunismu, islámu a ještě jiným aspektům reality zbavovalo nezbytné jasnosti myšlení. Ale vědomí nakonec pracuje a není vůbec vyloučeno, že se hustý zámostek přece jen otevře. Bude k tomu přinucen. Když církev na Druhém vatikánském koncilu vyhlásila náboženskou svobodu a vrátila původní smysl dlouho překrucovanému augustinovskému výkladu *Compelle intrare*, znamenalo to, že se dobrovolně zbavila použití prostředků síly, které jí ostatně byly jeden po druhém odňaty dějinami. Zůstala jí nakonec jako v dobách apoštolů síla pravdy a její schopnost přesvědčovat. Ale k tomu, abychom přesvědčili, je lépe být inteligentní.

Commentaire, č. 150, léto 2015, s. 245. Z francouzštiny přeložil Josef Mlejnek. Kráceno.

Alain Besançon (1932) je francouzský filosof a historik idejí žijící v Paříži.

Naděje tomismu v zemích českých

Tradiční tomismus se osudově rozešel se zkušeností vědy

JIRÍ VÁCHA

Když před časem uplynulo století od vydání impozantní příručky novotomistické filosofie z pera Josefa Pospíšila, profesora dogmatiky a fundamentální teologie na brněnském bohosloveckém učilišti, nevyvolalo to velkou pozornost.¹ T. G. Masaryk, který jinak sympatiemi ke katolicismu neoplýval, svého času označil Pospíšilovu *Filosofii* za jeden z nejlepších spisů české filosofické literatury vůbec. Na Pospíšilově díle je nápadné, že kromě obecných filosofických disciplín je víc než dvojnásobek textu věnován „Kosmologii se zvláštním zřetelem k moderním vědám přírodním“. Zde se Pospíšil vyrovnává s těmi idejemi své doby, které podle jeho názoru „křesťanské filosofie“ nejvíce škodí: s fyzikálním a chemickým atomismem, s monismem, s darwinismem, s popíráním účelnosti atd., a to vše s využitím soudobé přírodovědecké literatury. Zároveň se autor snaží tomistické učení o materii a formě a o stvoření světa podpořit důkazy z přírodních věd. Hlavní prelátovou snahou bylo ukázat, že pravá přírodní věda není s křesťanskou vírou a filosofií „podle zásad sv. Tomáše Akvinského“ v rozporu. A neméně, že kněží musejí být tak vzdělání, aby mohli odrazet útoky materialistické vědy na odpovídající úrovni. „Vědecká obrana křesťanské nauky... jest naší [tj. kněží] nejsvětější povinností.“ – Přirozeně se nabízí otázka, jak je tomu s tomismem a jeho vztahem k vědě dnes, po víc než sto letech od heroického výkonu Pospíšilova.

Tradice filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského sice přestala být po 2. vatikánském koncilu závaznou filosofií katolické církve, v Česku si však na katolických teologických fakultách udržuje významné pozice. Tomismus, vycházející z Aristotelových podnětů, je významným oponentem dnes běžného filosofického naturalismu a fyzikalismu,² takže nemůže být lhostejný těm,

kteří těmto směrům „hlavního proudu“ rovněž oponují, ale přitom sami tomisty nejsou. Vzniká otázka, jak účinným spojencem jim (a mladým kněžím v dnešních světonázorových střetech) může tomismus být.

Zdá se, že i v českém tomismu je možné mluvit o jistém „hlavním proudu“. Jeho časopiseckým orgánem jsou česky a anglicky psaná *Studia Neoaristotelica* – časopis pro analytickou scholastiku, dále se k němu hlásí články roztroušené ve *Filosofickém časopise Akademie věd*³ i v populárnějších periodikách a řada knižních publikací. Naši tomisté s porozuměním vydali překlad autoritativního kompendia „tradičního tomismu“ Josepha Gredta⁴ a také starý církevní dokument „Čtyřiaadvacet tézí“, vydaných vatikánskou Kongregací pro studium v roce 1914, tedy v časech boje proti „modernismu“.⁵ Mojí konstrukcí „hlavního proudu“ českého tomismu se – jak doufám – nikdo nebude cítit dotčen a v dalším už budu mluvit ve smyslu horního vymezení jen o „tomismu“. Samozřejmě nechci sugerovat, že všichni autoři z „hlavního proudu“ hájí všechna stanoviska, o kterých zde bude řeč. Náš tomismus také není izolovaný od tomismu ve světě, a my si zde občas – naprosto nezaludně, jen pro doplnění obrazu či pro pouhé formulační pohodlí – vypomůžeme citacemi ze světové tomistické literatury.

Filosofický naturalismus, který se odvolává na výsledky zkušenostních věd, hlavně přírodovědy, se co se týká předmětu překrývá s „filosofií přírody“, jak je rozvíjena v tomismu. Mělo by se tedy před námi rozprostít pole kvalifikovaného střetnutí obou – co do vyznění ovšem naprosto protikladných – koncepcí. Bohužel je nutné konstatovat, že na toto střetnutí se tomismus nezdá být vhodně připraven, ani svou pojmovou výstavou, ani metodologií (tou hlavně), případně ani

zájmem svých protagonistů. Z širokého spektra otázek vyjmu hlavně dva problémy, které – jak se pokusím ukázat – tvoří spojitě nádoby: údajná nezávislost „přírodní filosofie“ na zkušenosti přírodovědy a existence *jediné* „substanciální formy“ v živé bytosti. Druhá teze je sice typicky tomášovská, ale moje následující kritické poznámky se – snad je zbytečné to říkat – netýkají geniálního celku Tomášovy filosofie.

Jen z běžné zkušenosti

Mezi tomisty panuje soulad v tom, že jak obecnou metafyziku, tak i speciální část metafyziky – „filosofii přírody“ – je dostačující a také žádoucí budovat na zkušenostech a vědomostech běžného života. Především je tu zkušenost vnitřní, pomocí které bezprostředně nahlížíme, že kromě své tělesnosti jsme nerozlišitelnou duševně-tělesnou jednotou; tato vnitřní zkušenost jako taková ovšem není přístupná přírodovědě. Jako další výchozí bod nabízí tomista Coreth několik principů platných pro veškeré přírodní jsoucní: zákon identity, zákon kauzality a zákon finality. Tyto principy jsou nám známy přede vši zkušeností, ale zároveň říkají něco nového.⁶ Kromě toho, chceme-li správně pochopit jakýkoliv přírodní celek a jeho síly, nemůžeme pominout ontologické principy, jako jsou substance a akcident, látka a forma, možnost a uskutečnění („potence“ a „akt“). Z východisek tohoto druhu se v tomismu masivně *dedukuje* všechno potřebné. Zatímco fyzika podává jen operacionální („prakticky upotřebitelné“) definice svých veličin, metafyzika nabízí definice, které se zdají být – jak praví mladý kanadský doktorand Savard – absolutní. Jejich pochopení, ačkoliv je založeno na zkušenosti změny, času a prostoru, nevyžaduje žádný návrat k experimentování, měření nebo kalibrování instrumentů.⁷ Přírodověda se zabývá rozlehlými jsoucní a jejich matematizovatelnými kvantitami a nejde jí o to odhalit, co věci jsou („jejich esence“), nýbrž jen o jejich chování na základě jejich vnitřních „mechanismů“.⁸ V přírodně-filosofických disputacích není tedy nikterak nutné využívat přírodovědeckých poznatků; věda je ostatně postavena na hypotézách a ty nezaručují nic trvalého.⁹

Se zásadní důležitostí vnitřní zkušenosti pro filosofický obraz světa je nutné naprosto souhlasit.¹⁰ Problematictější je to s omezením „přírodní filosofie“ na

tzv. běžnou, každodenní zkušenost. Tomisté sice někdy připouštějí, že jejich metafyzika bude vycházet z běžné zkušenosti jen tak dlouho, pokud nebude nutné vyjít z nějaké jiné zkušenosti. Na to ale pak v praxi nikdy nedorazí. Prostě se předpokládá, že uvedená východiska pro řešení úkolů „přírodní filosofie“ postačují. Proti tomu je možné namítnout, že zkušenost věd, včetně věd o přírodě, není nějaká zvláštní, od běžné každodenní empirie podstatně oddělená zkušenost, ale jen zkušenost metodicky přesně řízená, kritická a usoustavněná, doplněná podle potřeby vhodnými nástroji, překonávajícími omezení tělesných smyslů. Nedá se zdůvodnit, proč by měl být z hlediska metafyzické spekulace nějaký rozdíl v obou těchto typech zkušenosti, a ještě méně, že by měla mít zkušenost běžného života jakoukoliv přednost. Je to spíš naopak: co víme o buňce, je získáno jen mikroskopováním, nikoliv pouhým okem, a přesto je buněčná teorie jedním z pilířů biologie a tedy i zásadním tématem pro filosofii biologie. Fyzikální atomy a molekuly také nejsou předmětem každodenní zkušenosti, a přesto zásadně určují náš pohled na přírodu. Filosofii přírody prostě není vhodné proti „podezřelé“ přírodovědě jakkoliv imunizovat.

Samotné výchozí principy tomistické metafyziky jsou u některých autorů podávány příliš a priori, ačkoliv by měly být pádně zdůvodněny přede vším ostatním (typicky např. že příroda je činná k účelům). Také klíčová dvojice „substance–akcident“ (podstata–vlastnost) vyžaduje pečlivou analýzu. Není zřejmě náhodné, že Tomášovu definici substance je těžké vypreparovat a vyjádřit jedinou větou, aniž bychom se točili v bludném kruhu.¹¹ V metodě tomistické „přírodní filosofie“ (a metafyziky vůbec) převažuje *deduktivní prvek* spojený s přílišným spoléháním na nosnost výchozích pojmů. Jistá vágnost základních pojmů (ve filosofii nevyhnutelná) však působí, že při pouhé dedukci z těchto pojmů nemůžeme zacházet příliš daleko, poněvadž s každým dalším krokem roste „počet stupňů volnosti“ a konstrukce se rozvíklává. Nahlédnutím (nikoliv systematickým studiem, to přiznám) do Gredtova kompendia se člověk přenesení do časů *manuálové scholastiky*, kterou Quentin Quesnell charakterizoval takto: „Tento scholastický myšlenkový směr kladl mimořádný důraz na logiku, jasnost, mechaniku výkladu, přesné rozdělování a podrozdělování materiálu. Předpokládala se možnost

dokonalého a přesného definování čehokoliv... Pokud měl člověk trpělivost a výdrž, dal se řetězec úvah vždycky vysledovat. To byla jeho síla, ale i slabost. Přílišný důraz na formu mohl snadno vést k tomu, že forma nahradila podstatu. Ideje a názvy jsou vždycky ostřejší než skutečnost a svět definic, dělení a logiky se může brzo stát světem pouhých slov. Bylo zjevné, že systém nebyl určen k tomu, aby podporoval nějaké inovace.¹²

Sám se hlásím k „induktivnímu“ pojetí filosofie přírody, ve kterém je metafyzika *pokračováním* věd do oblasti, kam až jejich metody a důkazy nedosahují. Postulovat hypotézy o tom, co je za hranicemi empirie, však musíme jen s velkou opatrností a skromností. Připouštím, že taková metafyzika přírody je do jisté míry závislá na okamžitém stavu empirického bádání v různých oblastech, což může odrazovat ty, kteří by chtěli mít definitivní odpověď na základní metafyzické otázky *zde a nyní*. Výhodou induktivního pojetí je mj. větší robustnost vůči nevyhnutelnému kolísání významu slov a pojmů. Také netrhá náš „světový názor“ na dva kusy – metafyzický a vědecký, což nepochybně mnoho přemýšlivých lidí frustruje. (A při dnešní obrovské autoritě vědy vede k tomu, že při eventuálních srážkách vědeckých a metafyzických tvrzení se metafyzika snadno pošle do starého železa.) Lidsky pochopitelný požadavek na dosažení posledních a nepochybných pravd o světě však neospravedlňuje příliš uspěchanou metodu.

Osudová dvojice: látka a forma

V neposlední řadě je tomistická „filosofie přírody“ příliš výlučnou a navenek uzavřenou filosofií, než aby budila zájem filosofů stojících mimo. Koncepce, která tradiční tomisty (a zde musím slovo „tradiční“ zdůraznit) zvlášť izoluje od dnešního filosofického diskurzu, je tzv. *hylemorfismus*, originální Aristotelova myšlenka, že všechna hmotná jsoucna jsou metafyzicky „složená“ z látky a formy. Přesně řečeno, mám zde na mysli *důslednou*, vlastně jen Tomášem a jeho věrnou školou zastávanou formu hylemorfismu, dokazující, že „substanciální“ forma může být v hmotném tělese („substanci“) jen jedna jediná. Tomisté zdůrazňují, že v aristotelismu se „formou“ nemíní geometricky popsatelný tvar, ale prostě určení, vymezení, determinace věci.¹³ Výchozí zkušeností je zjištění, že sami sebe zakoušíme

jako určitou nerozlišenou psychofyzickou jednotu, jako jakési jedno „sebevědomé těleso“.¹⁴ Podle Tomáše se tak zakoušíme jako substance, a to substance jednolitá, nesložená z jiných substancí. Substancí jsou pro tomisty i dnešní fyzikální atomy, molekuly atd. a všichni živočichové a rostliny.

Substance v hylemorfistickém pojetí nepochybně vznikají a zanikají, resp. přecházejí jedna v druhou. Z existence takovýchto substanciálních změn ve světě je pak možné podle Aristotelova vzoru odvodit, že hmotné substance se skládají ze dvou metafyzických složek, ze zcela neurčité „první látky“ (substrátu substanciálních změn) a „podstatné formy“, která zcela neurčitou první látku určuje do určitého druhu (zlato, růže, kapr, člověk). Z našeho dnešního hlediska poněkud zvláštní Aristotelovou myšlenkou bylo, že podstatná forma živé bytosti (kterou Aristotelés chápal spíš jako „hybatele“ než jako „duši“) je odpovědná i za prožitky, tj. za to, čemu v novověku – přednostně u člověka – říkáme vědomí. U Tomáše, který Aristotela „pokřtil“, je podstatnou formou člověka jeho duše, tentokrát už cele v křesťanském smyslu: v případě lidské duše jde dokonce o samostatnou substanci, i když neúplnou.¹⁵ Lidská duše je principem jak biologického, tak specificky lidského rozumového života a musí být – vzhledem k charakteru rozumu – netělesná.¹⁶ Tomášův důsledný hylemorfismus přitom zdaleka nebyl jen záležitostí jeho filosofie přírody, ale podstatným prvkem jeho filosofie vůbec, který strukturoval způsob, jakým Tomáš smýšlel o mnoha jiných věcech.¹⁷

Hylemorfismus má především vnitřní problémy. O příčině vzniku takového a takového „tělesa“ s jeho substanciální formou nemůže nic říci. Pokud shoří dřevo na popel, mají společnou jen zcela neurčitou první látku a vnější příčinou této „substanciální“ změny je zapálení dřeva; to ovšem samo vůbec nevysvětluje, odkud se vzala substanciální forma popela.¹⁸ „První látka“ je vůči všem tvarům úplně lhostejná, a tak hylemorfistům nezbyvá, než říci, že forma popela byla obsažena ve dřevě už „potenciálně“; to je však úplně triviální. Dnes díky vědě už víme, v čem zcela konkrétně tato „potence“ dřeva spočívá, totiž v interakci drobných fyzikálních „substancí“, atomů a molekul. Tyto substance jsou ve dřevě a v popelu jen jinak zkombinovány, a my dnes „do toho vidíme“.

Mlha virtuální přítomnosti

Jestli je substanciální forma v každém hmotném tělese jen jedna jediná, znamená to, že substance, které při podstatné změně do tělesa vstupují nebo se navzájem slučují, přestávají v novém celku existovat jako substance a jsou přítomny pouze „virtuálně“, „podle svých kvalit“. Co znamená „virtuální přítomnost“ dosavadních substancí v nové substanci, se nepodařilo vyjasnit ani po dlouhých diskusích Tomášových interpretů.¹⁹ Pokud jde o „virtuální přítomnost“ v anorganických substancích, např. atomů sodíku a chlóru v molekule NaCl, je možné skoro se všemi popisnými formulacemi hylemorfika (Gredta) souhlasit, není však možné přijmout umělou metafyzickou hypotézu, že „stabilnímu novému vnějšímu jevu [molekule NaCl] musí odpovídat vnitřní změna v substanci a v silách“.²⁰ Umělou proto, že kvantově-fyzikálně-chemické vysvětlení vzniku molekuly NaCl z atomů Na a Cl je kauzálně úplné a zcela průhledné a ukazuje, že „esence“ atomů vstupujících do chemické vazby se nemění. Pokud by chtěl tomista trvat na své „první látce“, musel by se za ní vypravit v hierarchii materiální struktury mnohem níž, než jsou atomy, ale tam zase nastávají velké temnoty a paradoxy kvantového světa.²¹ Ty (aspoň zatím) znemožňují jakoukoliv smysluplnou metafyzickou spekulaci. Co se ale dá říci už teď, je, že argumenty opírající se o běžnou každodenní zkušenost (tj. zkušenost s makro-objekty) musejí brát v úvahu, že klasický „newtonovský“ pohled na svět už není možný a že klasické objekty jako startovací bod pro fyziku už nepotřebujeme. Ty emergují dynamickým procesem, odborně zvaným „dekoherence“, z kvantového podkladu.²²

S ještě většími potížemi se však setkává důsledný hylemorfismus v případě substancí (atomů, molekul...) vstupujících do lidského těla. Novověká fyzika a biologie dospěly k závěru, že pro živé bytosti platí přesně stejné fyzikální zákonitosti jako v anorganickém světě a že atomy a molekuly do těla vstupující se v něm chovají přesně tak, jako se chovaly mimo tělo. To je základem úspěchu např. farmakologie syntetizující nová léčiva. Věda samozřejmě ví, že tělo není součtovým efektem zúčastněných jednotek, že ve složitých systémech vznikají často podivné a neočekávatelné jevy („emergence“, vynořování) a že *v tomto smyslu se*

už atomy atd. nechovají stejně jako mimo tělo; stále však zůstává proti důslednému hylemorfismu zásadní rozdíl. Důslední hylemorfisté nemohou jinak, než že atomy atd. vstupující v metabolických procesech do těla zanechávají přede dveřmi svou substanciálnost a nechávají se pohltit novou substancí, např. substancí určitého konkrétního člověka. Jakmile např. atom železa vstoupí do těla a zabuduje se do něj, přestává být samostatnou substancí a stává se vlastností („akcidentem“) jediné substance – živého organismu. Toto „převzetí“ sil nižších forem vyšší formou je v důsledném hylemorfismu brutální, blíže nevysvětlitelný fakt: prostě se to tak děje. To se ale rovná popření univerzální přírodní kauzality.²³

Starověk ani středověk samozřejmě neměl ani potuchy o nesmírné komplikovanosti stavby organismu na několika hierarchicky uspořádaných etážích, které jsou protkány regulačními okruhy. Orgány popř. tkáně mohly být tedy považovány za poslední vnitřně strukturované prvky utváření živého těla. Mohl-li se kromě toho např. hmyz samovolně rodit z čírého bláta, nezdála se být představa, že animální „duše“ je s to zorganizovat naprosto neurčitou a vši tvarovanosti prostou „první látku“, nijak násilná. Dnes však působí imunizační strategie hylemorfistů vůči přírodovědě násilně a hylemorfismus tomášovského typu se ocitá v konfliktu s empirickými poznatky. Gredtovo nerozpačité vylíčení, jak je možné, že při zpětném procesu – rozkladu těla po smrti člověka – se znovu na scéně objevují původní prvky nebo sloučeniny, mluví samo za sebe: „Návrat blízkých prvků, ‚organických‘ substancí, při smrti živého těla se vysvětluje tím, že tyto různé ‚organické‘ dílčí substance jsou odnímány vlivu nutritivní mohutnosti duše. Tím se osamostatňují fyzické a chemické síly těchto částí...“²⁴ Zůstává ovšem nejasné, odkud se tyto „síly“ vezmou, když po odchodu duše „zbývá“ jen první, naprosto neurčitá látka. Je zřejmé, že důsledný hylemorfismus tomistické školy je dnes možné obhajovat jen za předpokladu, že přírodovědecké zkušenosti odejmeme právo mluvit do „přírodní filosofie“; jsou to opravdu spojitě nádoby. Je ovšem třeba přiznat, že ani dnešní přírodověda neřeší problém vztahu „duše“ k její materiální základně a že i všechna filosofie v tomto směru tápe.

Dvojznačnost duše jako formy

„Vědomí“ je objevem novověku. Fenomény vědomí jsou kategoriálně odlišné od fenoménů hmotné struktury (mozku), čímž vzniká pověstný Chalmersův „těžký problém“ – v jakém vztahu je mysl či duch k hmotné struktuře těla (mozku).²⁵ Půvab důsledného hylemorfismu je v tom, že tento problém zdánlivě odstraňuje. Slibuje ho vyřešit jediným elegantním tahem: jestli je duše výhradním utvářecím principem v organismu, „těžký problém“ ani nevzniká, poněvadž duše je formální příčinou vši tělesnosti a jakožto výhradní nositel formovanosti je také nositelem subjektivity, schopnosti prožívat. Jakékoliv ucouvnutí z důsledného hylemorfismu ovšem znamená připustit, že v těle existují dílčí substanciální formy, které nejsou „výtvorem“ duše a se kterými musí duše jakoby „počítat“ (atomy, molekuly...). A co víc, ty by dokonce mohly být chápány jako nutná podmínka její vlastní existence (což je dnes v analytické filosofii bráno jako samozřejmost). Tak se znovu objevuje na scéně těžký problém vědomí a tomista se musí postavit do jedné řady s ostatními snažícími se a tápajícími filosofickými kolegy.

Zásadní problém však vidím v tom, jestli je „forma“ jako taková vůbec způsobilá konstituovat prožitkovost, vědomí, jáství. Nemá-li se slovo „forma“ přes příliš vzdálit od své domovské základny a tak mimo svůj původní kontext vyprázdnit svůj význam,²⁶ musí být viditelnou vlastností (nebo souborem vlastností) těla. Není vůbec jasné, jak a proč by měla takováto forma vysvětlit sebemenší stín prožitku! Přesně s tímto problémem zápasí dnešní „kognitivní věda“, která by ráda vysvětlila vědomí buď ze zákonitostí neuronových sítí, nebo ve smyslu počítačového programu. Jde v ní o pokus vyvodit vědomí *ze struktury jako struktury*, bez ohledu na kvalitu komponent, čili o „silnou emergenci“. ²⁷ Neexistuje však žádná ani fenomenální, ani pojmová souvislost mezi formou a prožitkem. Forma zůstává v oblasti rozsažnosti a pouhé „výskytovosti“, prožitek je něco kategoriálně odlišného. Stumpová z úvahy podobného druhu naznačuje, že by mohl být Tomáš interpretován jako nereduktivní materialista.²⁸

U Tomáše samotného je tento problém jaksi srovnán ze světa tím, že lidská duše je *substancí* (i když „neúplnou“), které lze připsat racionalitu atd. Proti

tomu je však možné vyslovit zásadní námitku, že „forma“ lidského těla je jeho *vlastností* a nemůže být zároveň *činitelem*, který na tělo kauzálně²⁹ působí. To je u Tomáše nevyřešená dvojznačnost, která se promítá i do Tomášova řešení problému nesmrtnosti duše.³⁰ Problém, jak z formy či struktury jako takové vzniká schopnost prožívat, trvá.

Tradiční tomismus tento problém možná necítí mj. proto, že dělá zásadní rozdíl mezi „substanciální formou“, neviditelným metafyzickým principem, a formou „viditelnou“, přístupnou pozorování.³¹ Pak se ovšem zaplete do problému, jaký druh podobnosti (izomorfie) mezi oběma si máme představit. Na jedné straně jsou metafyzicky zásadně rozdílné, ale na druhé si přece musejí být nějak podobné! Kromě toho se můžeme podívat, jak vzniká schopnost mít prožitky u živočichů z *jejich* substanciální formy, která u Tomáše jistě není samostatně existující schopnou substancí. Z těchto rozporů důsledného hylemorfismu se nezdá být žádné východisko. Sluší se i poznamenat, že hylemorfismus v tomistickém silném smyslu nehájil důsledně ani Aristotelés³², ani všichni scholastikové (nehájil ho např. Albert Veliký, Duns Scotus).³³

Zápas gigantů: aristotelismus kontra evoluce

Svět Aristotelův i Tomášův byl svět statický, jednou provždy daný. To jim samozřejmě nelze s ohledem na dobu, ve které žili, vyčítat, je však vhodné z toho vyvodit důsledky. Jestli je něco univerzální charakteristikou světa, pak je to jeho evoluce – od „počáteční singularity“ před 13,8 miliardami letů přes vznik elementárních částic, atomů a prvků až po evoluci života a člověka. Potíž se zvyšuje s tím, že velmi mnohé – ale ne všechny – evoluční změny se děly poznenáhlu, takže u nich pak není možné stanovit ostré hranice mezi stavem před změnou a po změně, jak to vyžaduje teorie substanciální změny. Filosofická koncepce „esencí“ a „substancí“ se s univerzální evolucí světa musí nějak vyrovnat, má-li přžít. O takové vyrovnání se pokusil (u nás před válkou velmi ctěný) Jacques Maritain,³⁴ který vyzdvihl z Tomáše myšlenku, že hmotné formy mají v sobě tendenci být transformovány do vyšších forem, až dosáhnou svého posledního cíle v lidské formě. Materiální forma tak nemá jen přirozený cíl realizovat sebe sama,

ale i „transnaturální cíl“, totiž dosahovat vyšších forem. Kdybychom tuto transnaturální tendenci rozšířili, míní Maritain, o dimenzi času – něco, co u Tomáše samotného nenajdeme –, dostali bychom filosofické základy pro tomistickou teorii evoluce. Evoluce se ovšem neděje „sama od sebe“, nýbrž pod vlivem zdokonalujícího a transformujícího příčinného zasahování Božího. Modelem výkladu evoluce je Maritainovi Tomášův výklad rozvoje lidského embrya. Lidské embryo musí dozrát do určité „vhodné dispozice“, aby mohlo *přijmout* (!) formu postupně vegetativní, senzitivní a lidskou; analogicky se v Maritainově podání v evoluci vyvíjejí jedny substanciální formy v jiné, postupně bližší a bližší formě lidské. Maritainovo uchopení evoluce je tedy v jádře takové, že se rozloží na sérii po sobě jdoucích substanciálních forem, jejichž přechody obstarává Bůh, využívaje materiálních příčin jako svých nástrojů. Zde se ovšem o evoluci nefilosofuje „zdola“, jak je v současné filosofii samozřejmé, ale „shora“ – z předem přijatých předpokladů. Cílem Maritainových formálních konstrukcí je ukázat, že evoluce je v tomistickém systému přijatelná. Snad je. Tyto formální konstrukce jsou však nepoužitelné v kritické diskusi se zideologizovaným darwinismem, která je na pořadu dne. – Již vzpomenuť klasik Gredt diskutuje biologickou evoluci dosti detailně, dochází však k závěru, že není možné, aby se základní živočišné typy nějak podstatně měnily, tj. odmítá z filosofických důvodů monofyletický původ živočišstva, což je velmi riziková ingerence do biologické empirie.³⁵ Je zřejmé, že mezi všeobecnou evolucí vesmíru a tomistickou „esenciální formou“ (původně platónskou ideou) zůstává provokující napětí.

Tomistická koncepce „essence“ a velmi příbuzného pojmu „přirozenosti“ se těžko vyrovnává i s dnešním biomedicínským pojetím zdraví a nemoci. „Přirozenost“ nemůže být podle tomistů zdrojem poruch: příčiny, které zhoršují zdraví, omezují délku života apod., nemohou pocházet z vrozené „přirozenosti“ člověka, ale musejí pocházet zvnějšku. V tom tkví už antický prazáklad pojmání zdraví (normálnosti) a nemoci (nenormálnosti) jako *alternativ*; toto pojetí však bylo v průběhu minulého století vyvráceno. Dnešní biomedicína konstatuje, že mnohé nemoci jsou důsledkem genetické variability v populacích a že tato variabilita je jak neodstranitelným, tak nepostradatelným atributem

života. Nepostradatelným proto, že bez variability by nebylo ani evoluce. Mnozí jedinci, „individuální substance“, si v sobě od početí nesou zárodky patologie, a tyto jedince lze chápat jako nutnou daň, kterou platí populace za své celkové přežití a schopnost se přizpůsobovat měnícím se podmínkám prostředí. Mezi zdravím a nemocí je v principu plynulý přechod.

Bioetika vyjde naprázdno

Ani Aristotelés ani Tomáš nemohli nic vědět o detailním složení organismu na buněčné a podbuněčné úrovni. Dnešní biologie sestoupila v jistém smyslu až na samé dno svého předmětu, a to nejen ve smyslu poznání, ale i ve smyslu účinného zasahování (ať už v tomto bodě převažuje naše nadšení nebo obavy). Ukazuje se, že s podbuněčnými a buněčnými složkami organismu je možné prakticky úspěšně zacházet málem jako s kolečky do hodinek. Geny se dají uměle zapínat a vypínat, vzájemně nahrazovat, přehazovat z organismu do organismu, dokonce uměle syntetizovat. A na buněčné úrovni je možné vyměňovat buněčná jádra i celé buňky.

Když se některé situace pokusíme interpretovat hylemorfisticky, vznikají násilnosti a „křeč“. Příklady tohoto druhu by bylo možné v dnešní éře molekulární biologie uvést mnoho. Gen (molekula DNA) pro světélkující bílkovinu světlušek vnesený do rajčete způsobí, že listy rajčete začnou ve tmě světélkovat. K tomu ovšem se vnesený gen musí zapojit do složité mašinerie výroby bílkovin vlastní rajčeti a jeho produkt – světélkující bílkovina – se musí napojit na energetické zdroje buňky. Cizorodá substance (úsek DNA) se tak intimně vkládá do fyziologie (a tedy „formy“) rajčete a ponechává si v ní svou exotickou funkci, která je jinak rajčeti úplně cizí. Forma rajčete zde posluhuje plně integrovanému vetřelci vším svým vybavením, ačkoliv to vůbec není v jejím zájmu. – Ještě nápadnější je situace, kdy si tělo z prostředí nabírá běžné prvky a zabudovává je obvyklým způsobem do své struktury, netušíc, že mohou být – jak se masivně stalo po Černobylu, ale v mírnější formě platilo v přírodě vždycky – radioaktivní. Radioaktivní izotopy se v těle chovají navenek spořádaně, chemicky správně fungují, „tajně“ však přispívají k jeho zániku, poněvadž vyvolávají zhoubné bujení. Jejich patogenní radioaktivita se nezměnila

vstupem do těla ani v nejmenším. Kdyby byla masivní přítomnost radioaktivních izotopů v těle jen virtuální a ve službě jeho substanciální formy, nebyly by musely po Černobylu vznikat žádné obavy.

Všechna dnešní biotechnologie počítá napevno a zcela samozřejmě s tím, že atomy, ionty a molekuly fungují po vpravení do těla stejně jako mimo tělo, zcela deterministicky a předvídatelně. Buňky si dokonce podržují svoji původní druhovou povahu. V běhu jsou experimenty, při kterých se do velmi raných embryí jednoho druhu, zbavených schopnosti vytvořit např. slinivku, injikují tzv. embryonální kmenové buňky jiného druhu, tj. buňky, jejichž vývojová potence je ještě neurčena. Tyto buňky jsou schopny v hostitelském embryu a později v dospělém živočichovi vytvořit chybějící slinivku, která ovšem obsahuje geny nikoliv hostitelského, nýbrž dárcovského druhu. Hostitelské zvíře se zde použije jako „inkubátor orgánů“. Cílem je takto vytvořit např. lidskou slinivku v praseti a transplantovat ji pak lidskému pacientovi. Pokusy zvíře-zvíře se už podařily a pokusy zvíře-člověk jsou na spadnutí a narážejí v podstatě „jen“ na zábrany z etického hlediska.³⁶ Podívejme se na tuto situaci z hlediska hylemorfismu. Prasečí embryo je jistě substancí, a to i když je zbaveno možnosti vytvořit slinivku, poněvadž je schopné se vyvinout do dospělého prasete. Kmenové buňky jiného živočišného druhu (časem snad i člověka) jsou jednotlivě také substancemi. Po injikování do prasečího embrya se stávají součástí substance „prasečí embryo“. Dospělé prase bude mít slinivku, ovšem z lidských buněk s jejich specifickým lidským genotypem; z hlediska hylemorfismu je tato slinivka ovšem prasečí. Orgán lze pak praseti odebrat a použít u člověka s nefunkční slinivkou; poněvadž je geneticky lidská, nebude problém s jejím uchycením a fungováním u člověka. Hylemorfista se může i v této situaci pokusit „bít až do posledního muže“ a říci, že pokud je fungující slinivka v praseti, je součástí substance „prase“ a po přenesení do člověka je součástí substance „člověk“. Pokud je ale podstatná forma *jediným* určujícím faktorem vši utvářenosti, pak forma prasete odpovídá i za formaci lidských genů v tvořící se slinivce. Vzhledem k tomu, že tyto geny v tvořící se slinivce *fungují* (pouhé prostředí prasečí dělohy by samozřejmě pro tvorbu slinivky nestačilo), nejsou v praseti ničím „virtuálním“, ale

reálně kauzálně působícím, a to samozřejmě po svém „lidském“ způsobu. Možnost úspěšných manipulací tohoto druhu se zřejmě nedá v rámci důsledného hylemorfismu vůbec řešit.³⁷ To by mohlo v budoucnosti způsobit, že problémy bioetiky, které se naléhavě vynořují z radikálních možností bioinženýrství, nebudou moci být v důsledně hylemorfickém horizontu vůbec řešeny. Ovšem i pro všechny ostatní neredukcionistické filosofie budou tyto situace velkou výzvou.

Podmíněná naděje

Přírodní vědy dnes mají obrovskou prestiž a z velké části udávají tón všeobecného intelektuálního diskurzu. V naší materiálně přesycené „postindustriální“ společnosti se náročným formám myšlení, jaké představuje právě filosofie, příliš nedaří. Filosofii se zabývá hrstka profesionálů, zatímco běžné intelektuální publikum se spokojuje s tím, co odpadne od stolu přírodovědcům, když se někdy – hlavně v rámci popularizace vědy – pustí na tenký led filosofování. Klasicky je to vidět např. na popularizátorech evoluční teorie (bez mrknutí oka ztožňované s novodarwinismem), kteří ze své vědy vyvozují výslovně fyzikalistický světový názor. U nás po pádu státní marxistické ideologie vyplnila – podle zákona kontrastu – vzniklé vakuum hlavně analytická filosofie, jejíž hlavní proud příliš nemá potřebu se naturalismu přírodovědců bránit, poněvadž koneckonců s nimi vyznává společné krédo. Teoreticky by zde měl tomismus široké pole uplatnění, ale ve veřejném prostoru ho není moc slyšet. Ostatně i na profesionálních pracovištích je, pokud je mi známo, zastoupen především ve formě *dějin scholastické filosofie*, méně často jako nosná myšlenka samostatné „systematické“ filosofické kreativity.

Pokud se však nese výuka na našich teologických fakultách v duchu toho tomismu, který byl předmětem předchozích kritických řádků, troufám si vyjádřit určité obavy. Těžko půjde vyhovět apelu Josefa Pospíšila, který jsme si dali do čela svých úvah. Drtivé převaze naturalistické přírodovědy, která se na naši studující mládež hrne ze všech stran, není možné čelit metafyzickou imunizací a tím méně postojem „vší pravděpodobnosti navzdory“. Výzvou pro ne-fyzikalistické filosofy našeho věku by mělo být vyrovnávat se s přírodovědecko-filosofickým naturalismem na jeho vlastní půdě

a jeho řečí. Vědci jsou obecně filosoficky velmi naivní, netuší, že ke každé jednotlivé větě, kterou za hranicemi svých oborů utrousí, existují už celé filosofické knihy nebo i knihovny. Bylo by především potřeba rozpoznat a pojmenovat nejčastější filosofické předsudky vědců a jejich nerefektované předpoklady a kriticky je analyzovat. Hranice mezi vědou a filosofií je místy dost neostrá – typicky např. v kvantové mechanice či v evoluční biologii – a kompetentní filosofická diskuse předpokládá, že je filosof vybaven hlubokým vhledem do základních problémů dané vědy. To je ovšem pro krátkost života obtížné a je vcelku nejasné, jestli je možné potřebnou kompetenci rozprostřít po úzce spolupracující skupině badatelů různého vyškolení.

Pokračující přírodovědecké poznání otevírá stále nové a snad i stále hlubší problémy, které se filosofie podstatně dotýkají. Jak dochází k přechodu ze světa kvantové fyziky do jevů makrosvěta? Jak to, že je matematika tak nepochopitelně úspěšná v popisu přírodních jevů? Existují nějaké obecné zákony sebe-organizace, nebo jsou sebe-organizační jevy vždycky jen *ad hoc*? Jaký je ontologický status zárodků či dospělých organismů, vzniklých radikálními geneticko-inženýrskými zásahy? Je možné dokázat rozdíl mezi „funkčním“ a „femenálním“ vědomím a jaký k nim má či nemá přístup neurobiologie? Když necháme všechny tyto otázky stranou a spolehneme se jen na dedukci z „evidentních principů“ běžné zkušenosti, nebádáme už v přírodní filosofii, ale v obecné metafyzice, a ani ta není na filosofii přírody nezávislá. Považuji za nešťastné, že zastánci hylemorfismu buď ve svých čtenářích či posluchačkách dojem, že všechny podstatné otázky metafyziky už byly vyřešeny; jako by se jich vlnobití na mořské hladině vůbec netýkalo, poněvadž oni sami sídlí v bezpečných hlubinách. Viděli jsme však, že dnešní palčivý „těžký problém“ vědomí se důsledným hylemorfismem jen obešel, ale nevyřešil. Nejsou žádné bezpečné hlubiny.

Kromě čistě „teoretických“ problémů vystavají s neustálým pokrokem „vědotekniky“ tíživé etické problémy; etika však nakonec vychází z metafyziky. Obávám se, že k řešení těchto problémů nemá aristotelско-tomistická metafyzika dostačující pojmové nástroje a že tomisté sami nemají dost chuti se těmito problémy naplno vydávat. Jestli to však neudělají, ztratí nejen kontakt s otázkami, které hýbou intelektuálním

diskurzem, ale i zájem věřících křesťanů. Je přece pozoruhodné, jak křesťanský intelektuální „lid“ přímo baží po syntéze vědy a víry – což dokazuje obrovský zájem o dílo takového de Chardina, který ve své osobě spojil paleontologa a jezuitského kněze. Lidé ani nevnímají, že jeho filosofování není příliš profesionální. Mezi laiky panuje mylné přesvědčení, že pozitivní náboženství (resp. jeho teorie, teologie) má styčné plochy s přírodovědou. Nemá! Mezi teologií a přírodovědou je vsunutým spojovacím článkem filosofie. Tomismus by se měl této úlohy chopit! A pokud se ukáže, že na to ani ve svých nejnadánějších reprezentantech nestačí, je potřeba hledat jiné cesty, jak filosofický antinaturalismus zdůvodnit. Analytický filosof Bocheňsky, osobně dominikánský kněz, shledává, že z více než třiceti filosofických systémů, které analyzoval, je pro katolíka jen šest nepřijatelných.³⁸ A kolik nových filosofii ještě ani nespátrilo světlo světa?

V angloamerické oblasti někteří tomisté pociťují potřebu se s okolní analytickou filosofií, jejíž metafyzika je v hlavním proudu materialistická, vyrovnávat. U nás o nich referuje Tomáš Machula.³⁹ Nemohu si pomoci, ale body, do kterých shrnuje svou metafyziku první z Machulou jmenovaných „analytických tomistů“, David Oderberg, se mi zdají naprosto tradičně tomistické, včetně argumentů, kterých používá.⁴⁰ Druhý zmiňovaný analytický tomista, John Haldane, vyvozuje – podle Machuly – nemateriálnost duše („naší rozumové schopnosti“) ze schopnosti intelektu zabývat se abstraktními pojmy, které přece „nemohou být materiálně ztělesněny“, tj. zcela tradičním tomistickým způsobem. Dialog analytických tomistů s analytickou filosofií ale nesleduji, a nemohu tak vyloučit, že se v něm z obou stran objevují zajímavé myšlenky.

Úhrnem, s naším tomismem jako účinným spojencem v kritické diskusi s naturalismem a fyzikalismem by bylo možné počítat jen v případě, že by slevil ze své extrémní metodologické pozice a ze svého extrémního hylemorfismu. To bude zřejmě i podmínkou jeho dlouhodobého přežití v zemích českých.

Poznámky:

¹ Josef Pospíšil, *Filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského*. I. část 1883, 2. vyd. 1912; II. část (dva svazky) 1897, 2. vyd. 1912 (spolu s I. částí). Tiskem a nákladem papežské knihtiskárny benediktinů rajhradských, Brno.

- ² „Naturalismus“ byl vtipně charakterizován jako hra, při které se na filosofické otázky odpovídá arzenálem vzatým z přírodovědy. Naturalismus tedy není výslovně materialismem, i když se mu v praxi velmi blíží. Pro materialismus se nověji užívá názvu „fyzikalismus“.
- ³ Ke kolektivnímu vystoupení našich tomistů došlo ve *Filosofickém časopisu*, č. 5, roč. 59, 2011.
- ⁴ Joseph Gredt, *Základy aristotelsko-tomistické filosofie*, přel. Václav Frei, Daniel Heider, Lukáš Novák, Prokop Sousedík, Stanislav Sousedík, David Svoboda, Karel Šprunk, Krystal OP s.r.o., Praha 2009. Jako reprezentanta „tradičního tomismu“ charakterizuje Gredta v předmluvě Stanislav Sousedík (s. 25).
- ⁵ Tomáš Machula, Štěpán Martin Filip, *Tomismus čtyřiaadvaceti tezí*, Krystal OP s.r.o., Praha 2010.
- ⁶ Emerich Coreth, *Základy metafyziky*, přel. Ondřej Petřelka, Trinitas, Svitavy, 2000, s. 96 nn. Coreth používá termín „syntetické a priori“.
- ⁷ François F. Savard, The hylomorphic doctrine of presence by powers and its relationship with contemporary science. Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for a Master of Arts degree in Philosophy, Faculty of Philosophy, Dominican University College, Ottawa, Canada, 2010, s. 43nn, dostupné na: <http://docteurangelique.free.fr/livresformatweb/theses/SavardThesis.pdf>.
- ⁸ Stanislav Sousedík, „Poznámka k příspěvku J. Váchy o hylemorfismu“, *Filosofický časopis*, č. 3, roč. 61, 2013, s. 427.
- ⁹ Michael Augros, „Reconciling science with natural philosophy“, *The Thomist*, roč. 68, 2004, s. 105, dostupné na: http://www.isnature.org/Files/Augros_Reconciling_Science_Philosophy.htm.
- ¹⁰ To jsem se pokusil ukázat v článku Jiří Vácha, „Teismus pod tlakem evoluce“, *Kontexty*, č. 6, 2014, s. 34.
- ¹¹ Eleonore Stump, *Aquinas*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York 2003, s. 39 nn.
- ¹² Quentin Quesnell, „A Note on Scholasticism“, in: Vernon Gregson (ed.), *The Desires of the Human Heart: An Introduction to the Theology of Bernard Lonergan*, Paulist Press, New York 1988, s. 149.
- ¹³ David Peroutka, „Tomistická psychologie a moderní pojem myslí“, *Filosofický časopis*, č. 5, roč. 59, 2011, s. 665. Ještě uvidíme, že tento výměr „formy“ není vůbec tak zřejmý, jak na první pohled vypadá.
- ¹⁴ S. Sousedík, c. d.
- ¹⁵ E. Stump, c. d., s. 200 nn.
- ¹⁶ Anthony Kenny, *Tomáš o lidském duchu*, přel. Karel Šprunk a Stanislav Sousedík, Krystal OP s.r.o., Praha 1997, kap. XI a XII.
- ¹⁷ E. Stump, c. d., s. 59 n.
- ¹⁸ Tuto zásadní námitku si dává sám Josef Pospíšil v druhé části *Filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského*, vyd. 1883, s. 164. Otázku po působící příčině nových forem považuje i historik scholastiky Josef de Vries v Tomášově nauce za neřešitelnou (Josef de Vries, *Základní pojmy scholastiky*, přel. Martin Pokorný a Tereza Saxlová, Nakladatelství Petr Rezek, Praha 1998, s. 55).
- ¹⁹ F. Savard, c. d., dále Christopher Decaen, „Elemental virtual presence in St. Thomas“, *The Thomist*, roč. 64, č. 2, 2000, s. 271, dostupné na <http://www.thomist.org/journal/2000/April/2000%20Apr%20A%20Decaen.htm>.
- ²⁰ J. Gredt, c. d., s. 209.
- ²¹ Viz např. Brian Greene, *Elegantní vesmír*, přel. Luboš Motl, Mladá fronta, Praha 2001, s. 85 a 121.
- ²² Erich Joos, „The emergence of classicality from quantum theory“, in: Philip Clayton, Paul Davies (eds.), *The re-emergence of emergence. The emergentist hypothesis from science to religion*, Oxford University Press, Oxford, 2006, s. 77.
- ²³ Gordon Barnes, „The paradoxes of hylomorphism“, *The Review of Metaphysics*, roč. 56, č. 3, 2003, s. 501, dostupné na: <http://www.thefreeibrary.com/The+paradoxes+of+hylomorphism.-a09118893>.
- ²⁴ J. Gredt, c. d., s. 213.
- ²⁵ David Chalmers, „Facing up to the problem of consciousness“, *Journal of Consciousness Studies*, roč. 2, č. 3, 1995, s. 200.
- ²⁶ John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, Second edition, Routledge and Kegan Paul, London 1982, s. 85 nn.
- ²⁷ K tomuto pojmu viz David Chalmers, „Strong and weak emergence“, in: Philip Clayton and Paul Davies (eds.), c. d., s. 244.
- ²⁸ E. Stump, c. d., s. 214 nn.
- ²⁹ Pro přesnost: ve smyslu *causae efficientis*.
- ³⁰ G. Barnes, c. d., A. Kenny, c. d., kap. XI a XII.
- ³¹ Je pozoruhodné, že Eleonora Stumpová, celoživotní znalkyně sv. Tomáše, přijímá zcela jiný výklad, podle kterého je Aristotelův pojem formy velmi podobný současným biologickým pojmům organizace či informace a Tomášův pojem formy je aristotelskému přinejmenším blíže příbuzný (E. Stump, c. d., s. 481).
- ³² Stephen Everson, „Psychology“, in: Jonathan Barnes (ed.), *The Cambridge Companion to Aristotle*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 168. Everson mj. ukazuje, že forma u Aristotela si vynucuje určitou látkovou konstituci (sekera nemůže být z vlny), a proto nemůže být mezi formou a látkou ostrý předěl.
- ³³ J. de Vries, c. d., s. 53.
- ³⁴ Jacques Maritain, *K tomistickému pohledu na evoluci*. Cituji podle kap. 11 „Maritain a tomistický pohled na evoluci“ z knihy James Arraj, *The Mystery of Matter: Nonlocality, Morphic Resonance, Synchronicity and the Philosophy of Nature of St. Thomas Aquinas*, Inner Growth Books, Chiloquin, Oregon 1996, dostupné na <http://www.innerexplorations.com/chtheomortext/jm.htm>.
- ³⁵ J. Gredt, c. d., s. 327: „[M]onofyletický vývoj je třeba odmítnout zejména proto, že ruší veškeré esenciální rozdíly, všechny přirozené druhové difference. Všechny živé organismy by se vzájemně lišily pouze vnějšíkově, neesenciálně. Ale tak tomu není.“
- ³⁶ Gretchen Vogel, „NIH debates human-animal chimeras“, *Science*, roč. 350, č. 6258, October 2015, s. 261.
- ³⁷ Josef de Vries v souvislosti s důsledným hylemorfismem, aplikovaným na člověka, píše: „Tuto otázku lze sice bezespořně vyřešit odvažnými pojmovými konstrukcemi, ale takové řešení zůstává také pouhou pojmovou konstrukcí, která není doložena fenomény, nýbrž je vynucována tezí, o níž se předpokládá, že musí být bezpodmínečně uhájena.“ (J. de Vries, c. d., s. 54)
- ³⁸ Józef Bocheński, *Mezi logikou a vírou. S Józefem Bocheńským rozmlouvá Jan Parys*, přel. Jiří Ogrocký, Barrister & Principal, Brno 2001, s. 122.
- ³⁹ Tomáš Machula, „Duše a mysl aneb cesta tam a zase zpátky“, *Filosofický časopis*, roč. 59, č. 5, 2011, s. 645.
- ⁴⁰ David S. Oderberg, „Hylomorphic Dualism“, in: Ellen Frankel Paul, Fred D. Miller, Jr. and Jeffrey Paul (eds.), *Personal Identity*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 70.

Jiří Vácha, emeritní profesor Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně, zabývá se filosofií biologie.

Básnířka Anna Achmatovová

IVANA RYČLOVÁ

...A hvězdy smrti stály nad námi...
Kdy země má, nevinná Rus se chvěla
Pod zakrvácenými botami.
Pod koly aut, co vězně odvážela...

A. ACHMATOVOVÁ: *Rekviem*

Nazývali ji královnou poezie stříbrného věku.¹ Na počátku dvacátého století jí ležel u nohou celý literární Petrohrad, a nejen on. Modigliani jí byl okouzlen natolik, že ji ve svých skicách stylizoval do obrazu egyptské královny. Kdo byla ona žena? Anna Achmatovová (1889–1966). Básnířka, která neměla ráda, když ji nazývali básnířkou. Neboť básník – to je poslání, stav duše, jenž nezáleží na pohlaví. A jako opravdový básník musela prožít mnohé: pronásledování, strašlivá léta represí, válku... Přesto tato křehká žena, patřící k největším postavám poezie 20. století, vždycky zů-

stávala lyrikem, hledajícím ideál v klasické harmonii. Zůstala jím i poté, co osud, hrozný a těžký, způsobil, že hlas její poezie se stal hlasem krutě zkoušeného ruského národa. Poema *Rekviem*, k jejímuž napsání dostala impulz, když před petrohradským vězením KGB čekala nekonečné hodiny na to, aby předala balíček synovi, se stala symbolem utrpení mnohamilionového národa v dobách stalinistického teroru. Až do počátku šedesátých let zůstala tato básnická mše za mrtvé v utajení. Přesto byla Achmatovová jako básnířka spjatá s předrevoluční epochou v roce 1946 usnesením ÚV strany exkomunikována ze sovětské literatury. I když se na stránky dějin literatury vrátila záhy po Stalinově smrti, poema *Rekviem*, opisovaná a jako lavina šířená po zemi v samizdatu, mohla v Rusku vyjít až za perestrojky. Tak se Anna Achmatovová, básnířka, která dříve vyprávěla o nešťastné lásce, stala symbolem odporu proti sovětskému režimu.

Když v březnu 1966 Achmatovová zemřela, bylo jí sedmdesát šest let. Odchod ze světa v tomto věku není ničím překvapivým. Přesto byli všichni, kdo měli co do činění s poezií – čtenáři stejně jako kolegové z cechu básníků –, mimořádně zasaženi. Podobný pocit už dvacáté století zažilo, ale jen několikrát – po smrti symbolistického básníka Alexandra Bloka, po sebevraždě Majakovského a poté, co zemřel Boris Pasternak. „Trůn“ osiřel. Pojďme se ohlédnout zpátky a podívat se, jaká k němu vedla cesta.

Ruská básnířka s tatarským pseudonymem

Anna Achmatovová se narodila v roce 1889 nedaleko Oděsy jako Anna Gorenko. Otec Andrej Gorenko byl inženýr, kapitán válečného loďstva ve výslužbě. Když byl Anně rok, rodina se usadila v Carském Sele nedaleko Petrohradu, někdejší příměstské rezidenci ruských

imperátorů.² Velkolepé parky, louky, pastviny pro koně, hipodrom, kam ji vodila chůva... To všechno později zachytila ve svých verších. Dětství měla Anna krásné, až aristokratické. Chod domu zajišťovalo služebnictvo, o početné potomstvo – Gorenkovi měli šest dětí – se staraly chůvy a guvernanky. Matka, pocházející z bohaté rodiny s literární tradicí,³ proplouvala realitou v jakémisi polosnu. Když bylo Anně šestnáct, otec, jenž si rád užíval života, ženu s dětmi opustil. Navíc ho popuzovaly Anniny rané básnické pokusy a nepřál si, aby s nimi bylo jeho jméno jakkoli spojováno. I když první zahraniční publikaci v pařížském literárním časopise *Sirius* (1907) podepsala Anna pouze iniciálami A. G., došlo mezi ní a otcem k velké roztržce. Začínající básnířka si tedy vymyslela pseudonym: příjmení, jež v jejím rodu mělo počátek u tatarského chána Achmata. „...Jenom ztřeštěná sedmnáctiletá holka mohla vybrat tatarské příjmení pro ruskou básnířku...“,“⁴ vzpomínala později Anna Achmatovová.

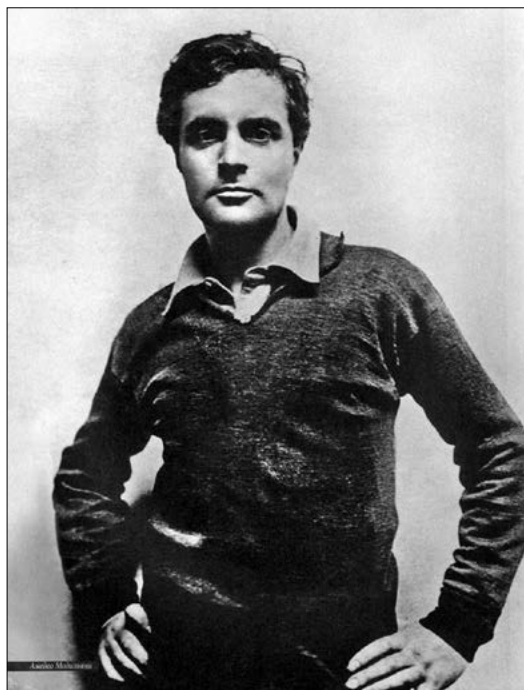
Dodejme, že vydavatelem onoho pařížského časopisu *Sirius* byl Annin kamarád z dětství, ruský básník Nikolaj Gumiljov. Zatímco Gumiljov byl okouzlen Anninou krásou, ona obdivovala hlavně jeho poezii a svět literatury, v němž se uměl bravurně pohybovat. Jejich vztah byl od počátku složitý. Střídavě odmítán a brán Annou na milost odjížděl Gumiljov tu do Paříže, tu do Afriky, kde hledal inspiraci pro svoji exotickou poezii. Když nakonec Anna řekne po třech letech známosti na jaře roku 1910 své ano, poutá ji ke Gumiljovovi především to, že je básník. A poezie byla pro Annu tím nejdůležitějším po celý život.

Poodhalíme-li Annino nitro, což učiníme v našem textu ještě mnohokrát, zjistíme, že její soukromý život, jak se básníkům nezdá stává, byl velmi bouřlivý. Nikolaj Gumiljov zaujímal v jejím srdci pouze skromné místo. Že manželství nebude šťastné, vyšlo najevo již při svatební cestě. V Paříži – kam jinam by měli ruští novomanželé odjet než do Paříže? – potkává Anna v kavárně Rotunda mladého italského malíře a sochaře Modiglianiho. A být se to ke svatební cestě nehodí, vzplane mezi nimi vášnivý vztah. „...Jste můj přelud... Beru vaši hlavu do rukou a ovívám ji láskou...“,“⁵ čteme v jednom z Modiglianiho dopisů. Co odepisovala Anna, nevíme. Víme jen, že

to byl Modigliani, jehož hlas si přála ve svých verších plných neskrývané touhy znovu slyšet. Hlas, jenž jí zůstal, jak napsala o několik desítek let později, „navždy vryt do paměti“.⁶

Mezi petrohradskou bohémou

Od reality a řešení manželské, či spíše novomanželské krize uniká Gumiljov na cestu do Afriky. Osamělá Anna odjíždí do Petrohradu. Intenzivně píše verše a stává se součástí petrohradské bohémy. Objevuje se na literárních večerech v pověstné *Věži*, v bytě symbolistického básníka Vjačeslava Ivanova, a okouzluje návštěvníky nejen literárním talentem, ale i nevšedním půvabem. Dodejme, že ve *Věži*, jež se v dějinách ruské literatury stane významným pojmem, se v desátých letech minulého století scházeli všichni slavní ruští symbolisté – a nejen oni. Literární společnost bývala velmi pestrá. Kromě Alexandra Bloka, tvůrce a vládce symbolismu, jsme zde mohli potkat třeba divadelního experimentátora Vsevoloda Mejercholda, básníka Osipa Mandelštama, filosofa Nikolaje Berďajeva, ale i pozdějšího tvůrce socialistického realismu Maxima Gorkého.

Amedeo Modigliani.

V březnu 1911 se vrací Gumiljov z Afriky. Anna se obává, zda manžela, jenž si nepřál, aby se věnovala básnické tvorbě, nepopudí její literární úspěchy. Tentokrát však měly Anniny básně, opublikované v časopise *Apollon*, tolik pozitivních ohlasů, že Gumiljovovi nezbylo než se s tím smířit.

Mnohé prameny zmiňují, že Gumiljov na Anniny literární úspěchy žárlil. Není třeba velké dávky empatie, abychom pro něj našli pochopení: sláva provázela jeho mladou ženu od prvních okamžiků, co vstoupila na literární scénu. Vroucí milostné verše, pro něž byla obdivována, však nepatřily jemu. V rámci objektivit dodejme, že i když podle mínění některých literárních kritiků Gumiljov nikdy básnicky nedozrál, respektive byl bolševiky zastřelen dřív, než dozrát mohl, ve verších věnovaných Anně si v hloubce vyjádřených emocí se svojí ženou v ničem nezadá. (Gumiljov patřil k prvním obětem bolševického rudého teroru; zastřelen byl v srpnu 1921.) Byť se jejich city mýjely, v milostné lyrice si manželé byli rovnocennými soupeři. Gumiljovovy verše věnované Anně patří k tomu nejlepšímu, co vytvořil. Ostatně má to svůj důvod. Vždyť to byl Gumiljov, kdo se stal v desátých letech minulého století spolutvůrcem, později teoretikem a jedním z lídrů akméismu,⁷ básnického směru, jehož stoupenci volali po tom, aby se centrem básnickovy pozornosti stal znovu člověk se svými city.

Když vstupovala mladičká Achmatovová na počátku desátých let minulého století do poezie, hlásila se k akméistům také. Je to přirozené, vždyť žila po boku autora jejich uměleckého programu. V této souvislosti je nutno dodat, že i když většina literárních slovníků a příruček zjednodušeně uvádí Achmatovovou mezi akméisty (vždyť se k nim sama hlásila), poezie Achmatovové byla od samého počátku svébytná a vymykala se z rámce jakékoli básnické školy. V čem spočívala její výjimečnost? V tom, že byla klasická. V době futurismu a básnických experimentů byl Anniným ideálem Puškin – etalon klasické harmonie, jasnosti a hloubky, král „zlatého věku“ ruské kultury. A svému ideálu zachovávala věrnost po celý život.

Poté, co se objevila Achmatovová, zrodil se v poezii nový fenomén: „milovat achmatovovsky“. Na vysvětlenou tohoto pojmu dodejme, že v „ženské lyrice“

Mladá Anna Achmatovová v roce 1911.

vytvořila Achmatovová unikátní styl. Její milostná poezie je velmi sugestivní, je lyrikou čistého hlasu, jiskřivé zkratky, jednoznačných slov, sevřeného verše. Na minimální ploše dokáže umělecky vyjádřit chvějivý stesk, milostné okouzlení, zhořklé zklamání, nenaplněnou touhu, mučivou opuštěnost. Podbarvena často přírodním obrazem připomíná některá její sloka chvíli ve vichřici, jiná ostří dýky, další zase nádhernou růží: „...*Mně chladly ruce v teplém rukávniku. / Zoufalý smutek chvějících se dlaní. / Ó jak vás vrátit, týdně, zaslé v mžiku / prchavé chvílky jeho milování!*...“ (1909)

Anna postupně svoje básně vypracovala v jakési mininovele, jejichž děj se před čtenáři jen mihnul, zkoncentrovaný v neopakovatelném realistickém detailu. Celé Rusko si pamatovalo její rukavičku z *Písně posledního setkání* (1911): „*Bezmocně hrud' chladla ve vánici, / lehkým krokem ale šla jsem tmou. / Z levé ruky rukavici / navlékla jsem na pravou...*“⁸ Zdánlivě maličká drobnost – hrdinka si po rozchodu s mužem navlékne rukavici na opačnou ruku – dává tušit, jak velmi je rozrušená. Mimochodem tyto verše, v Rusku známé asi jako u nás Máchův *Máj*, vznikly v období, kdy Anna čekala na Modiglianiho dopis.

Od první knihy milostné lyriky si Achmatovovou oblíbily nejen ženy, ale i muži. Neodpustíme si

poznámku, že i titán meziválečné avantgardy Vladimir Majakovskij recitoval verše Achmatovové ženám svého srdce. Později se o nich tentýž Majakovskij, již jako „kladivatý a srpatý“ sovětský básník, vyjadřoval ironicky a opovržlivě. Tato skutečnost mimo jiné přispěla k tomu, že poezie Achmatovové začala být vnímána jako „básničky ufňukané paničky patřící do světa buržoazní kultury“ a na dlouhou dobu zmizela z ruské literatury.⁹

Vraťme se však zpátky do desátých let minulého století k leitmotivu její poezie – k lásce.

Anna bez Amedea

V roce 1911 Anna znovu odjíždí do Paříže. Sama. Je na počátku své literární slávy a vrací se za tím, jenž dal hloubku jejím veršům – za Modiglianem. Druhé setkání bylo pro Annu šokem. Tuberkulózou, drogami a alkoholem vyčerpaný Modigliani se velmi změnil – byl vznětlivý, jeho tvář potemněla. Nemoc, jež se stala impulzem k jeho tvorbě, ho stravovala a kradla mu síly. Přesto to na jeho vášni a posedlosti Annou nic neubralo. Během dvou měsíců básnířčina druhého pobytu v Paříži vytvořil Modigliani šestnáct kreseb, převážně aktů, které jí věnoval. Většina z Modiglianiho kreseb bohužel nepřečkala Annina nesčetná stěhování v krvavých letech revoluce. Až na jednu. Ta visela bez ohledu na to, jak složitá byla mnohdy básnířčina životní situace, bez ohledu na to, jak čas-

Modiglianiho kresba Anny Achmatovové, která vždy visela nad její postelí.

to byla okolnostmi nucena měnit bydliště, nad její postelí.

Když přijela z Paříže domů, čekala, že jako obvykle přijde dopis. Nepřišel. Modigliani, rozložený bohémským životem a nemocí, Anně slíbený dopis už nenapsal. Přesto byl toho léta, onoho podzimu a pak ještě v zimě a na jaře ve vzpomínkách stále s ní. Cítila ho intenzivněji než ty, kteří ji reálně obklopovali. A toto tajemství mělo blahodárný vliv na její verše: „... *Verše šly snadno jeden za druhým. Čekala jsem na dopis, který stejně nepřišel – nikdy nepřišel. Ten dopis jsem často viděla ve snách...*“¹⁰ O tomto dopise, nikdy neodeslaném, a o tom, kdo ho nenapsal, byly tenkrát verše Anny Achmatovové. Záhy otištěné v petrohradských časopisech staly se prvními vlastovkami její literární slávy.

V březnu 1912 vychází třidvacetileté Anně první kniha veršů – *Večer*. Na tehdejší dobu ne zrovna malý náklad tři sta kusů byl okamžitě vyprodáný. Co se týče Annina osobního života, navenek vypadal harmonicky: pod srdcem nosila Gumiljevovo dítě. To se narodí o šest měsíců později, 18. září 1912, během jednoho z Anniných vystoupení v *Toulavém psu*, uměleckém klubu petrohradské bohémy.¹¹ Syn Lev dostane po otci jméno Gumiljov. Narození potomka v životě manželů Gumiljevových mnoho nezmění. Anna ho odveze na venkov, kde ho zanechá v péči babičky, Gumiljevovy matky. Bude za ním občas jezdit, zůstat a psát verše, později poemy. Mateřství však do její poezie nepronikne. I když vlastně ano. V básni-ukolébavce končí slovy: „...*Spi, můj chlapečku, / Nejsem dobrá matka...*“¹² V tom musíme dát Achmatovové za pravdu. Její vztah se synem, kterého samozřejmě velmi milovala, byl díky odloučenosti v dětství celoživotně složitý.

Dobová kataklyzmata

Roku 1914, kdy svět vstoupil do první války, vychází Anně další, v pořadí druhá kniha básní – *Růženec*. Na svoji dobu vysoký náklad – tisíc kusů – učinil z Anny básnířku známou po celém Rusku. Její závratný úspěch na nějaký čas zastínil mnoho tehdejších slavných soupeřů, mezi nimi i pozdějšího nositele

Anna Achmatovová a Nikolaj Gumiljov se synem Lvem, Carské Selo, 1915.

Nobelovy ceny za literaturu Borise Pasternaka či velickána básnické avantgardy Vladimira Majakovského.

I v této sbírce básní, stejně jako v předchozí, najdeme verše o tom, jenž neposlal dopis a zanechal ji smutku a opuštěnosti. Verše o tom druhém, „zákeřném snědém“, lásku k němuž vyléčí věrné city „tichého, něžného, oddaného a ji navždy milujícího“ manžela.¹³ Později bude Achmatovová z úcty k památce svého muže Gumiljova o Modiglianím diskrétně mlčet. Teprve o několik desítek let později, v črtě *Vzpomínky na Modiglianiho*, nazve Modiglianiho poprvé jménem.

Protože ústředním motivem Achmatovové tohoto období byla láska, nazývali ji – podle nejvýznamnější představitelky starověké milostné lyriky – ruskou Sappho. Triumfální vstup do světa poezie si však Anna příliš nevychutnala. Múzy byly vytlačeny ze společenského i kulturního života globálními historickými událostmi – světovou válkou a Říjnovou revolucí.

Když v září 1917, těsně před bolševickým převratem, vyšla třetí sbírka její poezie, romanticky nazvaná *Bílé hejno*, literární veřejnost ji přešla téměř bez povšimnutí. Je to vcelku pochopitelné: hlad a chaos způsobené válkou a odstoupením cara narůstaly každým dnem. Říjnová revoluce, která vypukla o měsíc později, změnila život Achmatovové, stejně jako celé země, skrz naskrz. Záhy se ukázalo, že její verše už

nikoho nezajímají a že úspory i dědictví po rodičích se velmi rychle spotřebovaly. Anna si poprvé uvědomila, jak snadno může umřít hladu a stát se další z nevinných obětí bolševického teroru. Skutečně k tomu neměla daleko. Přestali ji publikovat, neměla prostředky na obživu. Praktický život neovládala. Nic jiného než psát poezii neuměla. Gumiljov se tou dobou nacházel ve Francii a jinak než tím, že Anně nabízel pomoc při odchodu z vlasti, rodinu podpořit nedokázal.

Anna reagovala řezavou básnickou invektivou o hlase, který ji vábil, „konejšivě volal“, aby opustila vlast.¹⁴ O pět let později stvrdí svůj postoj básní *Nejsem s těmi, co opustili zemi* (1922).¹⁵ Tato báseň, mimořádně silná (v jejích verších Achmatovová mj. říká, že není „s těmi, co opustili zemi, co zanechali ji nepřítelům na pospas“), část emigrace velmi popudila. Za hranicemi Ruska se začalo mluvit o úpadku básnířčina talentu, o jejím literárním konci. A vlast, kterou odmítla opustit, se k ní zachovala macešsky – v očích těch, jejichž úkolem bylo vytvořit kulturu korespondující s duchem revoluční doby, zůstávala básníkem starého Ruska. A takoví básníci nebyli žádoucí.

V této složité době Anna ukončuje manželství s Nikolajem Gumiljovem. To, co nikdy nefungovalo, je v srpnu 1918 rozvedeno. O pár měsíců později se stává ženou vědce, básníka, asyrologa a překladatele Vladimira Šilejka, o němž současníci hovořili jako o géniovi.¹⁶ Šilejko měl blízko k akméistům a přátelil se s Gumiljovem. Občas si s Annou psali verše – jednou on jí, podruhé ona jemu. Když se vzali, celý literární Petrohrad byl z tohoto nečekaného svazku vzhůru nohama. Na Šilejkovi milovala Anna nejvíce pocit, že je ženou velkého vědce. Jejich zvláštní, mohli bychom říci, že na vzájemném intelektuálním obdivu založené pouto, přetrvalo i po rozvodu. Až do Šilejkovy smrti si psali a on ji v dopisech oslovoval: „Moje labuti.“

Díky tomuto muži, s nímž zůstala čtyři roky, mohla Achmatovová v relativním dostatku (to znamená ve dvou místnostech bez teplé vody) prožít složitá léta utváření sovětské moci a psát verše. Proto jí mohly vyjít další dvě sbírky poezie: *Jitrocel* (1921) a o rok později *Anno Domini MCMXXI* (1922).

Bez poezie

Po rozchodu se Šilejkem (1922) nachází Anna útočiště v bytě své dlouholeté známé, „kolombíny Petrohradu desátých let“, herečky a tanečnice Olgy Glebové-Sudějkinové.¹⁷ V tomto bytě na nábreží řeky Fontánky, jedné z nejkrásnějších petrohradských lokalit (v současné době patří zdejší byty k nejdražším v Petrohradě), žila Anna do podzimu roku 1924, kdy Olga nadobro odjela do Paříže. S Olžiným odjezdem vyvstal před Annou znovu její věčný problém: byla bez domova.¹⁸ A sovětský zákon nic takového nepřipouštěl. (A dodneška nepřipouští.)

Tou dobou byl však v životě pětatřicetileté Anny, stále krásné a žádoucí, již další muž – o rok starší historik umění, později profesor, Nikolaj Punin.¹⁹ Skutečnost, že je ženatý, ani jednomu z nich ve vztahu nepřekážela. Doba života s Puninem je jedním z nejsložitějších období Anniny biografie. Nikdo nechápal, co mohlo spojovat velikou ruskou básnířku, jejímž vzorem byl Puškin, s bolševickým komisařem, stoupencem avantgardního umění a revize klasických hodnot. Anna se přestěhovala do Puninova bytu, jenž se nacházel, stejně jako byt Sudějkinové, na nábreží řeky Fontánky. Vznikl trýznivý mnohoúhelník, v němž žili Punin, jeho žena Anna Arens, dcera Iročka a Achmatovová společně čtrnáct let – až do roku 1938.

Role Punina v životě Achmatovové bývá hodnocena negativně. K Anně sice choval romantický obdiv, zároveň se však vedle ní cítil nejistý, žárlil na její talent, v soukromí ji duševně trýznil, ve společnosti ponižoval. Dostatečně ilustrativní je následující příhoda zachycená pamětníky. Jednou, když Punin ve společnosti vyprávěl, jak čas od času jeho rodina poskytuje útočiště toulavým psům, obrátil se k Anně a dodal: „I pro Anušku se našlo místo, vid’...“²⁰ Podle svědectví Lidie Čukovské panovala u Puninů nesnesitelná atmosféra umocněná tím, že: „...Vše se podřizovalo tomu, aby byla navždy zapomenuta Annina literární sláva, kdy její zevnějšek sloužil jako vzor všem elegantním ženám z uměleckého prostředí. Pokaždé, při sebemenší zmínce o Achmatovové jako básnířce, přecházel Punin do nepřijemného sarkastického tónu řeči...“

Anna Achmatovová a Nikolaj Punin u domu na Fontánce.

Když roku 1924 vyšlo nařízení ÚV o kategorickém zákaze publikovat „úpadkové verše“ básnířky Achmatovové, jejíž duchovní svět je „blízký společenskému uvědomění vymírajících skupin“, Punin mohl být spokojen. „...A do roku 1939, vzpomínala později Achmatovová, „se ani jediný verš neobjevil v tisku...“²¹

Rekviem

V polovině třicátých let končí „vegetariánské časy sovětské moci“. Tak nazývala Achmatovová období před masovými represemi, rozpoutanými šéfem NKVD Ježovem, jehož bezmezná loajalita vůči Stalinovi zalila krví oběti celou zemi. Probíhaly domovní prohlídky, zatýkání, v útrokách „černých havranů“²² mizeli po nocích přátelé a známí. Strašná léta, která změnila celou zemi, se dotkla i Anny. Několikrát je zatčen Lev Gumiljov, její syn. Dopisem Stalinovi se však Anně podaří syna ze spárů KGB vyrvat²³ – Lev je propuštěn na svobodu. Nepotrvá však dlouho a pro Gumiljova si přijdou znovu. To se už bude psát rok 1938 a Ježovův teror dostane přízvisko velký.²⁴ Tentokrát už

žádný dopis Stalinovi nepomůže. Lev končí v lágru.²⁵ V této hrůzné době se zdrcená Achmatovová, která mezi prvním a druhým zatčením syna (1933–1935) prodělala těžkou rakovinu tváře, po desetileté odmlce znovu chápe pera. Začíná psát *Rekviem*. Aby jí už nikdo nesrážel umělecké sebevědomí, aby mohla znovu promluvit jako básnířka, bylo nutné učinit krok, k němuž se dlouho odhodlávala: na podzim roku 1938 opouští Punina. „...Měla jsem to udělat mnohem dříve,“ svěřila se později přítelkyni Lidii Čukovské, „ale byla jsem tak zdeptaná, že jsem neměla sílu. Bylo mi hrozně, vždyť třináct let jsem nepsala verše, pomyslete – třináct let! Všeho všudy třicet básní za celou dobu, a některá léta – léta! – ani jednu...“²⁶

Impulzem ke vzniku poemy *Rekviem*, opatřené básnířkou lapidárním podtitulem *Verše z let 1935–1940*, byly masové represe druhé poloviny třicátých let, národní tragédie, jež se stala také jejím osudem: „... V hrobě muž, syn v lágru dlí... / Kdo se za ni pomodlí?...“²⁷ *Rekviem*, napsané „na zakázku“ ženy čekající společně s Annou v dlouhé frontě před vězením, aby mohla předat zatčenému balíček, se stalo symbolem utrpení milionů žen a matek „nepřátel lidu“: „... Za mnou stála žena s promodralými rty, která ovšem nikdy předtím neslyšela mé jméno, probírala se ze strnulosti, vlastní nám všem, a šeptem (tam šeptali všichni) se mne zeptala: Vy byste to dokázala popsat? Řekla jsem: Dokázala. A náhle se cosi na způsob úsměvu mihlo v tom, co bylo kdysi její tvář...“²⁸

Poema je autobiografická: sedmnáct měsíců čeká hrdinka, až vynesou rozsudek nad jejím synem. Všechny

Ženy s balíčky stojící frontu před věznicí.

ny ty ženy, s nimiž celé dny stojí venku v mrazu i dešti před branou věznice, čekají. Čekání je pro ně největším utrpením. V závěru poemy Achmatovová říká, že kdyby jí, až zemře, chtěli vztyčit památník, tak aby to bylo tam, kde prostála ve frontách oněch strašných sedmnáct měsíců.

I když je *Rekviem* velmi vzdáleno poetice, již bychom mohli nazvat klasickou harmonií, básnířka i v tomto případě zůstává svému idolu Puškinovi beze zbytku věrná. A to nejen v závěru poemy, jímž odkazuje na jeho báseň *Památník*, ale koncepcí celého textu. *Rekviem* je opatřeno prozaickou předmluvou, stylizovanou tak, aby čtenář pochopil, že básnířka nepíše jen za sebe, ale za celý ruský lid. Splnit přání člověka – ženy s promodralými rty – vyjadřujícího vůli národa je tradice, kterou v ruské klasické literatuře založil právě Puškin.

Léta Velké vlastenecké války

Aby utrpení ruského národa nebylo málo, v červnu 1941 se k němu přidává další rána: už tak dost zubožená země je napadena Hitlerem. Válka zastihla Annu v Leningradě. Jako většina reprezentantů předrevoluční kultury, kteří neemigrovali, měla silně vyvinuté vlastenecké cítění. Podle vzpomínek básnířky Olgy Bergolcové: „...S tváří nepřístupnou, rysy ztvrdlými hněvem, s plynovou maskou přes rameno sloužila jako řadový voják protivzdušné obrany. Šila pytle na písek, kterými se obkládaly zákopy...“ Když byl Leningrad bombardován německou Luftwaffe, vystupovala v rozhlase, aby podpořila na duchu všechny, kteří zůstali v obklíčeném městě. O pár týdnů později, 28. září 1941, byla vážně nemocná Anna společně s dalšími, kteří byli považováni za „národní bohatství“ – vědci, kulturní pracovníci, literáti –, letecky evakuována do Taškentu.

Dodejme, že seznam spisovatelů vybraných k evakuaci básnířčino jméno původně neobsahoval. Achmatovová do něj byla zařazena až na Stalinův příkaz.²⁹ Zvláště vypravený vojenský speciál doprovázely v těsné blízkosti dva stíhací letouny, aby zajistily privilegovaným pasažérům bezpečnost až do cíle. Evakuaci z Leningradu, který čekalo devět set dní blokády, umírání

Anna Achmatovová v roce 1940.

a hladu, zachránil Stalin Achmatovové, jejíž zdraví bylo podlomené nemocí, život. Má se za to, že důvodem, proč diktátor začal držet nad básnířkou „starých časů“ ochrannou ruku, byla jeho dcera Světlana, která po matčině sebevraždě hledala útěchu a mimo jiné si oblíbila poezii Achmatovové. Některé prameny dokonce uvádějí, že vydání sbírky *Z šesti knih*, jež vyšla v květnu roku 1940 a stala se velkou událostí především pro literární mládež (obsahovala výběr z Anniny poezie let 1912–1940), inicioval sám Stalin.

V každém případě tou dobou byl již básnířčin oficiální status jiný. Už nebyla zapomenutou Annou Achmatovovou vyobcovanou z oficiální sovětské literatury. Dokonce měla i členství ve Svazu sovětských spisovatelů. Jasným signálem, že moc je k básnířce vstřícná, bylo, když se její báseň *Hodina odvahy odbila...* (verše o vlasti, která nikdy nesmí být vydána napospas nepřítelům) objevila 8. března 1942 v deníku *Pravda*. Takové cti se nedostalo ani někdejší „hlásné troubě režimu“, básníku Vladimíru Majakovskému v letech jeho největší literární slávy.

Opublikováním Achmatovové vlasteneckých veršů na stránkách deníku *Pravda*, centrálního orgánu komunistického tisku, a potom nesčetněkrát v dalších sovětských denících, demonstrovala strana a vláda nikoli fiktivní, ale reálnou „morálně politickou“ jednotu sovětského národa napadeného fašistickým

Německem. Celá báseň – velmi krátká, tvořená třemi čtyřveršími – zní jako přísaha. Napomáhá tomu mimo jiné slavnostní rytmus verše a vykřičník na konci básně. Symbolem napadené vlasti, Ruska, které nebude nikdy vydáno nepřítelům napospas, se v závěru *Hodiny odvahy* stává „ruská řeč“, „veliké ruské slovo“. Když jsem před pár lety v sále moskevského sjezdového paláce nabitým delegáty z celého světa slyšela znít *Hodinu odvahy* z úst někdejší první dámy Ruska, Ljudmily Putinové, mrazilo mě. Nikdy předtím jsem nepocítila tak intenzivně sílu slova, nikdy předtím jsem si tak intenzivně neuvědomila, jak blízko může mít za určitých okolností patriotismus k nacionalismu.

Hodina odvahy odbila..., báseň s velkým vlasteneckým patosem, svědčí o tom, že v daném historickém momentě, ve válkou vyhrocené situaci, se Achmatovová s oficiálními sovětskými hesly nerozcházela. Existuje množství svědectví potvrzujících, že Stalin během války Achmatovovou nespouštěl ze zřetele a projevoval osobní zájem o její osud. Když během evakuace ležela hospitalizovaná v taškentské nemocnici, intervenoval na Stalinův popud pozdější předseda Svazu sovětských spisovatelů Fadějev (některé prameny uvádějí, že Ždanov) u ředitele kliniky, aby jí bylo umožněno číst a pracovat – nemocniční personál jí večer rozsvěcoval lampičku nad postelí, zatímco ostatní pacienti tonuli na lůžkách ve tmě.³⁰

Ze stenografických záznamů zasedání ÚV víme, že mluvil-li Stalin o Achmatovové, začínal slovy: „Jak se má naše jeptiška?“ Ironicky tak narážel na skutečnost, že ať psala Achmatovová o lásce či o vlasti, vždy se v jejích verších objevovaly prvky pevné víry v Boha. Přesto Stalin ocenil poezii, kterou vytvořila v době Velké vlastenecké války, medailí *Za obranu Leningradu*. UVědomíme-li si, že zároveň s verši významnými Stalinem psala Achmatovová během války poemu *Rekviem*, neubráníme se poněkud rozporuplným pocitům. Později Achmatovová mnohokrát řekla, že nejdůležitější věcí v jejím životě bylo „být tam, kde je můj národ“, nikdy ho neopustit, ať už to znamená cokoli. Přestože *Rekviem* jako celek za života básnířky v Sovětském svazu nevyšlo, během války, v letech 1940–1943, se z něj v denním tisku objevily tři básně: *Rozsudek*, *Ukřižování* a *Už zakryla mne křídla černá*.

Ve všech třech případech byly nějakým způsobem deformované – zpravidla z nich cenzoři vyškrtili ideologicky nevhodné, tedy zásadní verše.

Během evakuace v Taškentu Anna intenzivně pracuje na svém nejrozsáhlejší díle – triptychu nazvaném *Poema bez hrdiny*. Kdybychom pro tuto monumentální básnickou skladbu hledali připodobnění v jiné umělecké oblasti, měla by nejblíže k velkému malířskému plátnu. Autorka v ní putuje pamětí zpátky do minulosti, revokuje Petrohrad roku 1913, dobu před vypuknutím první světové války a Říjnové revoluce. V kratičkém prozaickém textu uvozujícím poemu (napsaném na jaře 1943) je Annino věnování památce jejích prvních posluchačů – přátel a spoluobčanů, kteří zahynuli během blokády Leningradu: „*Jejich hlasy slyším a vzpomínám na ně, když recituji poemu nahlas, a tento tajný chór se pro mě stal navždy odůvodněním vzniku tohoto díla.*“³¹

Druhá část *Poemy bez hrdiny* je věnována Vladimíru Garšinovi. Tuto dedikaci však nalezneme jen v některých publikovaných variantách textu. Profesor patologie a anatomie Garšin, člen Akademie lékařských věd, bývá Achmatovovou uváděn jako její čtvrtý muž. (Nelegitimní, stejně jako jeho předchůdce Punin; v době známosti s básnířkou, 1938–1944, byl ženatý.)

Osvobození

V květnu 1944 odlétá Achmatovová z Taškentu do Moskvy, již plné radostných nadějí a očekávání blízkého vítězství nad fašistickým Německem. Posledního květnového dne roku 1944 se jako jedna z prvních vrací do osvobozeného Leningradu.³² Když Anna zjistí, že Garšin, byť jí to slíbil, si ji k sobě, jak byla zvyklá z předchozích vztahů, nenastěhuje, ukončuje po šesti letech známost s tímto charismatickým mužem a opět řeší bytovou situaci. Podaří se jí dosáhnout vrácení dvou pokojů v domě na Fontánce, kde dříve bydlela. Když se do domu vrátili i Puninovi, vítala je Anna obrovskou kyticí květů. Těžko říci, zda stejnou radost ze shledání s Annou ve svém bytě měli i oni.

O dvanáct měsíců později, v květnu 1945, se k velké matčině radosti vrací domů i Lev Gumiljov, kterému se z vyhnanství podařilo dostat na frontu.

(Strašná logika: přežít boje na frontě je pravděpodobnější než přežít sovětský lág a vyhnanství.) Anna je šťastná, plná optimismu: má po boku syna a tvůrčí perspektivy vypadají také dobře. Je o ni znovu zájem. Na zasedání Svazu spisovatelů je přivítána dlouhotrvajícím potleskem stojícího sálu.

Na konci roku 1945 vychází v novinách *Litěraturnaja gazeta* interview, v němž se básnířka dělí se čtenáři o své další plány. Mimo jiné avizuje, že začátkem příštího roku vyjde v leningradském nakladatelství výběr z její poezie a že připravuje k tisku svých pětadvacet studií o Puškinovi napsaných v letech 1926–1936, kdy nesměla publikovat. Ani jedna z těchto knih však nikdy nespátřila světlo světa.

Co se vlastně odehrálo? Proč básnířka, tolik oblíbená u čtenářů, jejíž vlastenecká poezie ještě nedávno dodávala sílu vojákům na frontě i lidem v týlu, musela znovu utichnout? Důvod je nasnadě: právě proto. „...Achmatovová se těší obrovské autoritě a popularitě [...] v SSSR i v Evropě, přitahuje pozornost nejen jako básnířka, ale i jako osobnost. Část inteligence a pracovníků umění vytváří kolem jejího jména aureolu básnířky nedoceněné sovětskou společností...“, psal ve své zprávě náčelník správy KGB Leningradské oblasti Rodionov.³³ A měl pravdu.

V listopadu 1945 navštívil Achmatovovou v Leningradě britský velvyslanec, doktor filosofie a znalec ruské literatury Isaiah Berlin.³⁴ „Přijel jsem do Leningradu speciálně kvůli vám, abych vás pozdravil [...] nejen jménem svým, ale i jménem celé starobylé anglické kultury. V Oxfordu vás považují za nejlegendárnější ženu. V Anglii vás překládají s takovou úctou jako Sappho...“,³⁵ zaznělo tenkrát mimo jiné z úst britského konzula. Berlin navštívil Achmatovovu ještě několikrát. Zpravidla přijížděl pozdě v noci, odjížděl brzy ráno.

Při jedné z návštěv, jejichž publicita nebyla žádoucí, se odehrála úsměvná příhoda, která však měla nepříjemné konsekvence. Jen co dorazil k Achmatovové, uslyšel Berlin, že někdo ve vnitrobloku domu na Fontánce volá jeho jméno. Ke svému nemalému zděšení zjistil, že je to Randolph Churchill,³⁶ který přijel do Leningradu jako zástupce britského tisku, a protože bydlel ve stejném hotelu, vydal se po Berliňových stopách. Berlin se vrhl dolů, aby co nejrychleji

Anna Achmatovová ve 40. letech.

odvedl Churchilla pryč. Tato událost však vzala Berlinovi veškerou naději, že jeho návštěva básnířky zůstane utajena.

Pro sovětského občana se soukromé setkání s cizincem bez povolení státních orgánů rovnalo vlastizradě. Po válce se situace sice změnila, ale ne příliš. Probíhá-li setkání tiše a obezřetně, lze ho přejít bez povšimnutí. Ale když vám pod okny huláká syn Winstona Churchilla, zatímco máte v bytě dalšího cizince, sotva lze doufat, že KGB přivře oči. Achmatovová si uvědomovala, jaké to pro ni může mít důsledky, přesto souhlasila, když ji Berlin požádal o další návštěvu. Pokoj Achmatovové byl téměř prázdný. Stála v něm jen komoda, do níž se sotva vešly rukopisy. Na stěně visel obrázek od Modiglianiho. Berlin jí vyprávěl, jak je Modigliani nyní slavný, a Achmatovová byla překvapená. Nevěděla o tom. Když následujícího rána Berlin odcházel, vysoká železná vrata, jimiž vešel večer do vnitrobloku domu, byla otevřená dokořán. To byla velmi neobvyklá, a proto zlověstná okolnost. Když se po další Berlinově návštěvě začala ze stropu v básniřčině pokoji sypat omítka, Achmatovová pochopila, že má nainstalované odposlouchávací zařízení.

Její osudový styk s „jiným světem“ neskončil dobře, ale byl pro ni důležitý a cenný. Těm, kteří při ní stáli, a Berlin k nim patřil, byla vděčná. Přestože byla pevně přesvědčená, že následující události – zákaz publikace jejích děl vyplývající z Usnesení o časopisech *Zvezda* a *Leningrad* a vyloučení ze Svazu spisovatelů – měly přímou souvislost s tímto setkáním, považovala ho za zázrak.

Usnesení o časopisech *Zvezda* a *Leningrad*

Přestože měla KGB dostatek materiálu na to, aby mohla Achmatovovou jako básnířku znovu umlčet, zatím vyčkávala. Jako čestný host je na jaře 1946 pozvána do Moskvy na slavnostní večer pořádaný k prvnímu výročí Velkého vítězství (míněno vítězství nad Hitlerem). Při vstupu do pompézní sloupové síně paláce, z něž Říjnová revoluce učinila Dom Sojuzov, je přivítána dlouhotrvajícím potleskem stojícího sálu. Takové cti se dostávalo jen jedinému člověku v zemi – Stalinovi. Diktátor situaci velkoryse přešel. Achmatovová byla žena a on – přece galantní. Ze stenografických záznamů je patrné, že Stalin i po válce zaujímal k básnířce velmi shovívavý postoj. V létě 1946 se však situace radikálně mění.

21. srpna 1946 uveřejnil sovětský deník *Pravda* Usnesení organizačního byra ÚV VKS (b) o časopisech *Zvezda* a *Leningrad*. V dokumentu se konstatovalo, že oba časopisy jsou vedeny neuspokojivě, protože propůjčily své stránky literární tvorbě Zoščenka a Achmatovové. U satirika Zoščenka byla důvodem nespokojenosti ÚV povídka, v níž vložil do opičích úst „otrávenou sentenci o tom, že [...] v kleci volněji se dýše nežli sovětským lidem“.³⁷ Básnířka Achmatovová byla zase označena za představitelku „reakčního literárního bahna, neuznávajícího ideovost“.³⁸ „...Rejstřík její poezie je omezen až do ubohosti – je to poezie rozčilené paničky, zmítající se mezi budoárem a modlitebnou...“,³⁹ psalo se dále ve zprávě, kterou přednesl na zasedání ÚV tajemník ÚV VKS (b) Ždanov.

Že byla Achmatovová vyloučena z řad sovětských spisovatelů, jí nikdo neoznámil: „...Nic jsem netušila. Ranní noviny jsem neviděla, rádio nezapínala a nikdo mi ani nevolal...“⁴⁰ O Ždanovově vystoupení se dozvěděla až večer, když rozbalila koupěnou rybu, zavinitou v ranních novinách.

Radikální postup vůči oběma literátům, Achmatovové i Zoščenkovi – zákaz publikace jejich děl a vyloučení ze Svazu sovětských spisovatelů –, vzbudil rozruch nejen v jejich rodné zemi, ale také u nás. Počátkem listopadu 1946 vystoupil v Praze na zasedání Československé společnosti pro kulturní kontakty se SSSR tajemník Svazu sovětských spisovatelů Alexandr

Fadějev s referátem, v němž obvinil Achmatovovou z dekadence a pesimismu. „Aby nejen literární kruhy, ale i široké vrstvy našeho lidu měly možnost učinit si vlastní nezkreslené závěry o duchu, jímž je veden náš spojenec Sovětský svaz v dějinném úseku obnovy,“⁴¹ byla Ždanovova zpráva, přeložená Bohumilem Mathesiem do češtiny, v prosinci 1946 vydána jako druhý svazek Knihovny politických aktualit.

Usnesení o časopisech *Zvezda* a *Leningrad*, zakazující Achmatovové publikovat, znamenalo zhoršení jejích už tak velmi nuzných životních podmínek. Na otázku: „Řekněte, proč moje velká země, která vyhnala Hitlera s armádou, měla zapotřebí, aby všemi svými tanky projela po prsou jedné nemocné stařeny,“⁴² básnířce nikdo neodpověděl.

V listopadu 1949 přichází další rána. Je zatčen, počtvrté (!), Lev Gumiljov – trest deset let nápravně pracovního tábora za antisovětskou činnost. Dopis, v němž zoufalá šedesátiletá Achmatovová znovu prosí Stalina o propuštění syna, zůstal bez odezvy.⁴³ V šedivé ženě s propadlými očima orámovanými temným stínem by nyní nikdo nepoznal Modiglianiho egyptskou královnu.

Aby dala najevo loajalitu vůči sovětské moci, veřejně uznává oprávněnost výtek vůči své poezii a začíná psát cyklus básní *Sláva míru!* (ve skutečnosti – *Sláva Stalinovi*), koncipovaný jako „prosba nejvyššímu“. Dodejme, že autorů, velikánů ruské literatury, kteří pod tlakem reality hledali cestu k usmíření s mocí, byla celá řada. Vzpomeňme např. Michaila Bulgakova a jeho hru o Stalinovi, Osipa Mandelštama a jeho *Ódu na Stalina*... Po Stalinově smrti, respektive po roce 1956, po Chruščovově kritice kultu Stalinovy osobnosti na dvacátém sjezdu KSSS, Achmatovová stránky s verši oslavujícími Stalina ve svých sbírkách vlastnoručně zalepovala.⁴⁴

Návrat do literatury

V souvislosti s chruščovovským táním, uvolněním atmosféry ve společnosti, dostává Achmatovová možnost znovu publikovat. V roce 1958, po dvanácti letech od Usnesení o časopisech *Zvezda* a *Leningrad*, jímž byla exkomunikována z ruské literatury, vychází

Anna Achmatovová v roce 1946, po zákazu publikování.

útlá knížka její poezie nazvaná prostě – *Verše*. I když je okleštěná cenzurou, znamená to, že její země začala konečně svobodně dýchat.

Povzbuzená liberálními změnami ve společnosti nachází Achmatovová také odvahu přenést na papír poemu *Rekviem* a dopracovat ji do finální podoby. Do té doby totiž text poemu neexistoval. Achmatovová ji dvacet let nosila v paměti a společně s ní pár důvěryhodných přátel. Verše po zapamatování pálila. „...Byl to rituál: ruce, zápalka, cigareta. *Rekviem* znalo nazpaměť jedenáct lidí, ale žádný Achmatovovou nezahlasil...“⁴⁵ napsala později Lidie Čukovská, patřící k těm, kteří *Rekviem* znali.

V lednu 1963 odnáší Achmatovová finální rukopis poemu do redakce časopisu *Novyj mir* v naději, že prosadil-li šéfredaktor listu Alexandr Tvardovskij u Chruščova *Jeden den Ivana Děnisoviče*, prosadí i její *Rekviem*. Nestalo se tak. Přesto měla neúspěšná akce pozitivní efekt: text začal být houfně opisován a jako

lavina se šířil samizdatem. Na jaře 1963 se jedna strojopisná kopie s poznámkou, že jde o rukopis odmítnutý redakcí *Nového miru*, dostala do rukou Gleba Struveho, ruského básníka a literárního historika žijícího v USA. Ten se stal jejím prvním zahraničním vydavatelem: „...Věděl jsem, že autorka je proti publikaci těchto veršů v zahraničí, nechtěl jsem jít proti její vůli, bál jsem se, abych jí neuškodil, a se zveřejněním tohoto mimořádného díla jsem nespěchal. Celé léto jsem na něm „seděl“, s nikým jsem se o ně nedělil, nikomu jsem o něm neříkal. Ale cítil jsem odpovědnost za to, že když jednou začalo kolovat mezi lidmi, *Rekviem* se bude přepisovat a může být rozšiřováno v chybných opisech...“⁴⁶ A to se také stalo.

Další události proto následovaly rychle za sebou. V září 1963 Struve během návštěvy Mnichova kontaktuje ředitele ruského emigrantského nakladatelství Tovariščestvo Zarubežnych Pisatel'ev, v říjnu mu předává strojopis a koncem listopadu 1963 jde *Rekviem* do tisku. Od okamžiku, kdy text poemu doputoval z Ruska, neuplynul ani půlrok. O dva roky později, v roce 1965, až bude Achmatovová v Londýně, setká se se Struvem a vlastnoručně provede v jeho exempláři korektury včetně oprav datací jednotlivých básní. Až vyjde, už po básnířčině smrti, poema *Rekviem* v Mnichově podruhé (1969), text bude bez chyb.⁴⁷ Nepředbíhejme však tok času a pojďme zpátky do šedesátých let, kdy si stárnoucí, leč stále velmi vitální básnířka v sedmé desítky let svého života plnými doušky užívá zasloužené pozornosti a slávy. Netuší, že od konce bytí ji dělí doslova pár let.

Tou dobou Achmatovová, jejíž jméno se stalo symbolem svobodné tvorby v totalitní společnosti, intenzivně přitahuje pozornost západní veřejnosti. Její verše přeložené téměř do všech evropských jazyků zná celý kulturní svět. Navštěvují ji spisovatelé ze zemí za železnou oponou, zvou ji na zahraniční diskusní fóra. Alexej Surkov, první tajemník Svazu spisovatelů, který měl v kompetenci oficiální kontakty sovětských spisovatelů se světem a na něž se obracela západní média a kulturní činitelé Západu, byl díky Achmatovové v nezáviděníhodné situaci. I když se poměry ve společnosti po Stalinově smrti uvolnily, cesty sovětských spisovatelů na Západ rozhodně nebyly žádoucí. Ne-

mohl však donekonečna slibovat evropské komunitě literátů, že se osobně zasadí o to, aby mohla básnířka vycestovat, a zároveň ji nikam nepustit.

V prosinci 1964 se pětasedmdesátiletá Anna vydává v doprovodu Iriny Puninové, dcery svého někdejšího „muže“, do Itálie, země, s níž jsou spjaty vzpomínky na nejkrásnější měsíce jejího života, na Modiglianiho. Tou dobou však již byla váženou dámou sovětské poezie a ze vzpomínkové črty *Amedeo Modigliani*, kterou po šesti letech přepisování a smýváním emocí právě dokončila, by nikdo ze čtenářů nepoznal, že se mezi nimi odehrál příběh plný vášně. Text je bezbarvý a plochý, kromě několika míst, z nichž je patrné, že jde o víc než o letmou vzpomínku na Paříž desátých let, k níž bohémský Modi neodmyslitelně patřil. Odpusťme jí to. Možná k tomu měla důvod. Možná se jen snažila nepopudit totalitní moc, která ji na sklonku života vzala na milost. Ze studie rukopisu *Poemy bez hrdiny* totiž víme, že v srpnu 1961 do textu vepsala dva intimní verše,⁴⁸ odkazující na vztah s Modiglianem prožitý v Paříži. Jejich obsah však tou dobou už nekorespondoval s obrazovým systémem poemu, proto verše zase vyškrtla a do textu nezařadila.

V prosinci 1964 přebírá Achmatovová na Sicílii literární cenu Etna-Taormina. O půl roku později, v červnu 1965, také čestný doktorát na univerzitě v Oxfordu. Když oděná do slavnostního taláru přicházela k budově The Sheldonian Theatre, v níž se odehrávají všechny oficiální ceremonie Oxfordské univerzity, stihla ji srdeční příhoda. Aby nikdo nic nepoznal, Aňa Kaminská,⁴⁹ Puninova vnučka, která ji doprovázela, jí nenápadně podala tabletu validolu. Achmatovová ji polkla, zavěsila se pevně do Ani, a pokračovala dál. Z početných hostů si nikdo ničeho nevšiml a básnířce, tolik nemilované sovětskou mocí, byl udělen čestný akademický titul *doctor honoris causa*.

Do konce básnířčina života zbýval necelý rok. V ty dny všechny londýnské noviny publikovaly materiály o Achmatovové, tiskly interview a její fotografie ve slavnostním taláru, doplněné o záběry z honosné recepce ze samotného Apsley House v centru londýnského Hyde Parku. Do Londýna se Anna vrátila velmi unavená. Nejen zdoluhavá cesta, ale také všudypřítomní pracovníci KGB, před nimiž bylo nutné

v komunikaci se zahraničními novináři vážít každé slovo, to všechno Achmatovovou vyčerpávalo a kladlo na její nemocné srdce neúměrné nároky. Dál však přijímala návštěvy novinářů i spisovatelů a na otázky, jak se cítí, s úsměvem odpovídala: „Výborně.“ Jen Aňa Kaminská věděla, že bojuje s nemocným srdcem a že všechno zvládá jen díky silným lékům.

Sedíc v pohodlném křesle vedle psacího stolu, Achmatovová se přiznala Peteru Normanovi, příteli a anglickému překladateli poemy *Rekviem*, který ji celou dobu doprovázel, že jí všechno připadá jako sen: „...Stále mám pocit, že se probudím a zjistím, že ani Londýn, ani Big Ben jsem nikdy neviděla, že se mi to všechno jenom zdálo...“⁵⁰ Z Londýna není daleko do Paříže, a tak při zpáteční cestě strávila Achmatovová tři dny ve vzpomínkách na procházky pařížskými ulicemi pod Modiglianého staříčkým deštníkem.

Srdce vypovídá službu

Po návratu z Anglie se Annin stav prudce zhoršil. Od konce roku 1965 je hospitalizovaná na moskevské klinice S. P. Botkina. 10. února 1966 si poznamenala: „...Existuje zákon, podle kterého se každá nemocnice při dlouhodobém pobytu mění ve vězení. A za šest dní je vyhlášena izolace, aby byla shoda dokonalá. Objeví se ‚poslílci‘ v návlecích, zamčené (jako v blázinci) vstupní dveře, roušky na tvářích lékařů, sester, ošetřovatelek a ukrutná nuda...“⁵¹ O osm dní později, těsně před propuštěním z nemocnice, Anna píše: „...Navenek jako by mi nic nebylo, ale ve skutečnosti nestojím za nic...“⁵² Po propuštění z nemocnice je Annin zdravotní stav velmi nestabilní: je nutné často volat záchranku, dávat injekce, dýchat kyslík.

3. března 1966 převezli Achmatovovou do sanatoria v Domadědovu, nacházejícím se necelých čtyřicet kilometrů jižně od centra Moskvy. Sanatorium bylo pro privilegované pacienty, se zimní zahradou, drahými koberci a vyškoleným personálem. Achmatovová byla novým prostředím nadšená. 4. března 1966 si zapsala: „...Je tady čarovný klid. Jsem ponořená do kumránských svitků.“⁵³ Přečetla jsem si v *Arielu* (izraelský časopis) o posledních objevech...“⁵⁴ I když nemocné srdce čím dál častěji vypovídalo službu, šestasedmdesátiletá

Anna Achmatovová v 60. letech.

Achmatovová byla plná zájmu a literárních plánů do budoucna – měla pozvání od Mezinárodního PEN klubu, těšila se na další cestu do Paříže.

5. března 1966 ráno se Anně udělalo zle. Když v poledne dorazil na návštěvu s kyticí narcisů a textem ke korektuře, jak byli dohodnuti, Anatolij Najman, mladý básník a v posledních letech její sekretář a společník, dozvěděl se, že Anna před hodinou zemřela. Druhého dne *Pravda* a další sovětské deníky otiskly nekrology. 9. března byla rakev s básnířčinými ostatky letecky přepravena do Leningradu, kde měl být pohřeb. Z Anniných blízkých čekali na letišti na rakev Lev Gumiljov, básník Josif Brodskij⁵⁵ a další Annini přátelé z okruhu „nežádoucích literátů“, jejichž jména českému čtenáři mnoho neřeknou.

Protože Achmatovová neměla žádnou rodinu (vztahy se synem Lvem byly složité, před smrtí se několik let neviděli), nejbližšími lidmi byli Puninovi, rodina po jejím někdejším „muži“. Těm bylo organizování básnířčina pohřbu na obtíž, proto úkolem sehnat pro básnířku hrob pověřili Josifa Brodského, o němž věděli, že se s Annou před smrtí intenzivně přátelil.

Josif Brodskij později smutně vzpomínal na tristní okolnosti, které uložení básnířčiných ostatků provázely: „...Tělo Achmatovové už bylo v chrámu svatého Nikolaje, už probíhala mše, a já ještě stál na komarovském hřbitově⁵⁶ a nevěděl jsem, pohřbí-li ji tady, nebo ne. [...] Sorva řekli, že jsme dostali souhlas, a hrobníci dostali po butylce, skočili jsme do auta a vyřítili se k Leningradu. Ještě jsme stihli kus mše. Všude byly kordony milice, v kostele pobíhal Ljova (Lev Gumiljov) a těm, co fotili, vytrhával filmy z fotoaparátů...“⁵⁷ Stejně vehementně se Lev Gumiljov vrhal i na ty, kteří měli v rukou kamery. Většina z účastníků pohřbu má tyto scény dosud v paměti.

Co ho k takovému počínání vedlo? Ne, nebylo to pomatení způsobené smrtí matky. Bdělým strážcům sovětské ideologie bylo jasné, že smrt Achmatovové může vyvolat novou vlnu zájmu o nežádoucí literaturu. Aby si leningradský oblastní výbor KGB usnadnil další práci, nasadil na obřad kameramany a fotografy, aby zdokumentovali tváře všech přítomných.

Po pravoslavném smutečním obřadu byla rakev s tělem převezena do Svazu spisovatelů k oficiálnímu rozloučení a odtud na hřbitov v Komarově. Když spouštěli rakev do hrobu, už se stmívalo a v hustém dešti poletovaly sněhové vločky. Poslední a v záplavě frází jediná lidská slova pronesl nad básnířčiným hrobem Arsenij Tarkovskij: „Ať je jí země lehká.“⁵⁸

Slovo na závěr

Život Achmatovové nebyl snadný. Od samého začátku revolučních změn ve společnosti žila ve věčné závislosti – na mužích a ctitelích, na obdivovateli jejího talentu, na přátelích a známých. Žila ve věčném putování, neměla vlastní byt. Přesto zůstávala za všech životních okolností královnou. Nejen grácií gest a pohybů, ale především – držením těla. Nic nedokázalo tuto navek křehkou, uvnitř však velmi silnou ženu zlomit. Ani Říjnová revoluce s léty bolševického teroru a Staliny hrůzovlády, ani nemoc a opakované věznění syna v gulagu. Naopak dobová kataklyzmata přetavila do své básnické tvorby. To, co činí literárního tvůrce šťastným a přináší mu pocit radosti a uspokojení – publikace děl, zájem o jeho tvorbu –, zažila Achmatovová

dvakrát. Když jako talentovaná básnířka vstupovala do poezie a na samém konci svého života. Chybělo jen málo, a dostala by několik měsíců před odchodem z tohoto světa ocenění nejvyšší – Nobelovu cenu za literaturu, kterou měla sdílet s Michaiilem Šolochovem. Od této varianty nakonec švédská Královská akademie upustila s tím, že kromě jazyka nemají tito dva kandidáti – básnířka exkomunikovaná v roce 1946 z literatury a člen ÚV komunistické strany – nic společného. Nobelovu cenu roku 1965 pak obdržel jen Šolochov za román *Tichý Don* – byl méně konfliktní.

PŘÍLOHA:

Dopis A. Achmatovové J. V. Stalinovi
z 1. listopadu 1935

Vážený Josife Vissarionoviči, jelikož vím, jak starostlivý je Váš vztah ke kulturním silám země, především ke spisovatelům, rozhodla jsem se obrátit na Vás tímto dopisem.

23. října byli v Leningradě zatčeni NKVD můj muž Nikolaj Nikolajevič Punin (profesor Akademie umění) [Achmatovová uváděla Punina jako svého muže, i když jejich soužití bylo nelegitimní] a můj syn Lev Nikolaevič Gumiljov (student Leningradské státní univerzity).

Josife Vissarionoviči, nevím, z čeho jsou obvinění, ale dávám Vám čestné slovo, že nejsou fašisty ani špióny, ani členy kontrarevolučních organizací.

Žiji v SSR od začátku Revoluce, nikdy jsem nechtěla opustit vlast, s níž jsem spjata rozumem i srdcem. Přestože mé verše nejsou publikovány a ohlasy kritiky mi přinášejí mnoho hořkých chvil, nepadala jsem na duchu; ve velmi těžkých duševních a materiálních podmínkách jsem pokračovala v práci a již opublikovala jednu práci o Puškinovi, druhá je v tisku.

V Leningradě žiji velmi osaměle a jsem často nemocná. Zatčení dvou jediných opravdu blízkých lidí je pro mne ranou, kterou již nevydržím.

Prosím Vás, Josife Vissarionoviči, abyste mi vrátil muže a syna, jsem přesvědčena, že toho nikdo nikdy nebude litovat.

Anna Achmatovová

Stalinova rezoluce k dopisu A. Achmatovové z 1. listopadu 1935

T. Jagoda. Propustit na svobodu jak Punina, tak Gumiljova a podat zprávu o vykonání.

J. Stalin

Dopis A. Achmatovové J. V. Stalinovi z 6. dubna 1939

*Vážený Josife Vissarionoviči,
obracím se na Vás s prosbou o záchranu mého jediného syna Lva Nikolajeviče Gumiljova, studenta čtvrtého ročníku fakulty historie Leningradské státní univerzity. Můj syn sedí již třináct měsíců ve vězení, byl souzen, poté byl rozsudek zrušen a nyní je případ znovu na začátku (už pátý měsíc).*

Tak dlouhé věznění mého syna bude mít pro něj i pro mě fatální následky.

Během této doby jsem v úplné samotě prodělala těžkou nemoc (rakovinu tváře). S mužem jsem se rozešla a ztráta syna, nejbližšího člověka, kterého mám, mi bere veškerou schopnost žít.

Můj syn je talentovaný historik. Akad. Struve a prof. Artamonov mohou dosvědčit, že jeho vědecká práce, přijatá k tisku, si zasluhuje pozornost.

Jsem přesvědčena, že můj syn se ničím před vlastní a vládou neprovinil. Svoji práci se vždycky snažil nezklamat velkou důvěrou, kterou jste nám projevil, když jste mi syna v roce 1935 navrátil.

S velkou nejistotou a s vědomím, že moje prosba je nezměrná, obracím se znovu na Vás.

Josife Vissarionoviči! Zachraňte sovětského historika a dejte mi možnost znovu žít a pracovat.

Anna Achmatovová

V roce 1949 je zatčen Lev Gumiljov znovu (společně s ním i někdejší „muž“ Achmatovové Nikolaj Punin). Dopis Achmatovové Stalinovi, jehož text neznáme, zůstává (stejně jako v roce 1939) bez odpovědi.

Poznámky:

- ¹ Stříbrným věkem je v ruské literatuře označováno období 1900–1922. Samotný výraz stříbrný věk se začal v ruské kultuře široce užívat poté, co ho Achmatovová použila v jedné ze svých básní.
- ² Zdejší palác a parky jsou zapsané na Seznamu světového dědictví UNESCO.
- ³ K matčině rodině patřila dnes zapomenutá, ale ve své době známá básnířka Anna Bunina, 1794–1829.
- ⁴ Čukovskaja, L.: Zapiski ob Anně Achmatovoj. In: *Něva*, 1989, č. 6, s. 38.
- ⁵ Anna Achmatova i Amedeo Modigliani: Energija genialnosti. <http://iledebeute.ru/love/2011/5/21/16290>
- ⁶ Achmatova, A.: *Ja – golos vaš...* Kněžnaja palata, Moskva 1989, s. 328–334.
- ⁷ Název byl odvozen od řeckého *akmé* – vrchol. Byl vytvořen skupinou Cech básníků (1910–1914), kam patřili: S. Goroděckij, N. Gumiljov, O. Mandelštam, A. Achmatovová a jiní.
- ⁸ *Píseň posledního setkání*, báseň napsaná v Carském Sele v prosinci 1911, později otištěná ve sbírce *Večer*.
- ⁹ Kdyby Achmatovová na Majakovského bývala zanevřela, nikoho by to neudivilo. Místo toho však v roce 1945 k desátému výročí básnickovy smrti (resp. sebevražedného výstřelu) napsala báseň *Majakovskij v roce 1913*. Vzpomínala v ní na básnickovy bouřlivé začátky.
- ¹⁰ Nosik, B.: *Anna i Amedeo. Istorija tajnoj ljubvi Achmatovoj i Modiljani, ili Risunok v interjere*. Raduga, Moskva 1997, s. 123.
- ¹¹ V *Toulavém psu* v letech 1912–1913 společně s futuristickým básníkem Majakovským a dalšími esy ruské předrevoluční poezie po večerech prezentovala své básně.
- ¹² Nosik, B.: *Anna i Amedeo*, s. 167.
- ¹³ Tamtéž, s. 164.
- ¹⁴ „*Mně golos byl. On zval utešno...*“ (1917).
- ¹⁵ Celý text je dostupný na <http://www.kostyor.ru/poetry/ahmatova/?n=18>
- ¹⁶ Šilejko, V. K. (1891–1930), vědec, básník, asyriolog, překladatel *Eposu o Gilgamešovi* z jazyka originálu. Měl blízko k Cechu básníků a akmeistům. Šilejko byl v přátelském vztahu s Gumiljovem; pomáhal mu s překlady z akkadštiny, jazyka starých Babyloňanů a Asyřanů.
- ¹⁷ Glebová-Sudějkinová, O. A. (1885–1945), všestranná umělkyně, tanečnice nazývaná pohádkovou vílou, jedna z prvních ruských manekýn. Na počátku roku 1945 podlehla v pařížské nemocnici tuberkulóze. „Kolombínou Petrohradu desátých let“ ji nazvala Achmatovová v *Poemě bez hrdiny*.
- ¹⁸ Anna vycestovat odmítla, přestože ji Olga zvala do Paříže s sebou.
- ¹⁹ Punin, N. N. (1888–1953), s Annou ho seznámil těsně před svým odjezdem z Ruska v srpnu 1924 pianista Lourié. Od té doby Anna chodívala k Puninům na návštěvu. Punin byl v roce 1949 zatčen a odsouzen. Zemřel v lágrové nemocnici roku 1953.
- ²⁰ Viz <http://chudesamag.ru/taynyi-i-prestupleniya/anna-ahmatova-i-nikolaj-punin-zvuk-shagov-teh-kotoryih-netu.html>
- ²¹ Nosik, B.: *Anna i Amedeo*, s. 180.
- ²² Tak se říkalo vozům KGB.
- ²³ Jde o zatčení v roce 1935, kdy je zatčen i Punin. Na Stalina se obrací s žádostí o propuštění obou mužů Anně blízký spisovatel B. Pasternak.
- ²⁴ Velký teror pod vedením šéfa NKVD Ježova vyvrcholil v letech 1937–1938; v roce 1939 byl Ježov zastřelen.

- ²⁵ Za antisovětskou činnost dostal deset let lágru, trest mu byl nakonec zkrácen na pět.
- ²⁶ Viz <http://chudesamag.ru/taynyi-i-prestupleniya/anna-ahmatova-i-nikolay-punin-zvuk-shagov-teh-kotoryih-netu.html>
- ²⁷ Achmatovová, A.: *Rekvíem*, s. 9. Přeložil J. Šavřda, vyšlo v květnu 1987 jako samizdat.
- ²⁸ Tamtéž, s. 3.
- ²⁹ Viz http://www.famhist.ru/famhist/sarn_st_po/00085af9.htm
- ³⁰ Od roku 1946 byl Fadějev předsedou Svazu sovětských spisovatelů. Podrobněji o Fadějevovi viz Ryčlová, I.: *Mezi kladivem a kovadlinou*. CDK, Brno 2012, s. 83–110.
- ³¹ Achmatova, A.: *Ja – golos vaš...*, s. 231.
- ³² Blokáda Leningradu byla v lednu 1944 útokem pozemních i vzdušných sil Rudé armády prolomena a definitivně skončila.
- ³³ Zpráva KGB o Anně Achmatovové z 15. srpna 1946.
- ³⁴ Sir Isaiah Berlin (1909 Riga – 1997 Oxford) byl rusko-britský filosof židovského původu, esejista, historik.
- ³⁵ Dostupné na <http://www.akhmatova.org/bio/spravka.htm>
- ³⁶ Randolph Frederick Edward Spencer-Churchill (1911–1968), britský novinář, syn Winstona Churchilla.
- ³⁷ *Případ Zoščenko – Achmatová*. Svět v obrazech, Praha 1946, s. 8.
- ³⁸ Tamtéž, s. 12.
- ³⁹ Tamtéž, s. 14.
- ⁴⁰ Viz <http://annaahmatova.beon.ru/27283-920-iskljuchenie-iz-sojuza-sovetskih-pisatelei.zhtml>
- ⁴¹ *Případ Zoščenko – Achmatová*, s. 6.
- ⁴² Viz <http://annaahmatova.beon.ru/27283-920-iskljuchenie-iz-sojuza-sovetskih-pisatelei.zhtml>
- ⁴³ Dopis Stalinovi byl datován 24. dubna 1950. Byl to třetí dopis diktátorovi. Prosbě o propuštění vyhověl jen jednou – při druhém zatčení Lva Gumiljova v roce 1935.
- ⁴⁴ Jak je k vidění v muzeu vzniklém po její smrti v domě na Fontánce.
- ⁴⁵ Čukovskaja, L.: *Zapisky ob Anně Achmatovoj*. 1938–1941. Soglasije, Moskva 1997.
- ⁴⁶ Struve, B.: Kak byl v pervyjje izdan „Rekvíem“. In: Achmatova, A.: *Rekvíem*. Tovariščestvo Zarubežnyh Pisateľej, Munchen 1969, s. 22–23.
- ⁴⁷ Toto vydání pak v roce 2006 nakladatelství zpřístupnilo čtenářům v elektronické podobě: Achmatova, A.: *Rekvíem*. Někomerčeskoje elektronnoje vosproizveděnije originala. Dostupné na <http://imwerden.de>
- ⁴⁸ „V černovatom Pariž tumaně...“ a „No on mne – svojej Egypťanke...“ – vepsány 24. srpna 1961.
- ⁴⁹ Achmatovová se k ní chovala, jako by to byla její vlastní vnučka.
- ⁵⁰ Kudrova, I.: Russkije vstreči Pitěra Normana. In: *Zvezda*, 1999, č. 3. Dostupné na <http://www.akhmatova.org/articles/norman.htm>
- ⁵¹ Záznam je z 10. února 1966. Fokin, P.: Achmatova bez gljanca. Amfora, Sankt Peterburg 2007, s. 433.

⁵² Záznam je z 18. února 1966. Tamtéž, s. 434.

⁵³ Kumránské svitky jsou starověké svitky nalezené roku 1947 poblíž Mrtvého moře. Svitky obsahují biblické a další náboženské texty. Okolnosti nálezu nejsou příliš jasné.

⁵⁴ Fokin, P.: Achmatova bez gljanca, s. 435.

⁵⁵ V té době mu bylo dvacet šest let a byl jedním z básníkůvých mladých obdivovatelů. Později nositel Nobelovy ceny za literaturu.

⁵⁶ Komarovo je vesnice nedaleko Petrohradu, kde si Achmatovová přála být pohřbená.

⁵⁷ Fokin, P.: Achmatova bez gljanca, s. 446.

⁵⁸ Tamtéž, s. 451.

Použitá literatura:

- Achmatova, A.: *Ja – golos vaš...* Knižnaja palata, Moskva 1989.
- Achmatovová, A.: *Milostný deník*. Československý spisovatel, Praha 1963.
- Achmatova, A.: *Rekvíem*. Tovariščestvo Zarubežnyh Pisateľej, Munchen 1969.
- Achmatovová, A.: *Rekvíem*. Přeložil J. Šavřda, vyšlo v květnu 1987 jako samizdat.
- Čukovskaja, L.: *Zapisky ob Anně Achmatovoj*. 1938–1941. Soglasije, Moskva 1997.
- Čukovskaja, L.: *Dom poeta*. Vremja, Moskva 2012.
- Fokin, P.: *Achmatova bez gljanca*. Amfora, Sankt Peterburg 2007.
- Hrala, M.: *Ruská moderní literatura 1890–2000*. Karolinum, Praha 2007.
- Ljanda, N.: *Angel s pečalnym licom*. Sankt Peterburg 2007.
- Mandelštam, N.: *Ob Achmatovoj*. Novoje izdatelstvo, Moskva 2007.
- Nosik, B.: *Anna i Amedeo*. Raduga, Moskva 1997.
- Případ Zoščenko – Achmatová*. Svět v obrazech, Praha 1946.
- Skatov, N.: *Russkije pisatěli. XX vek*. Tom 1. Prosveščeniye, Moskva 1998.

Internetové zdroje:

- <http://www.akhmatova.org/articles/norman.htm>
- <http://www.akhmatova.org/bio/spravka.htm>
- <http://chudesamag.ru/taynyi-i-prestupleniya/anna-ahmatova-i-nikolay-punin-zvuk-shagov-teh-kotoryih-netu.html>
- <http://iledebeute.ru/love/2011/5/21/16290>

Ivana Ryčlová, literární historička, překladatelka, zabývá se dějinami ruské literatury a dramatu 20.–21. století a literárněhistorickými aspekty vztahu tvůrčí osobnosti a totalitního systému.

Nejtěžší je najít se všemi společný jazyk

Rozhovor s režisérkou Hanou Burešovou

JOSEF MLEJNEK

České divadlo po listopadu 1989 si nelze představit bez výrazného vkladu režisérky Hany Burešové a jejího manžela Štěpána Otčenáška, jenž s ní od dob studií spolupracuje jako dramaturg. Měl jsem štěstí, že jsem ve zmíněné době mohl spatřit téměř všechny její inscenace, počínaje Beaumarchaisovým *Lazebníkem sevillským* nebo *Donem Juanem a Faustem* Christiana Grabbeho, za kterého obdržela Cenu Alfreda Radoka za inscenaci roku – při jejím prvním udílení v roce 1992. Tohoto prestižního ocenění se jí dostalo ještě v roce 2007 (Merežkovskij: *Smrt Pavla I.*) a v roce 2011 za Claudelův *Polední úděl*. Touto cenou byla ohodnocena i řada herců účinkujících v jejích inscenacích. Od roku 1996 je společně se Štěpánem Otčenáškem a režisérem Janem Bornou uměleckou šéfkou Divadla v Dlouhé. První můj rozhovor s Hanou Burešovou vyšel v *Divadelních novinách* v roce 2005. Období, které následovalo, bylo v práci Burešové velice plodné, proto nebylo od věci se za ním ohlédnout a všimnout si některých inscenací z poslední doby podrobněji. Přišla přitom řeč na její divadelní začátky i na důvody, které ji přivedly k divadelní režii, a na její práci s herci. (jfm)

Když jsme před časem dělali rozhovor pro Divadelní noviny, položil jsem ti na závěr otázku, zda by sis nechtěla zkusit filmovou režii. Řekla jsi, že velice ráda, ale... Po-dařilo se ti to?

Film mě pořád zajímá, ale bohužel nemám nervy na shánění někoho, kdo by mi případný pokus financoval nebo mi s ním pomohl. Přiznám se, že momentálně ani nemám nějaký nápad, a když, tak jen nahodile, protože nemám čas ani motivaci se tím seriózně zabývat. Možná kdyby mě někdo oslovil s nějakou ideou, kdybych věděla, že existuje reálná šance, šla bych pak do toho s celým nasazením. Ale vydat se jen tak na pole, kde člověka skoro nikdo nezná, kde lítá plno hladovejch psů, si sama netroufám. Navíc v divadle už léta dělám víceméně jednu věc za druhou, které vyplňuji můj čas i mysl. Proto pochybuju, že se tahle představa někdy uskuteční. Ale čas od času si točím dotáčky do inscenací, tím si k filmu aspoň přičichnu...

Ale u filmu jsi přece začínala, nebo sis s filmem alespoň začala, a to už velice záhy.

Začínala jsem divadlem, film *Báječní muži s klikou*, který máš patrně na mysli, přišel jako něco, s čím jsem vůbec nepočítala.

Jaké tedy byly tvé začátky?

Jako dítě jsem si psala – povídky, romány, básničky. Začalo to ve druhé třídě a ve svých devíti letech jsem si myslela, že budu spisovatelka. V jedenácti dvanácti mě zaujalo divadlo, to když jsem začala chodit více do divadel jiných než loutkových, která mě v dětství až tak nebrala. Bavila mě spíš četba pohádek, ale nesnášela jsem ty televizní, hlavně dětské Dívanky. Už od nějaké první třídy mi naši pouštěli na gramofonu úryvky ze Shakespeara, jak je kdysi nahráli Medřická, Fabiánová, Záhorský a další herci. To jsem uměla nazpaměť, a jakmile jsem plynne četla, tajně jsem z naší knihovny přelouskala všechny hry, co táta nashromáždil, a Shakespeare se stal mým jednoznačným favoritem, posléze úplnou modlou. Psala jsem tehdy taky hry – spíš bláznivé hříčky, miniatury ze současnosti, ale jedna z her, tragédie *Za lásku, za krále*, byla jasným plagiátem velkého WS.

Hana Burešová ve filmu *Báječní muži s klikou* (1978). Zdroj: Internet.

Zachovalo se něco z toho?

Všechno jsem si schovávala, jen to, co jsem někomu půjčila, se většinou ztratilo.

Je to jako památníček?

Jo, něco jako mauzoleum naivity – všechno mám v archivu, který mám v dost těžko přístupném úložném prostoru, v takové jakoby rakvi pod postelí. S třístránkovou fraškou *Manželství na dvě facky* jsem jako dvanáctiletá zvítězila v literární soutěži a po čtyřiceti letech jsme ji otiskli v programu k Feydeauovým aktovkám *Dáváme děťátku klystýr!* a „Kašlu na to!“, řekla *Hortensie* jako názorný důkaz, že jsem k divadlu tohoto druhu měla blízko už jako děčko. Taký jsme ji – mezi jinými i „opravdickými“ hrami – s několika spolužáky z naší šesté bé hráli, nebo spíš pro radost zkoušeli a blbli, než pak opravdu hráli, v našem třídním divadle Sundrop a spol., které jsme založily a spoluředitelovaly s kamarádkou Zuzanou Brabcovou, ona psala a kreslila, já psala a režisovala, obě jsme trochu i hrály... Moc je mi líto, že vloni předčasně zemřela.

Máš na mysli spisovatelku Zuzanu Brabcovou?

Kamarádily jsme se už od třetí třídy. Zuzanin tatínek Jiří Brabec nás průběžně seznamoval s dějinami literatury, vždycky nesmírně zábavně. Její maminka Zina Trochová je také literární historička. Moc ráda jsem k nim chodila. Měli pochopitelně velkou knihovnu, ve které jsem mimo jiné objevila i ty Shakespearovy hry, které jsme doma neměli. Vzpomínám, jak jsme

si u nich s kamarádkami nahrávaly na magneták *Tita Andronika*.

Proč zrovna Tita Andronika?

Fascinovalo nás to drsné, divně jarmareční divadlo hrůzy, ta pro nás tehdy nepravděpodobná kumulace zla se nám jevila spíš jako sranda, i když šílená, asi to šlo dobře dohromady s hysterickou rovinou naší puberty, s věkem, který rád zkoumá všechno záhadné a výstřední, fantasmagorické. Když Zuzanina tátu vyhodili z politických důvodů z Ústavu pro českou literaturu, dělal v Realistickém divadle inspektora hlediště, kam mě velice často propašoval, a já snila chvíli o tom, že ze mě bude tak trochu spisovatelka i tak trochu herečka. Naštěstí se ani jedno neuskutečnilo.

Herectví se přece realizovalo v Menzelově filmu. A proč říkáš naštěstí?

Realizovalo se, ale jaksi omylem. Chodila jsem od patnácti k Jiřině Steimarové do dramatického kroužku. Ona záhy správně odhalila, společně se mnou, protože kritická jsem byla k sobě vždycky, že u mě o herectví nepůjde. Ty se pořád pozoruješ, říkala, nechceš se pokusit o režii? Podívej, Jana Kališová, to je podobný případ, zkusila to, a už ji vzali na DAMU. A nabídla mi, jestli bych jí nechtěla pomáhat při režírování. Celkem bez mučení jsem si řekla tak jo, zkusím režii a dramaturgii, stejně bych nemohla hrát Hamleta, a co už by mě na herectví jiného lákalo. Navíc jsem byla přesvědčená, že neumím mluvit, neumím se pohybovat ani chodit, to se do přijímaček na herectví nenaučím... A možná vůbec nikdy. To rozhodnutí věnovat se režii mi samozřejmě přineslo zase jiné mučivé pocity, ale pořád myslím, že bylo šťastnější. Týden co týden jsem chodila do Divadelního ústavu a pokaždé si nabrala knihy, které jsem další týden vyměnila za jiné, abych měla načteno ke zkouškám na DAMU. Říkala jsem si, když mě tam nevezmou, půjdu na rok dělat někam kulisáka a zkusím to znovu, nějak se nakonec k tomu, co mě baví, dostanu. Přijali mě, tak to nebylo potřeba. A zrovna krátce poté, co jsem dělala přijímačky, navštívili „dramaták“ paní Steimarové lidé od Jiřího Menzela, kteří hledali děvče do jeho chystaného filmu. Já jsem tam seděla stranou, ale Menzelova

pomocná režisérka si mě všimla a ptala se, jestli mě ten konkurz taky nezajímá. A já odpověděla, že nechci hrát, ale že by mě samozřejmě zajímalo, jak se dělá film a jak ho dělá právě pan režisér Menzel. No, prý, přijďte se mu představit, za to nic nedáte, třeba vás vezme k tomu filmu na stáž, vždyť už končíte gympl, bude léto, to může být dobrá zkušenost pro práci, kterou jste si zvolila. A přesně to mi pak zopakoval Jirka Menzel, když jsme se tehdy ve Filmovém klubu sešli, a nabídl mi, že bych mu mohla dělat asistentku. Ptala jsem se ho, co to obnáší. Budete mi vařit kafe. Mám jen jednu podmínku, abyste u toho všeho byla od začátku až do konce, musíte přijít na Barrandov, my si vás taky oblíkneme, učešeme, a vy řeknete do kamery jednu větu – jen tak, abyste poznala, jak to chodí. – Ale nebudu muset hrát? – Nebojte se, nebudete hrát, i když jste na to typově vhodná.

Ptáčátko lapali, nordická lest?

Já jsem trochu „bašoun“, taky věřím skoro všemu... V konkurzu jsem zvítězila, aniž jsem chtěla, a bránila jsem se tím, že roli nezvládnou. Ale zvládneš, jsou to jen tři větičky, povídali, což byla pravda, a tak mě přemluvili. Ale byla to posléze hromada obrazů, což pro mě představovalo pětáctičet natáčecích dnů. První natáčecí den byl jako že na zkoušku, prý když ti to nepůjde, budeš holt vařit jen kafe – a to jsem mu ten den dokonce skutečně uvařila, měl oblíbené espresso z toho kávovaru, který se tehdy dal sehnat v Maďarsku, tuším. Nakonec jsem za tu zkušenost vděčná. Seznámila jsem se s řadou výborných herců, které jsem měla možnost vidět zblízka při práci. Profesně to pro mě byla velice dobrá zkušenost. Později mě chtěl režisér Václav Vorlíček vyzkoušet i do Arabely, ale to jsem už byla v prváku na režii, takže jsem nabídku odmítla. Třináctidílná *Arabela*, to bych mohla režii rovnou zabalit, a ani by mi to na škole nedovolili.

Na další roli u filmu už nedošlo?

Ne, ale nějaké komediantství asi ve mně přece jen je, protože se čas od času neudrím a při zkouškách hercům předehrávám. Ale jenom někdy. Spíš si tím někdy sama potřebuji vyzkoušet, jak se v situaci, kterou jim postavím na scéně, oni cítí, je-li to řešení nějak vnitř-

ně správné a možné, a třeba je to i chuť prostě vstát, protáhnout se, slovy naší herečky Jarky Pokorné – „trochu se proskočit po scéně“, nebo taky vyjít z té samoty v hledišti. Někdy tím také chci herci rychleji napovědět, co mám na mysli a co neumím uspokojivě vyjádřit slovy.

Co děláš, když se herci pořád netrefují do toho, co po nich chceš?

Když to někomu říkáš horem dolem skoro po sté a snažíš se ho slovně stimulovat skrz nejrůznější obrazy, historky a příklady, pak taky někdy nezbyde než to předvést. Ale to dělám málokdy, taky někteří herci to moc nemilují, protože je to mate, nerozumějí tomu, co se po nich chce, a pak buď začnou jen tupě napodobovat, což není vůbec dobrý, nebo v jakési parodii dokonce ukazovat, jak nemožné je, co po nich chci – respektive jak blbě jsem to zahrála. Ale jsou i tací, kteří mi „rozumí“, a ty to okamžitě inspiruje k dalším výrazovým možnostem. Takový byl třeba Karel Roden i dost dalších, a ti pak vytvoří ne špatnou kopii, ale nezastupitelnou, osobitou kreaci. S každým hercem je to jiné a každý vyžaduje trochu jiný přístup. Zkoušení je vždycky dost intimní záležitost, kdy člověk dává sebe všanc všem spolupracovníkům, a proto je mimo jiné důležité ovzduší důvěry a možnost zkoušet osvobozeně, hrát si i si trochu zablblnout a nebát se být i trapný, aby vzniklo něco dobrého.

Co je při této práci nejobtížnější?

Nejtěžší je, a to se týká i muzikantů a výtvarníků, najít společný jazyk a porozumět si. Protože někdy někomu něco říkám a mám pocit, že mi porozuměl, ale pak z toho, co předvede, vidím, že tomu tak není. Ne všechno ale musí být podle mě – na cestě za nějakým řádem inscenace se tvoří vždycky hranice, které objevujeme, případně bouráme společně, a proto je potřeba, aby spolupracovníci měli dostatečnou volnost, aby oni sami objevili něco dalšího, co já ještě ani netuším, anebo jen mlhavě.

Jak jsi jako režisérka začínala?

Než jsem se k režii dostala profesionálně, zažila jsem jakousi mezifázi ještě na DAMU – studenti si mimo

školní práce zkoušejí vždycky i něco vedle. Pro začínající Divadlo v Řeznické jsme se spřízněnými studenty jako první věc nastudovali aktovku polského autora Anatola Sterna *Výrobce bomb*. Byla to taková futuristická bufonáda, jak ji sám autor nazval v podtitulu.

Měla nějaké politické konotace?

Šlo v jistém smyslu o satiru, dadaisticko-surrealisticky hravě uvolněnou a rozkošně praštěnou hříčku. O něco, čemu jsme v dětství říkali „prdlárna“. A zároveň to mířilo na takové ty kecy komunistů o tom, jací jsou oni antimilitaristi, zatímco zlý Západ chřestí zbraněmi. Bylo to o výrobci bomb, za kterým pořád chodí paranoidní antimilitarista, co se té jeho bomby bojí natolik, až sám jako první radši vyhodí celý svět do vzduchu. Další hrou, kterou jsme uváděli v Řeznické, zcela jinou, poetickou a symbolickou, byla *Pěnkava s loutnou* Antonína Přídala. Pracovala jsem v Řeznické ještě nějakou dobu po škole. Nechtělo se mi hledat angažmá v nějakém zavedeném divadle. Naštěstí mi z Činoherního klubu v Praze nabídli možnost stipendijní stáže a Štěpán, můj muž, zaměstnání měl, takže jsme měli být z čeho živi, a přitom si dělali své divadlo.

Měli jste potíže s cenzurou?

Holbergova *Jeppeho z Kopečku* nám Pražské kulturní středisko povolilo po půlročních průtazích a hru Christiana Grabbeho *Žert, satira, ironie a hlubší význam* nám Středočeské krajské kulturní středisko nepovolilo vůbec. Hráli jsme ji tedy amatérsky, naštěstí tam hráli lidé z Pražské pětky, zvyklí na amatérské podmínky. Samozřejmě jsme si sami stavěli kulisy, sami si představení svítili a zvučili, nedostali jsme za to ani na párek, ale byla to radost, hezké dva roky. S Grabbem jsme dokonce byli na festivalu v Hradci Králové a v Prešově. V Řeznické jsem ještě nastudovala Strindbergovu *Slečnu Julii* s Danou Batulkovou a Davidem Prachařem. To už mělo parametry profesionálního divadla. Na to konto mi pak nabídli hostovačku a později angažmá v kladenském divadle.

Na Kladně jste se Štěpánem připravili Mojžíše, přesněji lidovou „hru o starozákonním proroku“, kterou počátkem devatenáctého století napsal selský písmák ze

Semilska. Po dvaceti letech jste Mojžíše znovu nastudovali v brněnském Městském divadle. Proč se v Brně už nehraje? Ta hra má pořád co říci dnešku, i když jde o tak starodávnou věc.

Jistě že má. Ale tak už to je, jsem vděčná i za těch zhruba pětadvacet repríz, které se v Brně odehrály. To je celkem obvyklý počet v divadle pro 370 diváků, kteří neznají jméno autora, a málokterým říká něco název. Navíc mnozí diváci, kteří se dnes s poetikou lidového divadla nesetkávají, mají k němu nedůvěru, myslí třeba, že jde o pohádku.

Tvůj výklad vyšel z lidového divadla, ale jenom lidové divadlo to nebylo. Když například na scéně zaznívají slova božího Desatera a průvodní kletby, v obecnstvu se tají dech. Nemáš v úmyslu přenést Mojžíše do Prahy?

Teď ne. Přijde mi, že lidi teď moc smysl pro formu lidového divadla nemají, ani herci to příliš nemilují, snad se to časem změní, uvidíme. A taky přiznávám, že ne příliš ráda věci opakuji. Po třiceti letech od premiéry *Mojžíše* se mi ale opravdu po něm zastesklo – nejen po tématu a po průzračné naivitě i té starozákonní přisnosti, ale taky po krásných písních, které k lidovým textům složil Petr Skoumal, on v tom byl mistr.

*Ale Mojžíš nebyl zdaleka tvou jedinou brněnskou inscenací. Odkdy se datuje vaše spolupráce se Stanislavem Mošou? Začala v roce 2003 inscenací Righiniho opery *Kamený host aneb Prostopášník*. Tenhle předmozartovský*

Hana Burešová se Štěpánem Otčenáškem u Skoumalů (srpen 1995). Foto: Petr Skoumal.

Don Giovanni nás inspiroval zvláštní směsí naivity, dramatické opery, burleskní frašky a komedie dell'arte k docela sofistikovaně strukturovanému tvaru. Šlo tu o příběh samotný, o stylové cvičení a souběžně i o svět jakési věčné kočovné herecké trupy, v pozadí i s osobními příběhy herců.

U někdejších Mrštíků jsi nakonec měla každoročně jednu premiéru. Z jakého důvodu jsi loni toto pravidlo zrušila? Měla jsem pocit, že toho mám moc a že musím trochu brzdit. Musela jsem vyřizovat odkládané rodinné záležitosti, číst nové věci, připravit si, co dělat dál. Už dlouho jsem šla z jednoho do druhého a potřebovala jsem si vydechnout, taky stárnu. Řekla jsem si, že když mě ještě budou v Brně chtít, můžu tam režirovat ob rok.

Mezi inscenacemi, které postupně vznikaly na tvém brněnském detašovaném pracovišti, se výrazně rýsuje ruská linie. Byla Smrt Pavla I. první, nebo na něco navazuje? První byli Dostojevského *Běsi* tady v Dlouhé v roce 2002. Moc děkuji Štěpánovi, že s tímto nápadem přišel. On je větší znalec ruské literatury než já, nepřečetla jsem jí zdaleka tolik. *Běsy* jsem neznala a Štěpán mi je přinesl v Camusově dramatizaci, která mě nadchla, a když jsem si otevřela román, nadchla jsem se ještě víc. Pak jsme se seznámili s novým překladem Danuše Kšicové dramatu *Smrt Pavla I.* od Dmitrije Merežkovského. Velká věc nejen obsahem, hodně jsme museli krátit text i škrtnat postavy. Původně byla hra myšlena pro Divadlo na Vinohradech, s Martinem Stropnickým jsme se na ní i domluvili, viděla jsem v hlavní roli Viktora Preisse, ale ten už odmítal zkoušet tak těžké role, tak z toho sešlo. Hru jsme pak nabídli Standovi Mošovi, i když jsme trochu nevěděli, komu svěřit hlavní roli, až posléze nás napadl Erik Pardus.

Byla z toho nakonec jeho životní role, oceněná dokonce jak Radokovou cenou, tak i Cenou Thálie.

On byl vždycky spíš proslulý komik, takový trochu šašo, ale senzitivní a přemýšlivý, jsem moc ráda, že měl možnost si to zahrát a ukázat své běsovské, groteskní i vážné polohy a spojit šaškovství s tragikou, jak to vyžadovala role. Náš třetí ruský titul, *Mrtvé duše*,

Veronika Lazorčáková a Michal Isteník v inscenaci *Oblomov*. Foto: Martin Špelda.

napadl Štěpána, když jsme hledali roli pro Michala Isteníka, a Čičikov byl pro Míšu přímo ideální postava. Gogola máme oba moc rádi, tak jsem řekla ano, půjdeme do toho, i když jsem román ke své hanbě opět předem neznala. Měli jsme možnost nahlédnout do různých dramatizací, čímž jsme jen zjistili, že musíme udělat vlastní – měli jsme na ni zhruba měsíc a půl, což bylo peklo, ale po měsíci tvrdé práce jsme k ní přece jen našli klíč.

Isteník v brněnském Buranteatru vytvořil několik skvělých postav, naposledy velice zvláště pojednaného Fausta. Nehrozí i jemu nebezpečí, že ho budou diváci vnímat jenom jako komika, nebo dokonce jako šaška?

Myslím, že ne, jde jen o první dojem, že je to pykník, veselý tloušťík, vždyť nejen například v *Oblomovovi* u nás v Dlouhé osvědčuje, že mu nejsou cizí vážné polohy a dokáže v nich strhnout i dojmout. Ostatně, i samotného Isteníka mi objevil Štěpán právě v Buranteatru: připravovali jsme v Městském *Tři mušketýry* a žádný mladý štíhlý černovlasý d'Artagnan v Brně nebyl k mání. Štěpán viděl u „Buranů“ McDonaghova *Pana Polštáře* s Michalem v hlavní roli a řekl: Máme ho! Já viděla fotku a povídám: To snad nemyslíš vážně, vždyť je to vyloženě slovanský typ, takovej malej Rusáček se sklonem k tloušťce! A to tehdy ještě nebyl zdaleka tak plnoštíhlý jako dneska. Ale šla jsem k „Buranům“ a viděla, že ten kluk opravdu může být i d'Artagnanem.

Reagovali jste Mrtvými dušemi na ruskou agresi vůči Ukrajině?

To se bohužel sešlo samo. Gogola jsme chtěli dělat tak jako tak, ten se trefí do každé doby, už jen ta korupce byla a pořád bude. Najednou do toho přišly události na Ukrajině, a ta ruská rozpínavost v *Mrtvých duších* je. Možná to Gogol myslel i jinak, ale píše to s takovým spodním proudem ironie, že jsme to museli využít.

Když Isteník v závěru deklamuje slavnou pasáž o ruské trojce svištěcí vzduchem, na niž ostatní národové mohou pouze civět s otevřenou hubou, mrazí z toho v zádech.

Michal v té naší inscenaci zvládá docela obtížnou trojkombinaci – je Čičikovem i sebekomentátorem i autorem-vypravěčem zároveň. Je potěšující, že byl za to oceněn i nominací na Cenu kritiky i Thálií.

Vaši inscenaci Oblomova jsem viděl při premiéře a měl jsem – právě ve srovnání s Mrtvými dušemi – dojem, že u postavy Oblomova v podání Michala Isteníka fungovala velice dobře a silně ona poloha trochu směšného člověka, který hodlá, hodlá, až se uhodlá, ale že jí tentokrát jako by chyběla zadní nebo spíše spodní kolečka oné znehybňující otupělosti plynoucí z absence hlubšího důvodu k životu.

Nevím, jestli nevyšlo právě tohle, jistě to mohl být tvůj dojem, ale mně třeba připadá, že tam je právě spodní proud Oblomovovy nesmírné frustrace ze společnosti, z její věčné honby za prchavými požitky, penězi, zábavou, z absence radosti, lásky a ducha, i frustrace ze své vlastní nepatřičnosti, minimálního sebevědomí a minimálních ambicí. Ale vím, že při premiéře nějak selhal hned v úvodu rytmus a nastaly miniaturní chyby, které celý úvod jaksi rozplizly, a snad i proto, že to hráli vlastně celé teprve podruhé, znejistěl Turek i Vondráček a trochu i Isteník, v začátku se rozlila jak divná dusná clona jakási nepříjemná atmosféra, a i když se to pak vylepšilo, někteří diváci už zůstali otažití. V tomhle jsou premiéry někdy kruté, protože všichni přijdou a napíší o tom, ať se to povede nebo ne, a podruhé nepříjde už nikdo. Nemám premiéry ráda ani jako divák, je to vždy neregulérní, ale někdy to poprvé být musí a patří k tomu i ta neuroza

i fatální chyby. Ale reprízy *Oblomova* se pak vyvíjely mnohem lépe, je jasné, že inscenace výborně rezonuje s diváky, kterým téma osobně něco říká.

Psaní z premiéry nebo jen z jednoho představení je kruté neméně, už proto, že napoprvé uniká i vnímavému oku řada důležitých detailů. To jsem si znovu uvědomil, když jsem byl u vás nedávno podruhé na Klímově Lidské tragikomedii. Co bylo tím posledním impulzem, který vás přivedl k rozhodnutí nastudovat právě filosofovo dramatické dílo? I je vymyslel Štěpán?

Štěpán je spolehlivý i v tom, že když já dlouho nad něčím váhám a když už nezbývá časová rezerva, on řekne: Takže teď Klímu a dost. Ale toho vymýšlet nemusel, titul jsme měli v šuplíku už od roku 1986, seznámil nás s ním Jarda Dušek, když viděl náš *Žert, satira*... od Grabbeho – toho mimochodem Klíma velice ctil. Jarda do nás tehdy hučel, ať uděláme *Lidskou tragikomedii*, že by to byl skvělý titul pro hereckou sestavu *Žertu*. Ale z různých důvodů jsme nemohli začít hned a začátkem devadesátých let nás s *Tragikomedii* předběhl Arnošt Goldflam. Opravdu moc se mu to s Hadivadlem povedlo, hrávali to i v Praze a nemělo smysl se do toho pouštět taky. Dali jsme tedy titul nadlouho k ledu, do pomyslného šuplíku s názvem Stále možné tituly, a kroužit kolem jsme začali zase asi před čtyřmi lety. A loni jsme si řekli: už s ním vyjít musíme, nebo už to nestihneme, nakonec už na něj máme i u nás v divadle herce – není to David Vávra, který nám měl kdysi hrát Pulce, ale Vondráček se přece na Pulce také náramně hodí. Měli jsme i Marka Němce jako Odjinuda nebo Miroslava Hanuše jako Obnose, takže opravdu už nebyl důvod dál váhat.

Marek Němec jako Odjinud byl velice šťastně stylizovaný do podoby Ladislava Klímy.

Ano, vždyť do té postavy se značnou měrou Klíma projektuje. Dlouho jsme hledali podoby Odjinuda s výtvarnicí Janou Prekovou, až na oblékané zkoušce mi došlo, že v té mladické fázi, kdy má být „jeho vážnost k jeho věku nepřírozená“, musí mít ten klímovský starodávně mužný, ulitý knír... *Lidskou tragikomedii* jsme předem měli za poněkud výstřední, exkluzivní titul, který bude táhnout spíš jen pár jeho

Hana Burešová při zkoušce Klímovy *Lidské tragikomedie*.
Foto: Martin Špelda.

milovníků. A jsem mile překvapená, že jich je asi dost, soudě podle diváckého zájmu.

Jak si vysvětluješ úspěch?

Někdo mi říkal, že o Klímovi už se studenti učí v české literatuře na středních školách. A k nám do divadla chodí hodně studenti, kteří o něm asi přece jen už něco vědí nebo se chtějí dozvědět. A potvrzuje se snad i to, že čeští diváci mají jednak rádi hry tragikomické, a taky to, že ač se vydávají za ateisty, nejsou si tím všichni tak úplně jistí, baví je mystika, ezoterično, věci mezi nebem a zemí... A nikoli na posledním místě ten zájem může zvyšovat fakt, že v *Lidské tragikomedii* zní jakási typicky česká nota, nejen v hravém, archaickém, jadrném i poetickém jazyce – už ten sám je „hrdinou“ hry –, ale i v postavách a typicky malém prostředí, i když jde zároveň o všeplatnou záležitost a typy obecně lidské, nejenom české. Je tu pivo jako božský nektar, je tu smrad vesnické hospody a lípy vonící zvenčí, je tu krutost i něco až dojemného, a to je také to české. Nejde o levný sentiment, a přece je tu něco, co chytne za srdce. Třeba když na konci Odjinud odpovídá na Pulcovu otázku: „A co moje teta, patří též mezi reflektory?“ A Odjinud odpovídá: „Výš, mezi svítící již, zásluhou geniálnosti srdce.“ A vidíš ty drobný sedřený matky s dětskýma očima, co by radostně cedily krev za nehodné syny. Nesnažíme se hrát Klímovo dílo jen jako komedii, naopak, šlo mu o vážné věci, a jeho postavám jde o všechno a mermomocí si za tím chtějí stát a obstát. A v tom je právě ta sranda.

U tebe se už dávno stalo dobrým zvykem, že pro své divadlo průběžně objevuješ mimořádné herecké talenty, před Michalem Isteníkem to byla třeba Helena Dvořáková, před nedávnem se objevila v Dlouhé Veronika Lazorčáková. Viděl jsem ji přede dvěma nebo třemi roky jako Sášu v Ivanovovi v Ostravě a nebylo možné ji přehlédnout. Jak jste objevili ji?

U Veroniky to bylo úplně jinak, předtím jsme spolu nespolupracovali. Věděla jsem o ní, měla výborné reference. Jen jsem se za ty tři roky, co působila v Ostravě, za ní nedostala a v ničem ji neviděla. A protože jsme už potřebovali nové mladé lidi do souboru, navíc Martin Františák u nás chtěl dělat *Vlčí jámu* Jarmily Glazarové, kde je mladé děvče nezbytné, vypsalí jsme konkurz. Přijelo na něj čtyřicet holek, musela se udělat dvě kola. Martin vybíral s námi. Verunka v těžké konkurenci zvítězila. A výborně funguje v inscenacích i v souboru. Letos jsme přijali také Evu Hacurovou, končící herectví na DAMU, kde jsem ji měla možnost poznat zblízka. Uvedla se rolí Agafji v *Oblomovovi* a hned vzápětí se jí naskytla nečekaná možnost předvést šíři svých schopností, protože Helenka Dvořáková odešla na mateřskou dovolenou a Eva za ni převzala roli Beatricie v *Mnoho povyku pro nic*. Jsem ráda, že tuto možnost dostala, už proto, že Shakespeare se objevuje na našem repertoáru zřídka. Myslím, že se osvědčila, na své mládí působí její herectví velice zrale, a přitom je živé, křehké, neohrané do nějaké machy, je to velmi příjemné.

Chystáte, po té roční pauzičce, opět něco pro Městské divadlo Brno?

Bude to „komedie jedné soukromé banky“ *Frank Pátý* od Friedricha Dürrenmatta. Po *Síle zvyku* Thomase Bernharda a *Všemocném panu Krottovi* Martina Walsera budeme v Brně zkoušet již třetí hru z oblasti moderního německojazyčného dramatu, a jako už v obou předešlých v hlavní roli opět s Janem Mazákem.

Praha, Divadlo v Dlouhé 4. května 2016.

Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.

Klíma neboli Žízeň po životě po životě

JOSEF MLEJNEK

Drama českého filosofa Ladislava Klímy (1878–1928) *Lidská tragikomedie* vyšlo nejprve knižně, a to až dlouho po autorově smrti. V posledním čtvrtstoletí se dočkalo už několika zajímavých nastudování. Jeho zatím poslední inscenace v pražském Divadle v Dlouhé, která měla premiéru v březnu roku 2015, je dílem režisérky Hany Burešové a dramaturga Štěpána Otčenáška, ale ještě letos spatří dramatické opus českého filosofa světlo světa na prknech Komorní scény Aréna v Ostravě – tam dokonce v poměrně krátké době již v druhém nastudování. Co je příčinou takového zájmu o Klímovo dílo? Jiný český filosof, Jan Patočka, prý o Klímovi prohlásil, že kdyby psal francouzsky, byl by možná stejně slavný jako Sartre. Ať tak či onak, jistou spřízněnost obou filosofů lze spatřovat přinejmenším v jedné věci. Sartrova dramata (ostatně stejně jako jeho próza) jsou úzce spjata s jeho filosofií, a ani pro Klímu nebylo psaní groteskních próz a divadelních kusů žádným kratochvilným doplňkem vážného filosofování, ale „vtělováním“ jeho vypjaté egosolistické a egodeistické filosofie. A v obou případech, Sartrově i Klímově, jde o díla dobře „hratelná“ na scéně, což u filosofických dramát nebývá samozřejmostí. Bez groteskního humoru, téměř všudypřítomného v Klímově literárním odkazu, vzešlého z poměřování nesusměřitelných elementů, se český myslitel neobešel ani ve svých vážně míněných traktátech a diktátech – například Nietzscheho, přejemnělého vyznavače „filosofování kladivem“ a velebitele vysokohorského alpského vzduchu, postavil v jedné ze svých úvah k parní mlátičce o žních. (Lze se jen dohadovat, k čemu by asi postavil Jeana-Paula Sartra.) Právě pro svůj často drsný humor, ale i pro zvláštní spjatost teorie s životní praxí je Klíma v Čechách oblíbeným autorem už několika generací. Ale jeho princip grotesknosti nelze vytrhávat z metafyzického kauzálního řetězu. Ačkoli

se sám Klíma považoval za antipoda křesťanství, které přirovnává ke krásně vybarvenému chrtu, leč s přerazeným hřbetem, je pro něj „Christos“ jedním z nejdozkonalejších typů lidství – absolutní „typos“ podle něj přitom neexistuje. Pro svoji přímočarost a důslednost v životní praxi bývá tento myslitel-solitér přirovnáván k českým předreformačním křesťanským reformátorům. „Kéž bys byl studený nebo horký! Ale že jsi vlažný (...), vyvrhnu tě ze svých úst,“ čteme v Janově *Apokalypse*. Zde je místo pro obdiv; a příkladů Klímovy nevlažnosti by se dal uvést bezpočet. Jeho patrně hlavní filosofický učitel Arthur Schopenhauer tvrdí, že nevšedním duchům se rozdíl mezi snovým a bdělým často smazává. U prozaických děl Ladislava Klímy často nevíme, pohybujeme-li se ještě v bídném lidském reálu, nebo již v jakési „postmortalii“, jejíž iracionální, démonickou sílu nám dává *Lidská tragikomedie* pocítit až do našeho nehlubšího ledví.

Režisérka Hana Burešová dokázala pozoruhodně uchopit řadu dramát zabývajících se velkými lidskými tématy, ale může se rovněž vykázat mimořádně zdařilými zpracováními veseloherních, ne-li přímo vaudevillových námětů. K úspěšnému pojednání Klímova díla je zapotřebí spojit oba tyto konce jedné hole, přesněji jednoho talentu. Poměrně rozsáhlé drama o třech epochách je v úpravě Burešové a Otčenáška kráceno, ale ne příliš, představení se dvěma přestávkami trvá něco kolem tří hodin. V první části se ve špeluňce U hliněné podkovy schází k maturitní oslavě pět spolužáků podivných příjmení: Pulec, Shoř, Obnos, Kantorka – a tajemný Odjinud. Jména nejsou nahodilá, každé z nich personifikuje jisté lidské typy nebo náklonnosti. Všichni přednesou plamennou řeč o tom, jak si představují – svoji – budoucnost, ale pouze posledně jmenovaný (Marek Němec výrazně stylizovaný do Klímovy podoby) si klade ryze neúžitkový

Marek Němec jako Odjinud a Jan Vondráček v roli Pulce.
Foto: Martin Špelda.

cíl, když říká, že smyslem a cílem jeho života je a bude hledání sebe sama a svého tajemství. Rozjaření kolegové jej zahrnou posměchem, nicméně se všichni domluví, že se na stejném místě za třicet let znovu sejdou, budou-li naživu. Odjinud zlověstně slibuje, že on přijde, i když bude po smrti.

Stejně jako v Klímových prózách a traktátech je i v *Lidské tragikomedii* groteskní komičnost ještě vy-
hrocenější než v dětských vtipech o slonu a mravenci, navíc ji podtrhuje místy komicky šroubovaný, místy peprně lidový jazyk a dikce šestákových románů. Po třiceti letech je ze vzletného Pulce, kterého vyhrál do všech barev svého nevšedního komického talentu Jan Vondráček, alkoholická troska, erotoman Shoř (Miroslav Táborský) je pod dozorem své jedubaby – Magdalena Zimová hraje nejen ji, ale ještě další dvě typicky klímovské skřehotající skřetice. Pohádkového majetku nabyvší Obnos (Miroslav Hanuš) je stylizován do podoby Malého Napoleona z filmu *Někdo to rád horké*. Vědecký, či spíše fachidiotský typus Kantorka (Martin Matejka) rovněž rezignoval na smělé plány mládí, navíc má na krku obludné dítko Doubravku; nejen ji v dětské i dospělé podobě, ale také tetu Pulcovu dokázala věrohodně předvést Veronika Lazorcháková. Při hodnocení hereckých výkonů nelze pominout ani Vlastimila Zavřela v hlinomazovsky pojaté (dvoj)roli hostinského Hubáčka, otce a syna.

Čeká se už jen na Odjinuda. Klíma je velký moralista, v tom nejlepšího slova smyslu. Na sklonku života

(dožil se necelých padesáti let) se stále více nořil do hlubin staré indické moudrosti. Veездеjším životě zůstává většině těch, jež země nese na svém hřbetě, pravý smysl věcí skryt, neboť ne každý je schopen existence nepohlčené denním obstaráváním, a ne každý je k ní podle filosofa povolán, ne každý je „světlem“. Odjinud přichází, přesněji vrací se ve své majestátní posmrtné podobě a v celé klímovské parádě: hromy a blesky, nadpozemská zář, oknem do špeluňky nahlédne a zazubí se tygr, pak se přezene celá digitální tygří smečka, která jako kdyby utekla ze zvěřince Helly Daemony z Klímova *Utrpení knížete Sternenhocha*, bortí se kulisy, neboť odcizený tělesný život je jako zlý sen, znemožňující nám spojit se s Absolutnem, jehož nejsme jen součástí, ale jímž podle Ladislava Klímy kategoricky jsme my sami. Himl, hergot, mordyjé, bůh přichází z Indie, vytanou nám v myslí slova jednoho undergroundového popěvku. Zlomové okamžiky představení ještě zvýrazňuje hudba Ivana Achera.

Po dalších třiceti letech se spolužáci scházejí v místech, kde stávala hospoda; ze všech jsou roztřesené trosky – až na Pulce, který dotčen Odjinudovou „milostí“ ustal v pití a dodatečně naplnil sny své mladosti. Jej také při dalším zjevujícím setkání uprostřed ruin Odjinud zasvěcuje do tajemství bytí, které nemusí být stejně vábné jako jeho odění. Jako nějaký indický princ je celý ve světlerůžovém, ale svá moudra pronáší s neodolatelnou nadneseností, a tedy ironicky tak, že se jako po většinu představení obecenstvo spontánně směje. Zdá se, že i Klímovi „jeho Pražané“ porozuměli. Nechápaté ohlasy části kritiky na *Lidskou tragikomedii* právě v pojednání Hany Burešové a Štěpána Otčenáška jen potvrdily jednu zásadní věc: Kdo bere filosofa Ladislava Klímu jenom vážně, nebere jej dostatečně vážně.

Divadlo v Dlouhé – Ladislav Klíma: *Lidská tragikomedie*. Úprava Hana Burešová a Štěpán Otčenášek. Režie Hana Burešová. Scéna Martin Černý. Kostýmy Jana Preková. Hudba Ivan Acher.

Psáno z premiéry 21. března 2015 a z reprízy zhruba o rok později.

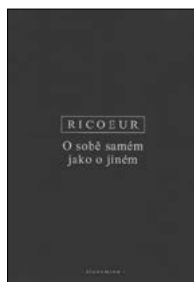
Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.

Z nových knih

PAUL RICOEUR

O SOBĚ SAMÉM JAKO O JINÉM

OIKOYMENH, váz., 408 s., 458 Kč

Autor se v deseti studiích zabývá problematikou totožnosti. Studie propojuje trojí zá-
měr: 1. Vyhnout se problematičnosti filosofii, které se zabývají subjektem
v první osobě (já

ve smyslu ego cogito), a spíše sledovat linii vyjádřenou zvrtným se, která vede k různým kladením otázek po kdo: např. kdo je mluvčím nějaké rozpravy, kdo je aktérem či cílem nějaké činnosti apod. 2. Rozlišovat (věcnou) totožnost ve smyslu neměnnosti v čase (totožnost-idem, stejnost) a (osobní) totožnost ve smyslu dodržování slibu (totožnost-ipse, „ipseita“). 3. Obnovit dialektiku sebe a jiného, přejít od pouhého srovnávacího „jako“ (sám jako jiný) k niternějšímu spojení sama sebe a jiného: sám jakožto jiný.

MARTIN HEIDEGGER

PŮVOD UMĚLECKÉHO DÍLA

OIKOYMENH, brož., 119 s., 158 Kč

Umělecké dílo přichází na světlo světa díky umělci. Ten je umělcem skrze dílo. Obojí má původ v umění. Kde jinde však hledat umění než v uměleckém díle a v umělci? Zkoumání se pohybuje v kruhu. Při procházení tímto kruhem

se ukazuje, jak se umělecké dílo liší od užitkových věcí. K obojímu je zapotřebí látky. Látka pochází ze země. Ale zatímco v užitkových věcech je země spotřebovávána, v uměleckém díle ční neužitečně do světa. Je pouhým tvarem. Díky neprostupné uzavřenosti země je však tvarem pevným, který svým čněním otevírá svět. Teprve v této otevřenosti se cokoli může ukázat takové, jaké v pravdě je. V uměleckém díle je při díle pravda. Projít výkladem, v němž se vybojovává niterný svár země a světa, je být přítomen slavnosti myšlení.

OIKOYMENH

Černá 3, Praha 1

tel./fax: 224 930 310/212

Prodej pro veřejnost každý čtvrtek
mezi 9:30 a 16:30

15% sleva, 20% sleva pro studenty
distribuce@oikoymenh.cz

www.oikoymenh.cz

MARTINA VELIKOVSKÁ

PSYCHOLOGIE OBĚTÍ TRESTNÝCH ČINŮ

Grada, brož., 168 s., 299 Kč

Publikace popisuje formy a proces poškozování obětí trestných činů, jejich roli při interakci s pachatelem i při policejním vyšetřování. Předkládá případy z praxe Policie ČR a návody,

jak poškozeným pomoci. Pravděpodobnost, že se člověk stane obětí jakéhokoli protiprávního jednání je stále vysoká. Velká část veřejnosti je také stále hluboce přesvěd-

čena, že zločinnost neustále narůstá, a to navzdory tomu, že statistiky i výzkumy tento závěr nepotvrzují. Zvýšila se ale informovanost veřejnosti, která zaznamenává skutečnost, že tam, kde stojí pachatel, je i jeho oběť. S větší informovaností veřejnosti dochází k postupnému odtabuizování příběhů a traumat obětí, což však sebou nese i riziko jejich dalšího poškozování a desenzibilizace společnosti. Opomíjení psychotraumat u obětí trestných činů, nedostatečné akutní „ošetření“ po samotném útoku a z toho plynoucí problémy v jejich schopnosti začlenit se zpět do společnosti a vyhledat či alespoň přijmout pomoc výrazně přispívá k jejich sekundární viktimizaci.

Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22

170 00 Praha 7

tel.: 234 264 401-2

fax: 234 264 400

www.grada.cz

PAVEL KONZBUL

V sobotu 21. května 2016, kdy se v brněnské diecézi slaví výroční den posvěcení hlavního chrámu v diecézi – katedrály sv. Petra a Pavla, jmenuoval Svatý otec František novým brněnským pomocným biskupem dosavadního faráře u katedrály sv. Petra a Pavla P. Pavla Konzbula (*1965), který vydal řadu knih v nakladatelství Cesta.

NESESMOLÍŠ /KÁZÁNÍ/

Cesta, brož., 128 s., 98 Kč

Autor, bývalý spirituál brněnského Biskupského gymnázia, vyvrací představy o kázání, jež by měla posluchače ohromit buď svým patosem, nebo rozsahem. V jeho podání jsou výklady evangelia podbarveny neotřelými anekdotami, příběhy ze života a přirovnáními nebo metaforami typu „křest není repelen-tem odpuzujícím peklo“.

POLEDNICE – BÝT NA CESTĚ / KÁZÁNÍ/

Cesta, brož., 136 s., 98 Kč

Drobná sbírka promluv nás provází celým liturgickým rokem, který se prolíná s rokem školním. V dnešním zmateném světě přesyceném informacemi všeho druhu je naléhavým hlasem, který nám dodává odvahu přijmout evangelijní pravdy za svůj životní program.

PUZZLE. KÁZÁNÍ A ZAMYŠLENÍ V LITURGICKÉM ROCE A

Cesta, brož., 140 s., 98 Kč

Knížka obsahuje krátká zamyšlení a kázání na některé neděle a slavnosti v liturgickém roce cyklu A. Kázání zazněla převážně při bohoslužbách v kostele sv. Augustina v Brně a na nedalekém Biskupském gymnáziu.

CESTA,

nám. Republiky 5, 614 00 Brno

tel. 545 574 373, 774 997 746

Prodejna: Rašínova 5, 602 00 Brno

tel. 542 211 621, mobil 739 523 755

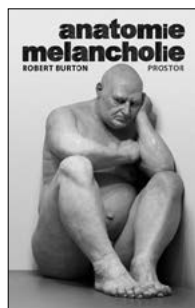
cestanaki@volny.cz

www.facebook.com/cestabrno

ROBERT BURTON

ANATOMIE MELANCHOLIE

Prostor, váz., 340 s., 347 Kč

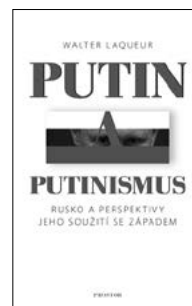
Knih Robert Burtona o melancholii vyšla poprvé v roce 1621 a patří k nejznámějším a nejčtenějším naučným knihám té doby. Její téma je však prastaré a jako první je pojednal již Aristotelés. Burtonovo zpracování je navzdory desítkám jiných zcela ojedinělé právě proto, že je skutečnou „anatomii“, tedy podrobným rozebíráním všech souvislostí daného jevu. Můžeme říci, že je nejrozsáhlejší a nepřekonanou encyklopedií o různých podobách smutku. Burtonův traktát sám rozhodně „melancholický“ není – snaží se čtenáře poučit i pobavit. Autor se živě zajímá o astronomii, která ještě není přísně oddělena od astrologie, populárním způsobem prezentuje myšlení, které je vlastní Shakespearovým hrdinům, zabývá se vlivem hudby na lidskou mysl, náboženským poblouzněním i tolerancí k jiným vyznáním včetně pohanských, problémy milostného vzplanutí apod.

WALTER LAQUEUR

PUTIN A PUTINISMUS

Prostor, brož., 376 s., 347 Kč

Putin a putinismus, nová kniha zkušeného historika Waltera Laqueura, který se ruským tématem zabývá už několik desetiletí, hledá odpovědi na otázku, jak lze vnímat prezidenta Putina a fenomén putinismu, který nabývá na čím dál větší síle. Věnuje se především myšlenkovým a politickým zdrojům z posledních dvou století i z doby stře-

dověku, které současný ruský vůdce a lidé u moci vybírají a akcentují. Laqueur velmi přesvědčivě ukazuje, že jde o státní kapitalismus s prvky liberální hospodářské politiky, do níž však neustále zasahuje stát. Jde o takzvanou „řízenou demokracii“, která západní model liberalismu a občanských svobod považuje za nepřátelský a plný ohrožujícího chaosu.

Prostor, nakladatelství s. r. o.
Nad Spádem 649/10
147 00 Praha 4
tel.: 224 826 688
www.eprstor.com
prstor@eprstor.com

JAKUB GRYGAR

DĚVUŠKY A CIGARETY

O hranicích, migraci a moci

SLON, brož., 256 s., 340 Kč

Knih je studií drobného přeshraničního obchodu v polsko-běloruském pohraničí v situaci rozšiřování Schengenského prostoru k východní vnější hranici Evropské unie. Na základě dlouhodobého etnografického výzkumu mezi drobnými přeshraničními obchodníky (děvuškami), trhovci a celníky autor zprostředkovává vzhled do lokálního fungování jednoho ze segmentů globálního obchodu. Ukazuje, jak tito aktéři každodenním pohybem v sedé

zóně neformální ekonomiky balancují na hraně mezi legální a nelegální činností a vytvářejí mezi sebou křehké pojivo důvěry. Občanství, etnicita nebo gender nejsou v takovéto přeshraniční kyvadlové migraci mezi „Evropou“ a „ne-Evropou“ neutrální kategorie, ale klíčové prvky, které uschopňují své nositele jednat a zároveň jsou i možným zdrojem subverze moci státu.

PETR LUPAČ

**ZA HRANICE DIGITÁLNÍ
PROPASTI – NEROVNOST
V INFORMAČNÍ SPOLEČNOSTI**

SLON, brož., 260 s., 399 Kč

Kniha představuje současný stav výzkumu digitální propasti, tj. výzkumu vedeného otázkou, zda jsou neživite-

lé Internetu v současné společnosti znevýhodnění či zda jim v blízké době hrozí riziko sociálního vyloučení. Text nejdříve čtenáře seznamuje se základními argumenty, vývojem a nejlivnější verzí teorie informační společnosti, která je základním opěrným bodem pro stanovení závažnosti digitální propasti. Autor vysvětluje, že vztah je symbiotický: zpochybnění digitální propasti by zpětně zproblematizovalo teorii informační společnosti a z ní odvozené informační politiky. Věnuje se tedy dále tomu, jak je digitální propast zkoumána a jaké jsou argumenty pro její společenskou

relevanci. V této části čtenář nalezne jednak aktuální data o českém i globálním rozšíření a užívání Internetu a jednak stručné představení teorií a konceptů, s nimiž je výzkum digitální propasti provázán. Na základě zjištěných nedostatků dominujícího teoretického modelu pak autor navrhuje model alternativní, který dokáže lépe odpovědět na základní otázky výzkumu digitální propasti. Kniha je uzavřena promyšlením důsledků nové perspektivy pro teorii i politiku informační společnosti.

Sociologické nakladatelství (SLON)

Jilská 1, 110 00 Praha 1

tel.: 222 220 025

fax: 222 220 045

www.slon-knihy.cz,

slon@slon-knihy.cz

**Festival spisovatelů Praha 2016
Prague Writers' Festival**

18. října Klášter sv. Anežky České

autorský galavečer

John Maxwell Coetzee

Nobelova cena 2003

více na www.pwf.cz

Petr Fiala
**NA KONCI BEZ-
STAROSTNOSTI**
Co nechceme slyšet o Evropě,
národních zájmech a zahraniční
politice

Významný politolog a předseda
ODS reaguje na krizi Evropy, osla-
bení Západu a výzvy, před kterými
stojí naše evropská společnost.
Předkládá jasné argumenty, proč se
česká politická reprezentace musí
rychle začít chovat tak, aby Češi
měli zahraniční politiku, jakou
si zaslouží a potřebují.

148 str. 199 Kč e-kniha: 99 Kč

František Mikš
**RUDÝ KOHOUT
PICASSO**

Ideologie a utopie v umění
20. století: od Malevičova
černého čtverce k Picassově
holubici míru

Čtivá a intelektuálně provokativní
práce provádí čtenáře hlavními kri-
zovými momenty evropských dějin
20. století a na příkladech čelných
představitelů ruského, německého
a francouzského moderního malíř-
ství zkoumá levicové utopie
a ideologie, které ovlivňovaly
jejich postoje a tvorbu.

224 str. 295 Kč e-kniha: 245 Kč

384 str. 99 Kč e-kniha: 99 Kč

Lubomír Kopeček
ÉRA NEVINNOSTI
Česká politika 1989–1997

První dva svazky dějin české polistopadové politiky z pera předního českého
politologa. Čtivé, přehledné, fundované a kritikou vysoce hodnocené.

„Rozbor nejrozvířenější etapy nedávné minulosti konečně neideologický,
ale pragmatický a kompletní.“ (Jakub Železný, moderátor ČT)

336 str. 299 Kč e-kniha: 199 Kč

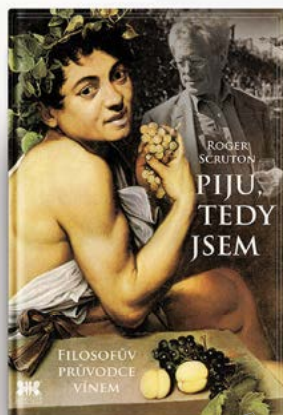
Lubomír Kopeček
DEFORMACE DEMOKRACIE?
Opoziční smlouva a česká politika 1998–2002

NEJOBLÍBENĚJŠÍ TITULY
Z NAKLADATELSTVÍ
BARRISTER & PRINCIPAL
NYNÍ TAKÉ
V ELEKTRONICKÉ PODOBĚ

www.barrister.cz

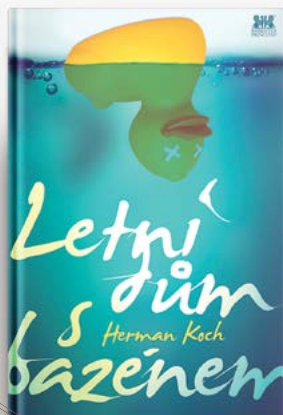
DOSTUPNÉ NA WWW.KOSMAS.CZ

Roger Scruton
PIJU, TEDY JSEM
Filosofův průvodce vínem

Kniha napsaná s typickým anglic-
kým humorem je vášnivou a zauja-
tou obhajobou nápoje, bez něhož
by nevznikla civilizace. Obrací se
na všechny myslící lidi, u nichž
módní posedlost zdravím úplně
neutlumila potěšení z věcí těles-
ných, a vtipně demaskuje pokry-
tectví bojovníků proti alkoholu.

240 str. 285 Kč e-kniha: 195 Kč

Herman Koch
**LETNÍ DŮM
S BAZÉNEM**

Sex, celebrity a lékařská etika v no-
vém románu v současnosti neúspěš-
nějšího nizozemského spisovatele.
Napínavý příběh o překračování
hranic, přetvářce a nenávisti,
o tenké linii mezi spravedlností
a zločinem. Chytrý, pohlcující, čtivý
a především vrcholně politicky
nekorrektní román.

344 str. 299 Kč e-kniha: 199 Kč

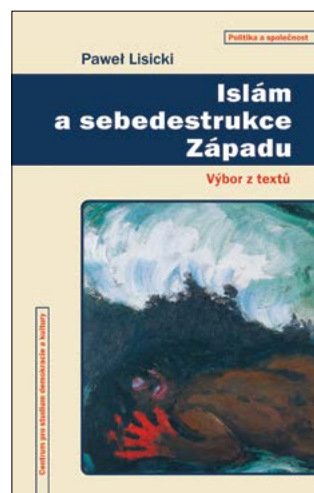
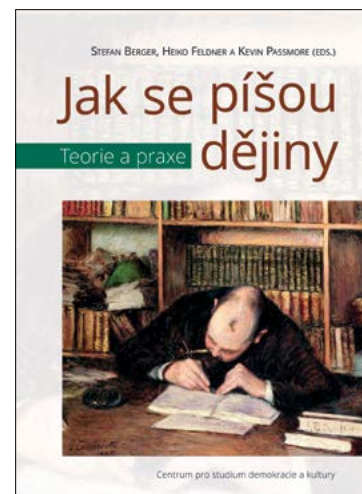
S. BERGER, H. FELDNER, K. PASSMORE (EDS.)

Jak se píšou dějiny

Teorie a praxe

Cílem této kolektivní monografie je poskytnout základní seznámení s teoretickými idejemi (vědomými i nevědomými), které utvářely obor historie, a to především v anglosaské perspektivě. Kniha nabízí přehled soupeřících „škol“ teoretického myšlení stojících v pozadí studia dějin, přičemž empirická metoda je zde pojímána jen jako jedna z možností, jak se lze dějinami zabývat. Čtenáři se předkládá stručný a kritický úvod do idejí, technik a institucionálních praktik, které umožnily ustavení historie jako svěbytného vědeckého oboru. Procházíme se zde hlavními soubory teoretických poznatků užívaných k objasňování minulosti a zkoumá se vliv takových idejí na skutečné příklady historického psaní i na některé obory historického bádání. Kniha není o „historiografii“ či „dějinách historie“, spíše v ní jde o prozkoumání způsobů, jak teorie utvářela praktické historické psaní.

Brož, 448 str., 398 Kč

PAWEŁ LISICKI

Islám a sebedestrukce Západu

Výbor z textů

Polský novinář a spisovatel Paweł Lisicki říká ve svých esejích věci na rovinu. Nemilosrdně se vypořádává s mýty a polopravdami, které ve veřejné debatě udržuje politická korektnost všech odstínů. Lisicki však není pouze polemický publicista. Ve svých textech zůstává věrný i druhé – rozjímavé – poloze své povahy a současnost podrobuje zkoumavému pohledu filosofa a teologa pevně ukotveného v klasickém myšlení.

„Lisicki zevrubně dokládá, že hodnoty jsou v průběhu dějin neměnné. To, co bylo hodnotou včera, je ji také dnes. Mění se nanejvýš lidské poznání, způsob vnímání.“ (Z předmluvy Macieje Szymanowského, editora výboru)

Brož, 220 str., 219 Kč

HANS-WERNER SINN

V pasti eura

Euro je jako časovaná bomba, která stále tiká. Mnohé země eurozóny, tvořené skupinou kulturně a hospodářsky velmi rozdílných států, jsou kvůli jeho přijetí dlouhodobě nekonkurenceschopné a trpí masovou nezaměstnaností. Prostřednictvím různých záchranných fondů byly zemím zasaženým krizí poskytnuty již biliony eur. To sice snížilo bolestivost jejich potíží, ale oddálilo jejich nezbytnou léčbu. Nejznámější a nejcitovanější německý ekonom Hans-Werner Sinn, profesor mnichovské univerzity a prezident mnichovského Ifo institutu, ve své nejnovější knize pregnančně analyzuje problémy eura a navrhuje zásadní opatření k jejich řešení. Zároveň ostře odmítá nařčení, že lidé poukazující na chybný přístup vůdčích protagonistů oficiálně provozované „záchranné“ politiky nejsou „dobří Evropané“. Čtivá kniha, založená na živém rozhovoru, je svou formou přístupná širšímu publiku.

Brož, 176 str., 198 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

